



Павлодар педагогикалық университетінің
ғылыми, ақпараттық-талдамалы журналы
Научный информационно-аналитический журнал
Павлодарского педагогического университета

2004 жылдан шығады
Основан в 2004 году

**ҚАЗАҚСТАН
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
ХАБАРШЫСЫ**

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
КАЗАХСТАНА**

4'2020

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК КАЗАХСТАНА
СВИДЕТЕЛЬСТВО
о постановке на учет средства массовой информации
№9076-Ж
выдано Министерством культуры, информации и спорта
Республики Казахстан
25.05 2008 года

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор

Ж.О. Жилбаев, председатель правления-ректор ППУ, канд. пед. наук, профессор

Зам. главного редактора

С.В. Мурзакулов, проректор по научной работе и международным связям

Ответственный секретарь

А.Н. Ахмульдинова, старший преподаватель (ППУ)

Члены редакционной коллегии

А.К. Кусаинов, доктор пед. наук, профессор, лауреат Государственной премии РК, президент Академии педагогических наук Казахстана

Д. Камзабекулы, доктор филологических наук, профессор (ЕНУ им. Л.Н. Гумилева)

Р.К. Толеубаева, доктор педагогических наук, профессор (КазНПУ им. Абая)

Г.К. Ахметова, доктор пед. наук, профессор, председатель правления АО «НЦПС Өрлеу»

К.К. Жампеисова, доктор пед. наук, профессор (КазНПУ им. Абая)

В.В. Егоров, доктор пед. наук, профессор (КарГТУ)

С.К. Бердыбаева, доктор пед. наук, профессор (КазНУ им. аль-Фараби)

Н.С. Сафаев, доктор пед. наук, профессор (ТГУ им. Низами, г. Ташкент)

А.А. Петрусевич, доктор пед. наук, профессор (ОмГПУ, г. Омск)

Н.В. Чекалёва, доктор пед. наук, профессор (ОмГПУ, г. Омск)

А.Ф. Филатова, доктор пед. наук, профессор (ОмГПУ, г. Омск)

А.К. Нургалиева, доктор пед. наук (ППУ)

Г.Е. Отепова, доктор ист. наук (ППУ)

Д.Ж. Сакенов, кандидат пед. наук, профессор (ППУ)

С.Н. Сутжанов, доктор филол. наук (ППУ)

Технический секретарь

Г.С. Салменова

Тематическая направленность журнала «Педагогический вестник Казахстана»:
педагогические, гуманитарные, социальные науки, образование.

Периодичность: 4 номера в год.

Язык публикуемых статей: казахский, русский, английский.

© ППУ

*Жоғары мектептің өзекті мәселелері
Актуальные проблемы высшей школы*

А.Қ. Нұрғалиева, К. Ахметова Болашақ мұғалімдердің көшбасшылық сапаларын қалыптастырудың кейбір теориялық мәселелері.....	5
А.Ж. Аплашова, А.Е. Мухамеджаиров ЖОО-ғы студенттердің құндылық бағдарларының өзгеру динамикасының ерекшеліктері жайлы	14
Б.Ғ. Сәрсенбаева, Ж. Джақудаева Оқытудың инновациялық технологияларын жүзеге асыруда болашақ мұғалімнің дайындығы.....	21
А.С. Серикбаев, Д.И. Кабенов, К.Р. Қусманов Программалау тілі және программалау жүйелері арқылы оқушылардың IT мамандығына қызығушылығын арттыру	31

*Ғылым мен білім берудегі қазіргі заманғы зерттеулер
Современные исследования в науке и образовании*

А.Ж. Аплашова, Амандық Алтыншаш Студенттердің рухани-адамгершілік тәрбиесін қалыптастырудың негізі жолдары.....	43
А.Қ. Нұрғалиева, А.Қ. Нұрғалиева, А. Уахит Оқушылардың мәдени мінез-құлқын қалыптастырудың кейбір теориялық мәселелері.....	49
Б.Ғ. Сәрсенбаева, Ә. Асан Мектепте дарынды балаларды әлеуметтендірудің психологиялық-педагогикалық мүмкіндіктері	57

*Өлкетану
Краеведение*

Ә.О. Арғынбекова С. Ғылымидың ел аузынан жинастырған сөздеріндегі ұлттық сана көріністері (Қуат ақын айтыпты деген сөздер бойынша)	67
А.Қ. Нұрғалиева, А.Қ. Нұрғалиева, Қ. Асқарова Қазақ ойшылдарының адамгершілік тәрбиесі туралы көзқарастары мен ой-пікірлері	75

*Рецензиялар, ғылыми жаңалықтар ашу,
тезистер, құттықтау
Рецензии, научные открытия, тезисы, поздравления*

М.А. Скрипко Формирование навыков читательской грамотности у третьеклассников	84
Б. Каргабаев Становление и развитие военно-патриотического воспитания в современном Казахстане	86
N.S. Safayev, J. Sakenov, E. Shnaider, F. Shnaider, A. Zhantemirova On the formation of professional competence	90
Правила для авторов	98

МРНТИ 14.35.01

А.Қ. Нұрғалиева¹, К. Ахметова¹

*¹ Педагогика жоғары мектебі,
Павлодар педагогикалық униерситеті,
Павлодар, Павлодар облысы, Қазақстан Республикасы
e-mail: nurgalievaak@mail.ru, akhmetovak1998@gmail.com*

БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ КӨШБАСШЫЛЫҚ САПАЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ KEЙБІР ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Педагогикалық қызметтің басты мақсатына болашақта өз бойында қалыптасқан көшбасшылық қасиеттер мен сапаларды өз пайдасына, қоғам дамуына үлес қосу үшін қолдана алатын тұлғаны қалыптастыру жатады. Мақалада көшбасшылықпен байланысты мәселелердің теориялық негіздері қарастырылады. Ғылыми әдебиеттерде ғалымдардың көшбасшылық, тұлғалық сапа ұғымдарына берген анықтамалары, олардың көшбасшылықты талдау арқылы байқалуы мақалада орын алған. Мақалада білім берудегі көшбасшылық ұғымы белгілі көшбасшылық теориялары арқылы қарастырылған. Көшбасшылық мәселесі бойынша талдау жұмыстарын жүргізген педагог-ғалымдар көптеген авторлар баса назар аударатын көшбасшыларға тән сапалар білім беру саласының ерекшеліктері тұрғысынан талданған. Автор қазіргі кезеңнің көшбасшылық мәселелерін зерттеушілері көшбасшылық пен басқаруды топтық әрекетте ең жоғары әсерге жету үшін әлеуметтік-психологиялық әсер берудің формасы деп санайды деген ба-сты қорытындыны жасайды.

Тірек сөздер: көшбасшылық, көшбасшы, тұлғалық сапа, көшбасшылық сапалар, топтық әрекет, әлеуметтік-психологиялық әсер беру, білім берудегі көшбасшылық.

КІРІСПЕ

Қазіргі кезеңде қазақстандық қоғамның дамуында көшбасшылық пен мектепті басқару сұрақтары өте өзекті. Қоғамға жақсы басшылар, қоластындағыларды соңынан ерте алатын көшбасшылар қажет. Бұндай болашақ көшбасшылар мектепте қалыптаса бастайды. Осы мақсатқа бүгінгі білім саласының сай болуы мұғалімдердің тиімді топтары мен табысты мұғалімдері жұмыс істейтін мектептер керек. Қазіргі таңдағы мектепте мұғалім табысты болуы үшін кәсіби біліммен қатар, өзіндік сана, өзін бақылау, әлеуметтік қайырымдылық және

қарым-қатынастарды басқару сияқты тұлғалық және әлеуметтік қасиеттерге ие болуы қажет, яғни бүгінде көшбасшы мұғалімдер көптеп талап етілуде. Олардан жай даралық даму, ұйымдастыру деңгейінің жоғарылығы ғана емес, жаңа идеялар, тәсілдер тудыратын, жаңа технологиялар жасайтын, ізбасарларын дайындайтын және оны дамытатын қабылеттер талап етілуде. Жалпы білім беру мазмұнын, нақты мектептердегі мұғалімдердің кәсіби желілік қоғамдастығын жаңартуға және дамытуға көшбасшылық ықпал етеді. Сондықтан білім берудегі көшбасшылықты теориялық және практикалық жағынан зерттеу ерекше қызығушылықты тудырады.

Осы себептен болашақ мұғалімдердің көшбасшылық қабілетін дамыту мақсатында көшбасшы, көшбасшылық сапа түсініктері қандай екенін қарастырайық. Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдау барысында көшбасшылық сапаны қалыптастыру мен дамыту мәселесіне арнайы жеткілікті назар аударылмағандығы байқалды. Осыған байланысты психология мен педагогика ғылымдары саласындағы зерттеулерде «көшбасшылық», «көшбасшылық сапа» ұғымдары өте сирек кездеседі.

Көшбасшылық және көшбасшы ұғымдары – бұрынғы уақыттардан қазіргі таңға дейінгі аралықта басқару ғылымы саласында көп тартысқа түскен түсініктердің бірі. Сондықтан көшбасшылық ұғымына берілген анықтамалар аз емес. Олардың кейбіріне тоқтала кетуді жөн көрдік.

Шет елдік ғалымдардың бірқатары көшбасшылық ұғымына берген анықтамаларында топ мүшелерінің түрлі оқиғаларды шешуде белсенділік танытуына, қабылеттері мен ортақ бағыттарына әсер беретін ерекше әлеуметтік үдеріс деп белгіледі (Хой У.К., Мискель Ж.Г.). Әрине тұлғаның ортада белсенді болуының өзіне, оның жеке басының дамуына арнайы ерекше орта керек. Сол орта көшбасшылық жағдайда адамға, адамдар тобына дамытушылық әсер беретін әлеуметтік ортаға айналғанда екіжақтылы дамыту үдерісі іске асады.

Жоғарыда мысалға алынған ғалымдардың көзқарастарына тағы бір топ ғалымдар қосылады. Олардың тұжырымдауына байланысты көшбасшылық ықпал етуге, әсер етуге, бағыттауға, дамуды қамтамасыз етуге және жол көрсетуге қажет үдеріс деп санайды (Роббинс П.С., Паксой М., Челик В., Башаран И.Е.). Көшбасшылықты бұлай сипаттау адамдар тобын, жеке тұлғаны мақсаттарға жету үшін белсенді әрекеттерге жетелейді. Жай ғана әрекеттенбей мақсатқа бағыттала бар күштерін салу үшін мүмкіндік жасап, кедергілерді жойып, қиындықтарды жеңіп топ мүшелерінің, жеке басының дамуын қамтамасыз ету және оларға жол көрсету нағыз көшбасшылықтың ісі.

Ғалым Е. Ерен көшбасшылықты топты басқаратын абыройлы адамның қоластындағы адамдарды алға қойылған мақсатты орындау үшін жинап, олардың

қызметін бір бағытта ұйымдастырып, білімдері мен қабылеттерінің жиынтығын әрекеттенуге жұмсау деп белгілейді.

Көшбасшылық тоопты әрекеттенуге ықпал жасайтын үдеріс. Бұл үдеріс топтағы адамдарды бірлестіру үшін, олардың бір-біріне ықпал жасау үшін міндетті түрде тұтастықты сақтауы керек. Сонымен қатар топтағы тұлғалардың іс-әрекеттерін басқару барысында көшбасшы жалпы бір мақсатқа жетуін қамтамасыздандырады (Zel U., Torlak N.G.).

Жоғарыда келтірілген ғалымдар топтарының көшбасшылықпен байланысты ой-пікірлерін мына ғалымдар жалғастыра отырып былай толықтырады. Л.И Уманский «...топтағы қоғамдық белсенділіктің бір формасы жетекшілік жасайтын тұлға үнемі өмірлік белсенді позицияны ұстайды, ол топтың мүшелері арасында беделді» – деп көшбасшыға анықтама береді [1].

Ғалым А.В. Малиновский көшбасшылықты «...мақсатқа жету үшін әрекет жасауға талпындыратын, жеке даралық және топтағы адамдарға әсер ете алуға қабілеттілік» деп санайды [2]. Ал әрекеттенуде бұл қабылеттілік көшбасшылықтың жоғары деңгейде байқалуына әкеледі.

Ғалымдардың тағы бір тобы көшбасшылықты кең түрде қарастырып жеке тұлғалық көрсеткіштің жеткіліксіз екеніне сүйене отыра көшбасшылықты басқаша қарастырады. Мысалы белгілі психолог ғалым Р.С. Немов «...адамның көшбасшы рөліндегі іс-әрекетімен байланысты әлеуметтік-психологиялық құбылыстар жүйесі» көшбасшылық деп дәлелдейді [3].

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

XX ғасырдың елуінші жылдары жүргізілген көшбасшылықты анықтаудағы әлеуметтік-психологиялық зерттеулер көшбасшылықтың ішкі және сыртқы механизмдерін айқындауға мүмкіндік берді.

XX ғасырда көшбасшылық проблемасын жете зерттеуде батыс мектептері елеулі үлес қосты. Олардың арасынан ең ірілерін атауға болады: психоаналитикалық тұрғыда көшбасшылық үдерістің факторларын А. Адлер, З. Фрейд, К.Г. Юнг және т. б. зерттеді; Т. Адорно, Э. Фром «авторитарлық франфурктық жеке тұлғаның» тұжырымдамасын жасады және харизматикалық көшбасшылықтың және олардың ізбасарларының қатынастарын талдап көрсетті; Г. Лассуэл, Б. Скиннер, У. Уайт және т. б. ғалымдар саяси көшбасшылардың ерекшеліктерін зерделеді.

Көптеген психологтар мен педагогтар үшін тұлғаның көшбасшылық сапаларының феноменін ұғынудың маңызды факторы бірлескен топтық қызметтің мән мәтінінде болып табылады. Бұл саладағы ең алғашқы жұмыстар сонау

XX ғасырдың 20–30 жылдарына саяды (А.С. Макаренко, А.С. Залужный, Е.А. Аркин т. б.). Олар көбіне балалар тобындағы көшбасшылықтың феноменін қозғады.

Көшбасшылық құбылыс ретінде күрделі ұйымдастырылған жүйелердің объективтік мұқтаждарында негізделетіні айқын байқалады. Ең алдымен оларға өздігінен ұйымдасу мұқтажы, өмірлік және функционалдық қабылеттерді қамтамасыздандыру мақсатымен жүйенің жеке алынған бөлшектерінің тәртібін реттеу жатады. Бұндай реттеу тік (басқару-бағыну) және көлденең (бір дәрежедегі байланыстар) міндетті істерді және рөлдерді бөлу арқылы іске асырылады, ең бастысы басқарулық міндетті істерді және оның оларды іске асыратын құрылымдарды айқындау тиімді жұмыс үшін иерархиялық, пирамидалдық ұйымның болуын талап етеді. Бұндай басқару пирмидасының шыңы, әрине, көшбасшы болады.

Ғылыми әдебиеттерде тұлғалық сапа ұғымына бірқатар анықтама берілген. Оларды төменгі кестеде (кесте 2) түрінде ұсыну дұрыс ұйғардық:

Кесте 1 – Ғалымдардың тұлғалық сапа ұғымына берген анықтамалары

Ғалымның аты жөні	Берген анықтамасы
Тұлғалық сапа	
Божович Л.И.	Белгілі қоғамдағы бар болған тәртіп формасының игерілу нәтижесі
Монахов Н.И.	Тұлғаның тұрақты қарым-қатынастарының нәтижесі мен талданып жинақталған айнасы
Шилова М.И.	Қоғамдық тәртіп пен әрекетті реттеу мен бақылау барысында нормалар мен принциптердің бекітілуі
Фридман Л.М., Пушкина Т.А., Каплунович И.Я.	Білімнің, қарым-қатынастың және қылықтың бірлігі
Орлов Ю.М.	Типтік, нақты жағдаяттарға байланысты мінез-құлықтың тұрақталған формасы
Харламов И.Ф.	Адамның кез келген өзгермелі жағдаяттарда мінез-құлқының тұрақтылығын анықтайтын, алғашқы және бекітілген қарым-қатынас
Майғаранова Ш.	Адамның жеке басына қатысты жалпы құндылықтарға қарым-қатынасына қарай, мінез, мәдениет, шығармашылық, бостандық, таңдау еркі, елін сүю, толеранттық, жеке табыс, жеке меншік, азаматтық қоғам, әділдік, тәртіптілік, т.б. сапалармен сипатталады: тұлғалық сапа сананың тұлғалық құрылымының мазмұны және деңгейі арқылы анықталады.

Көшбасшылық ұстанымының айқын анықталуы жүйені құратын қауымдастықтың типіне, оның қоршаған ортамен арақатынасына байланысты. Топтық интеграциясы төмен ұйымның түрлі дәрежелерінің автономиясы, жеке бөлшектерінің еркіндігі жоғары жүйелерде көшбасшының функциялары баяу дамыған

байқатады. Жүйенің және адамдардың өздерінің күрделі ұйымдастырылған ұжымдық әрекеттерге мұқтаждықтары молайған сайын және сол мұқтаждықтарды ұжымдық мақсаттар түрінде сезіну көшбасшының және оның функцияларының маманданымы жоғарлайды.

Жиырмамыншы ғасырдың басында адамдар көшбасшылыққа байланысты барлық оқуға, ізденіске қызыға бастады. Ғалымдар қандай дағдыларды дамыту керектігін, көптеген адамдарға ықпал етуді және оған қажетті дағдыларды игеруді айқындауға тырысты. Сондықтан да көшбасшылықтың қандай сипаттары неліктен тиімдірек ықпал ететінін айқындауға және оны болжауға көмектесетін көшбасшылықтың теориялары жасалды.

Әрекеттердің қандайда бір орындалуын ішкі немесе сыртқы қызықтыру мүмкіндігін көз есебімен қарап шығатындығында. Ішкі себеп талпыныс жаңа кәсіби дағдыларды алған адамның ішін аралап шығуы мүмкін немесе қызықты күрделі мәселені шешуінде себепші болады.

Мысалы, басқа жағынан алғанда басқалардың күшін жою, сыртқы себеп кәсіби мәжілістерде әріптестерін мойындаушылықта адам әдеттен тыс жұмыс жасау барысында еңбекақысы едәуір жоғарлауы мүмкін. Тәжірбие жүзінде адамдар, өз жұмысын жақсы орындап шығады, қалайда ішкі және сыртқы шығысты бақылап, сенімділік себебіне ие бола алады.

Көшбасшылық теорияларын қарастыруда Дуглас Мак-Грегордың Х және Y теориясы ерекше орын алады [2].

Әкімшіліктің дәстүрлі тұжырымдамасында кәсіпорынның барлығы да, оның жеке мүшелері де басшылықтың нұсқауында негізделген жұмысты бақылайды.

Бұл ретте Мак-Грегордың «Х теориясында» мінезделетін адами құндылықтар туралы негізгі болжамдар:

- Адамның жұмысқа деген жек көрушілігі болса және жұмыс жасауға ниеті болмаса, мейілінше одан құтылуға тырысса. Онда менеджер оларға ерекше жағдай жасайды, таңдау жасау керектігін және керексізін «нәтижелерді шектегендіктен» жұмыстан босатуға жолдайды.

- Адамдардың жұмысқа деген жек көрушілігі болса және жұмыс жасауға ниеті болмаса олар үшін орталықты нұсқайды, жауапкершілікті сезінуді талап етеді, көбі атақ даңққа ие болғысы келіп, барлық қауіпсіздік шараларын ұмытып кетеді.

Мак-Грегор баламалы ұсыныс негізін қалайтын қағидатпен «Х теориясының» орнына «ықпалдасу» бағыттау және бақылауды ұсынды.

«Y теориясында» адами себеп туралы жорамал жасау негізге алынған:

- Физикалық және зерделі күштер жұмсалатын еңбекте, дәл осылай демалысты немесе қандай да бір іскер ойындар пайдаланылады. Өзін жұмысқа арнаған

адам жұмыс істеу жағдайларына байланысты мүмкіндігінше қанағаттандырудың көзі болу үшін жек көрінушілікті сынамайды тек жазалайды.

- Сыртқы бақылау бұл қызметкерді жұмысқа белсенді қосуға, тіркеуге мәжбүрлейтін жалғыз құрал-жабдық емес. Адам өзін-өзі басқаруын жүзеге асырады және олар мақсатқа жету үшін өзін-өзі бақылауда қандайда міндетке жетуді көздейді.

- Міндеттемені қабылдаудың өз жағдайында ең елеулі сыйақы, өз дегенін іске асыру қажеттілігін қанағаттандыру мүмкіндігін көрсетеді. Бұл ұйым мақсатқа жетуге бағытталған күштердің нәтижесі, түзету мүмкіндігі болып табылады.

- Адамдарды оқуды қабылдау үшін ғана емес, жауапкершілікті сезіндіріп оқыту қажет.

- Өте көп адамдар мәселені ұйымдастырушылықта, шешім шығару кезінде тәжірибесін іс-жүзінде қабілетті қолдана бермейді.

- Қазіргі уақытта адам ортаға әлеуетін толық көлемде пайдаланбайды.

Қарастырылып отырған теориялар ішінде Маслоу пирамидасы ең маңыздысы болып табылады. Абрахам Маслоудың иерархиялық теориясы (1970 ж.) себепке сәйкес негізгі физиологиялық қажеттіліктерде, қағидаларда негізделген, сонымен бірге әлеуметтік немесе психологиялық қажеттіліктер есепке алынған [4].

Маслоу, ең қарапайым деңгейден басқа ұсынылған қажеттіліктерді иерархиялық тұрғыдан төмендегідей сипаттаған:

- 1-ші деңгей: физиологиялық қажеттіліктер (ашаршылықта);
- 2-ші деңгей: қауіпсіздік жер қажеттіліктері (өмір сүру үшін);
- 3-ші деңгей: тиістілік тобына қажеттілік (қажеттілік, махаббат);
- 4-ші деңгей: мойындаушылық қажеттілік (жетістікке жету және басқаны мойындаушылық);
- 5-ші деңгей: когнитивті қажеттіліктер (өнер, білім);
- 6-ші деңгей: эстетикалық қажеттіліктер (сұлулық, жинақылық);
- 7-ші деңгей: өзіндік қажеттіліктер (адамның меншікті мүмкіндіктері).

Flannes және Buell (1999 ж.) Маслоу иерархиялық теориясын бейімдендірді және қажеттіліктерді әр деңгейде ұстауға жаңа анықтама жасады, олар үшін жұмысқа қатысты қажеттіліктерді өзгертетін иерархияны бейнелеп көрсетті [5].

Flannes және Buell жоғарыдағы иерархияны келесі деңгейде көрсетеді:

- 1-ші деңгей: жұмысты сақтауға қатысты қажеттілік.
- 2-ші деңгей: жұмыста орнықтылыққа қатысты қажеттілік.
- 3-ші деңгей: мамандыққа тиістілікке қатысты қажеттілік.
- 4-ші деңгей: мойындаушылыққа қатысты қажеттілік.
- 5-ші деңгей: өз зияткерлігіне қатысты қажеттілік.
- 6-шы деңгей: эстетикалық қажеттіліктер.

7-ші деңгей: өзіндік қажеттіліктер.

Адам өмірі ағымындағы себептер: әр түрлі жаста – әр түрлі қажеттіліктер. (Gail Sheehy) Шии Гейл өз зерттеулерінде мәселені сипаттауда әр түрлі жастағы топтарға кезігетін сол топқа ортақ қиындықтарды қарастырады [2]. Бұл (жиырмадан жиырма тоғызға, отыздан отыз тоғызға, қырықтан қырық тоғызға, елуден елу тоғызға, алпыстан алпыс тоғызға дейінгі жас аралығындағы өмірдің он жылдықтарымен анықталатын топтарды келесідей сипаттауға болады:

- Іздестіруге талпыныстағы, тырысуға ниетті, зерттеуде бейнеленетін «талпыныстағы жиырма жастағылар».

- «Мазасыз отыз жастағылар» үшін олардың өзін-өзі сәйкестендіру, нақтылануына және оларға қай бағытта қозғалатынына қарай ішкі келіспеушіліктер тән болуы мүмкін.

- «Гүлденген қырық жастағылар» – өздерін өмірінің қожайындары екенін сезінеді және кемелденген тұрғыдан өздерін жақсы түсінеді.

- «Жарқыраған елу жастағылар» – басқа адамдармен бәсекелестік жағдайынан өзара түсіністік іздеуге және басқалармен байланыс сезіміне көшуде болады.

- «Тыныш алпыс жастағылар» – адам өз жұмысында үйлесімділікке қол жеткізуге, ойын элементін негізге алып, «әр минутта өмір сүруге» ұмтылатын кезең. Сонымен қатар, осы кезеңде адамдар қарттықты қалай қарсы алуды жоспарлайды.

ҚОРЫТЫНДЫ

XX ғасырдың қыркыншы жылдары зерттеушілердің бірқатары эмпирикалық зерттеулердің нәтижесінде жинақталған тұлғалық мінез құлықтары немесе көшбасшылар сапалары ара қатынасының көптеген фактілерін талдауға салған. Р. Стогдилл көшбасшының тұлғалық сапаларын толықтай зерттеп, талдау жасады да, көшбасшының жеке сапаларын зерттеу қарама-қайшы нәтижелер көрсетіп жалғаса береді деген пікір айтты. Дегенмен, ол көшбасшыға тиесілі бірнеше құлықтарды атап өтті: ақыл-парасаттылық; білімге деген талпыныс; жауапкершілік; сенімділік; белсенділік; әлеуметтік-қатысушылық [6].

Сонымен бірге Р. Стогдилл әртүрлі жағдайда аса тиімді әрекет жасай алатын көшбасшылар әрқилы тұлғалық сапаларды олжалайтынын айтады

Зерттеуші Р. Манн ұқсастық идеясын алға тартты, ол көшбасшы ретінде адамның мінез-құлқына және айналадағылардың оған деген қарым-қатынасына айтарлықтай әсер ететін тұлғаның қасиеттерін атап айтты: ақыл-парасаттылық, бейімдеушілік, адамдарға әсер ете білу қабілеттілігі (Р. Маннның тұжырымда-

масы бойынша бұл қасиет көшбасшылықпен тікелей байланысты, өйткені өзгелерден гөрі, өзінің алынған мәліметтері бойынша басқаларға әсерін тигізе алу қабілеті бар адамдардың көшбасшы болуға мол үміті бар деп тұжырымдады), экстраверттігі (әдетте көшбасшылар көпшіл болады), консерватизмсіздік, зеректік, эмпатия [5].

С. Коссеннің пікірі бойынша, тұлға жақсы көшбасшы болу үшін келесі мінез ерекшеліктеріне ие болуы керек: мәселені шығармашылықты тұрғыдан шеше білу; өз идеяларын ізбасарларына жеткізе алу; дәлелдей білу; өзгелерді тыңдай алу және өзгелердің кеңестерін қабылдай алу; көпшіл болу, кең ауқымды қызығушылықтарға ие болу; адал, турашыл, ізбасарларымен сындарлы болу; өз-өзіне деген қадір-қасиетке, өзіне деген сенімділікке ие болу; кез келген жағдайларда «өз-өзін ұстай алу»; жоғары тәртіп талаптарында ынталы болу [2].

Ғалым А. Менегетти көшбасшыға тиісті келесі сапаларды көрсетеді: басымды болатын зиякерлік әлеуеттілік; өзінің жоғары табиғи әлеуетін дамытуға үнемі талпынушылық – оқуға деген құштарлық; әрекет жасауға өте жоғары талапшылық (тиімді және қажетті болу үшін ол үнемі әрекет үстінде болу керек); өзінің мамандығына, жеке ісіне деген махаббат; аса жоғары кәсіби деңгейлік; оңтайлы интуиция (түйсік) [5].

Көшбасшылық мәселесі бойынша талдау жұмыстарын жүргізе келе, Л.И. Уманский көптеген авторлар баса назар аударатын көшбасшыларға тән келесі сапаларды көрсетеді: ақыл-парасаттылық, саналылық, эмоционалды кемелділік, тәуелсіздік, сақтық, ұқыптылық, беріктік және т. б. [1]

Көшбасшылық – қызметтің, қарым-қатынастың және топ мүшелерінің ара-байланыс нәтижесінде топты дифференциациялау амалының бірі. Топ құрамындағы индивидтардың, қарым-қатынастарының және ара-байланыстарының нәтижесінде пайда болып көшбасшылық күрделі әлеуметтік-психологиялық феноменге айналады. Онда белгілі бір түрде жинақталып топтың даму сипаттары байқала бастайды, әсіресе тек қана психологиялық және эмоционалдық-психологиялық сипаттар ғана емес сонымен қатар ең бастысы әлеуметтік және таптық табиғат пен мәнге иелері.

Көшбасшылық – күрделі топ дамуының әлеуметтік-психологиялық үдерісі, оның барысында топтық құрылымның пайда болуы және дифференциясы іске асырылып, ол оңтайланып үздіксіз жетіледі. Көшбасшылық пен басқаруды бір-бірімен теңестру немесе бір-біріне қарсы қою қате. Қазіргі кезеңнің зерттеушілері анықтағандай көшбасшылық пен басқару – бұл топтық әрекетте ең жоғары әсерге жету үшін әлеуметтік-психологиялық әсер берудің барлық механизмдері мен тәсілдерінің нақты адамға (персонаға) бағытталған формалары.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Уманский Л.И. Личность. Организаторская деятельность: Коллектив. изб. пед. тр. – Кострома: КГУ им. Н.А. Некрасова, 2001. – 208 б.

2 Личность. Теории, эксперименты, упражнения. Психологическая энциклопедия / сост. Р. Фрейджер, Д. Фейдимен. – СПб;-М.: Прайм-Еврознак, 2001. – 864 б.

3 Немов Р.С. Психология: учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. – 4-е изд. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 688 б.

4 Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы. под общ. ред. Г.А. Балла и др. – М.: Смысл, 1999. – 423 б.

5 Сущность лидерства и возможность формирования его потенциала в отечественной и зарубежной психолого-педагогической литературе. <http://www.eduneeed.ru/ededs-216-1.html>

6 Stogdill R.M. Handbook of Leadership. A survey of theory and research. – N.Y., 1974. – 362 б.

7 Менегетти, А. Психология лидера / пер. с итальянского А. Николаева. – Изд. 2-е испр. и доп. – М.: МГУП, 1999. – 144 б.

А.К. Нургалиева¹, К. Ахметова¹

Некоторые теоретические проблемы формирования лидерских качеств будущих учителей

¹ Высшая школа педагогики,
Павлодарский педагогический университет,
г. Павлодар, Павлодарская область, Республика Казахстан

A.K. Nurgalieva¹, K. Akhmetova¹

Some theoretical problems of leadership qualities of future teachers

¹ Higher school of pedagogy,
Pavlodar pedagogical University,
Pavlodar, Pavlodar region, Republic of Kazakhstan

Аннотация

Главной целью педагогической деятельности является формирование личности, способной в будущем использовать свои лидерские свойства и качества, сформированные в себе, для вклада в развитие общества. В статье рассматриваются теоретические основы проблем, связанных с лидерством. В статье нашли место данные в научной литературе определения ученых понятий «лидерство», «личностное качество», их проявления в ходе анализа лидерства. Понятие «лидерство в образовании» в статье рассмотрено через анализ известных теорий лидерства. Педагоги-ученые, проводившие аналитическую работу по вопросам лидерства, проанализировали характерные для ли-

дерев качества с точки зрения особенностей сферы образования. Авторы делают главное заключение: исследователи проблем лидерства современного этапа считают лидерство и управление формой социально-психологического воздействия для достижения максимального эффекта в групповой деятельности.

Ключевые слова: лидерство, лидер, личностное качество, лидерские качества, групповая деятельность, социально-психологическое воздействие, лидерство в образовании.

Summary

The main goal of pedagogical activity is to form a personality that can use its leadership qualities and qualities formed in itself in the future to contribute to the development of society. The article discusses the theoretical foundations of problems related to leadership. The article has found a place in the scientific literature of scientists' definitions of the concept of «leadership», «personal quality», and their manifestations during the analysis of leadership. The concept of «leadership in education» is considered in the article through the analysis of the well-known theory of leadership. Teachers-scientists who conducted analytical work on leadership issues analyzed the characteristics of leaders from the point of view of the features of the education sector. The authors make the main conclusion that researchers of leadership problems of the modern stage consider leadership and management a form of social and psychological impact to achieve maximum effect in group activities.

Keywords: leadership, leader, personal quality, leadership qualities, group activities, social and psychological impact, leadership in education.

МРНТИ 14.07.05

А.Ж. Аплашова¹, А.Е. Мухамедкаиров¹

*¹ Педагогика жоғары мектебі,
Павлодар педагогикалық униерситеті,
Павлодар, Павлодар облысы, Қазақстан Республикасы
e-mail: Aplashova.arna@mail.ru, mukhametkairov95@mail.ru*

ЖОО-ҒЫ СТУДЕНТТЕРДІҢ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЛАРЫНЫҢ ӨЗГЕРУ ДИНАМИКАСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖАЙЛЫ

Аңдатпа

Бұл мақалада қазіргі кездегі студенттердің құндылық бағдарларының өзгеру динамикасы мәселесі қарастырылған. Жастар үшін құндылықтар салыстырмалы. Жастардың жүйе лестіруші қасиеті ретінде психологиялық қалпын анықтайтын өмірлік

бағыт бағдары болып табылады. Сондықтан құндылықтарды және онымен байланысты жеке тұлғалық қасиеттерді зерттеу бүгінгі күнде өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Адамның қылығының психологиялық түсінігін құрастыру үшін «құндылықтар бағдары» және қызығушылықтарының маңызы зор. Біздің елімізде жүргізіліп жатқан әлеуметтік-экономикалық реформалар, нарықтық қатынастардың қалыптасу процесі жағдайында жаңа нормалар, құндылықтар, әлеуметтік мінез-құлық ережелері пайда болады. Жақында қазіргі қоғамда индивидуализмді, бостандық пен адам құқығын, кәсіпкерлікті, материалдық әл-ауқатты ынталандыратын батыстық мұраттар мен құндылықтарды ұстану үрдісі байқалады. Нәтижесінде, біздің еліміздің қоғамдық санасында назардың мемлекет мүдделерінен жеке адамның мүдделеріне ауысуы, бұрыннан бар құндылықтарды қайта бағалау және жаңаларын біркелкі қабылдау, өмірдің берік бағыттарын іздеу бар.

Тірек сөздер: студент, құндылықтар, интернационализациялау, құндылық бағдарлар, құндылықтар иерархиясы, динамизм, өзін-өзі бағалау, синергия,

КІРІСПЕ

Тәуелсіз Қазақстандағы барлық салаларда болып жатқан ауқымды реформалар бұрын қалыптасқан мораль жүйесін толығымен өзгертіп, оны адамгершілік құндылықтарға айналдырды. Қазіргі қалыптасып келе жатқан қарым-қатынас стилі, өмірлік қабылдаулар, құндылық басымдық өтпелі Қазақстан қоғамының әлеуметтік психологиялық құрылымының дамуының негізгі тенденциясы болып келеді. Бүгінгі жастардың құндылық бағдары қандай болса, біздің қоғамымыздың болашағы соған байланысты болмақ, сондықтан өмірлік қоғамдық – пайдалы құндылықтарды олардың санасына бекіту маңызды болып табылады.

Қазіргі психологиялық әдебиеттерде тұлғаның құндылық бағдары мәселесі теориялық және қолданбалы зерттеулерде қарастырылады. Көптеген жұмыстар социологиялық деңгейде құндылық бағдарларын зерттеуге арналған. Бірқатар авторлар әлеуметтік мінез-құлықты реттеу және болжау проблемалары контекстіндегі құндылық бағдарларын қарастырады (В.А. Ядов, О.С. Дейнека, В.А. Хащенко, Э.Г. Чернова). Құндылық бағдарларының динамикасы зерттелуде (А.Л. Журавлев, Ю.Ю. Колягина). Жеке тұлғаның құндылық бағдары мәселесінің психологиялық аспектісі отандық психологтардың зерттеулерінде де көрініс тапты. В.А. Ядов құндылықтардың иерархиясы ақылмен, талаптардың деңгейімен және жеке тұлғаның сәйкестік деңгейімен анықталады деп мәлімдейді. Т.Н. Малковская құндылық бағдарлары өзін-өзі бағалаудың сипатымен байланысты деп санайды. М.С. Яницкий жүргізген зерттеу барысында адамның құндылық бағдарларының

өмірдің мағыналық деңгейімен, субъективті бақылау локусымен байланысы анықталды. О. Голянская мотивті жеке тұлғаның құндылық бағдарларының дамуына әсер ететін негізгі фактор ретінде қарастырады [1].

Құндылықтарды қайта бағалау, олардың дағдарысы көбінесе жасөспірімдер мен жастардың санасында көрінеді. Сонымен қатар, психологиялық-педагогикалық әдебиеттің қазіргі заманғы авторлары қазіргі жастардың құндылық бағдарлары 1940–60 және 1980–90 жылдардағы кұрдастарының идеалдарынан айтарлықтай ерекшеленетінін ескерместен, көптеген жылдар бұрын алынған мәліметтермен жұмыс істеуді жалғастыруда [2].

Студенттік жылдар-бұл мінез-құлық пен тұлғаның қалыптасуына әсер ететін құндылық бағдарлары жүйесінің қарқынды қалыптасу кезеңі. Жастар өздерінің өмірлік іс-әрекеттерін жүзеге асыратын және жоспарларды іске асырудың негізгі құралдарын таңдайтын маңызды мақсаттарды, мұраттарды, өмірлік мағыналарды анықтауға тырысады. Алайда, бүгінде ұлдар мен қыздар құндылықтар жүйесін дербес таңдау және оларды түсіну жағдайында тұр. Сондықтан құндылықтарды интернационализациялау процесі жиі кездейсоқ әсерлерге, болжаусыздыққа, стихияға сезімталдықпен сипатталады. Ш.А. Амонашвили, А.А. Деркач, И.В. Дубровина, Д.И. Фельдштейннің еңбектерінде жастық шақта құндылық бағдарларын мақсатты қалыптастыру, жастар ортасында мәдени және адамгершілік құндылықтарды дамыту үшін жағдай жасау қажеттілігі көрсетілген[3].

Сонымен қатар, психологиялық құбылыс ретінде құндылық бағдарларын жеткіліксіз зерттеу қазіргі студенттердің өнімді құндылықтарын дамыту процесін оңтайландыратын тиімді әдістерді жасауға мүмкіндік бермейді. Білім беру процесіне жастардың құндылық бағдарларын қалыптастыру және дамыту бағдарламасын енгізу қажеттілігі мен психологиялық ғылымдағы осы тақырыптың нақты даму деңгейі арасында қайшылық туындайды. Бұл қарама-қайшылық проблеманы тудырады, оның мәні ұлдар мен қыздардың құндылық бағдарларын қалыптастыру процесі психологиялық тұрғыдан толық зерттелмеген. Бұл зерттеудің өзектілігін анықтайды.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Құндылық бағдарлары адамның белгілі бір құндылықтарға бағытталуын құрайды, Мақсат қою ерекшеліктерінде және мақсат қою тәсілдерінде көрінеді. Жеке тұлғаның құндылық бағдарлары күрделі динамикалық құрылым болып табылады, ол бір жағынан қоғамның құндылықтарына байланысты, ал екінші жағынан онто-

генез процесінде табиғи өзгерістерге ұшырайды және жеке айырмашылықтардың ізін қалдырады.

Жастар мен ерте ересектерді біріктіретін студенттік кезең жеке тұлғаның құндылық жүйесін қалыптастыру тұрғысынан шешуші болып табылады. Студент жастардың әлеуметтік жағдайы, олардың еңбек саласында жұмыс істейтін, армияда қызмет ететін құрдастарына қарағанда, кәсіби өзін-өзі тануды қалыптастырумен және болашақ мамандықтың негіздерін игерумен байланысты құндылықтардың жоғары маңыздылығын болжайды. Осы жас кезеңінде «Махаббат», «бақытты отбасылық өмір» өмірлік маңызды құндылықтарға айналады [4].

Студент жастардың құндылық бағдарларының құрылымы үйлесімсіз. «Басқа адамдардың бақыты» құндылығының төмен мәні студенттердің өзара сүйіспеншілік пен некеге деген айқын ниетіне қайшы келеді. Бұл көбінесе адамның психологиялық ерекшеліктерімен анықталады, олардың арасында кейіпкердің ерекше түрі жетекші рөл атқарады.

Студенттердің құндылық бағдарлары иерархияны құрайды, онда жеке ерекшелігімен байланысты құндылықтар басым орын алады. Жеке тұлғаның құндылық бағдарларының құрылымын анықтайтын негізгі факторлар-бұл жас, биологиялық және психологиялық жыныс, кейіпкердің екпінінің белгілі бір түрі, бақылау орны. Демек, жастардың жас және жыныстық ерекшеліктерін, мінез-құлық ерекшеліктерін, бақылау локусын ескеруге негізделген жастардың құндылық бағдарларын мақсатты қалыптастыру бағдарламасы ұлдар мен қыздардың өнімді құндылықтарын дамытуда психологиялық профилактиканы тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Жеке тұлғаның құндылық бағдарларының құрылымын анықтайтын негізгі факторлар жас, зерттеудің биологиялық және теориялық маңыздылығы «өнімді құндылықтар» ұғымын нақтылау арқылы құндылықтар теориясын кеңейту болып табылады. Онтогенездің осы кезеңінде студенттер шешетін міндеттерді анықтау студент жастардың жас және психологиялық ерекшеліктерін нақтылауға мүмкіндік береді.

Адамның сана-сезімінің өзегі болып табылатын адамның құндылық бағдарларының жүйесі келесі функционалды әсерлерді жүзеге асырады: мотивациялық-ынталандырушы, реттеуші, рухани әлемді біріктіретін, мағыналық, мақсат қою, әлеуметтік бағдарлау.

Студенттік кезең өнімді құндылықтардың дамуының сезімтал кезеңі екендігі дәлелденді. Университеттегі білім беру процесі жағдайында ұлдар мен қыздардың құндылық бағдарларының сәтті дамуының арнайы жасалған бағдарламалық материалдың мазмұнына тәуелділігі негізделген. Алынған мәліметтер Е.А. Личко тұжырымдамасын толықтырады, өйткені кейіпкердің

екпіндері жеке тұлғаның құндылық бағдарларының психологиялық детерминанттары ретінде қарастырылады. Құндылықтар иерархиясының психологиялық жыныстың еркектік-әйелдік компоненттерінің ауырлық деңгейімен анықталған байланысы тендерлік психологияның дамуына ықпал етеді [5].

Қазіргі ғылымдағы тұлғаның құндылық бағдары проблемасының жай-күйіне теориялық талдау көрсеткендей, құндылық бағдарларын зерттеу ежелгі философтардың (Аристотель, Сократ) еңбектерінде де байқалды, олардың ойларын келесі тарихи дәуірлердің философтары қабылдады және жалғастырды (М. Вебер, Виндельбанд, М. Шелер, Г. Риккерт, П. Лапи, Ф. Ницше және т. б.). Құндылық бағдарлары адам қызметінің барлық салаларында көрінетін адамның маңызды әлеуметтік, психологиялық білімі болып табылады. Қазіргі психологиялық ғылымда бұл терминді түсіндіруде Бірлік жоқ. Біз «құндылық бағдары» ұғымын нақтыладық, жеке тұлғаның құндылық бағдарларының негізгі сипаттамаларын, атап айтқанда: құрылымдық, тұтастық немесе сәйкессіздік, иерархия, субъективтілік және селективтілік, динамизм [6].

Жастар мен ерте ересектерді біріктіретін студенттік жас – өнімді жеке құндылықтарды дамыту үшін сезімтал кезең. Өнімді құндылықтар-бұл адамды өзін-өзі тануға, өзін-өзі танытуға ынталандыратын және басқа адамға қамқорлық, білім, құрмет және жауапкершілік көрсете отырып, сүйіспеншілік қабілетін дамытуға ынталандыратын құндылықтар.

Жеке тұлғаның белгілі бір құндылық бағдарларының басым болуы факторлар жүйесіне байланысты. Білім беру, кәсіби таңдау, ұлттық ерекшелік сияқты әлеуметтік факторлармен қатар, жас, биологиялық және психологиялық жыныс, мінез-құлық акцентациясы құндылық бағдарлау жүйесінің қалыптасуы мен дамуының негізгі факторлары болып табылады.

Сонымен қатар, жарияланған құндылықтарға қарамастан, эмпирикалық дәлелдер студенттердің махаббат пен некеге психологиялық дайындығының жоқтығын көрсетеді. Студенттерге өзін-өзі тануға және жеке тұлғаны оның барлық тұтастығында дамыту үшін құндылық-мотивациялық саланы қалыптастыруға көмектесу үшін психологиялық қолдау қажет.

ҚОРЫТЫНДЫ

Студент жастардың құндылық бағдарларын дамыту процесін оңтайландыруға арнайы ұйымдастырылған психологиялық және педагогикалық қолдау мүмкіндік береді. Құндылықтарды қайта құрылымдау бойынша жұмыс адамның мінез-құлық және мінез-құлық ерекшеліктерін қайта бағалауға, айналасындағы адамдар-

мен қарым-қатынасын өзгертуге, студенттің оқу және болашақ кәсіби қызметіне деген қарым-қатынасына ықпал етеді. Студент жастардың құндылық бағдарларының психологиялық ерекшеліктерін эмпирикалық зерттеу нәтижелері бойынша келесі қорытынды жасауға болады:

Біріншіден, қазіргі студенттердің құндылық санасында жеке бақыттың құндылықтары: «денсаулық», «бақытты отбасылық өмір», «махаббат», «жақсы және адал достардың болуы» болып табылатын жалпы құндылық-мотивациялық өзек бар. Қабылданбаған құндылықтардың тізімінде «табиғат пен өнердің сұлулығы», «ойын-сауық», «басқалардың бақыты», «шығармашылық» бар.

Екіншіден, студенттер тұлғасының құндылық бағдарларының құрылымы жас ерекшеліктерін, содан кейін ғана кәсіби және ұлттық ерекшеліктерін көрсетеді. Құндылық бағдарларының психологиялық жыныс, уақыт құзыреттілігі, мінез-құлықтың икемділігі, стихия, өзін-өзі бағалау, өзін-өзі қабылдау, адам табиғаты туралы идеялар, синергия, байланыс, танымдық қажеттіліктер, шығармашылық сияқты жеке сипаттамалармен байланысы зерттелді.

Айта кету керек, екі айнымалының корреляция фактісі олардың арасында себептік байланыс бар дегенді білдірмейді. Белгіленген айнымалылар арасындағы байланыс дәрежесі мен бағыты туралы ғана айтуға болады. Жастардың өз өмірінің құндылық (ішкі) кеңістігін құрудағы белсенділігінің үлесі анықталды. Құндылық бағдарларының иерархиясын анықтайтын маңызды факторлар-сипаттың екпіні, бақылау орны.

Зерттеу барысында біз таным, жауапкершілік, табиғат пен өнердегі сұлулық тәжірибесі сияқты құндылықтардың маңыздылығын төмендеттік. Оқыту мен тәрбиелеуді ұйымдастыру тұрғысынан бұл нәтижелер алаңдаушылық тудырады және білімге құндылық қатынасын дамытуға ықпал ететін белгілі бір жағдайлар жасауды талап етеді.

Осыған байланысты таным құндылығын дамытумен байланысты психопедагогикалық технологияларды әзірлеу және оқу процесіне енгізу қажет. «Таным», «жауапкершілік» құндылықтарының маңыздылығын төмендетуді біз студенттік жастағы психологиялық ерекшеліктермен түсіндіреміз, өйткені студенттердің эго-сәйкестілігінің типтік мәртебесі мораторий болып табылады. Сонымен қатар, эмпирикалық дәлелдер студенттердің осы құндылықтардың декларациялануына қарамастан, махаббат пен некеге психологиялық дайындығының жоқтығын көрсетеді. Студенттерге өзін-өзі тануға және жеке тұлғаны оның барлық тұтастығында дамыту үшін құндылық-мотивациялық саланы қалыптастыруға көмектесу үшін психологиялық қолдау қажет.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 Анисимов С.Ф. Ценности реальные и мнимые. – М., 1970.
- 2 Бубнова С.С. Ценностные ориентации личности как многомерная нелинейная система // Психологический журнал. – Т. 20. – 1999. – №5.
- 3 Вовченко О.М. Проблема ценностей в современном мире // Молодежь в условиях радикальных перемен современного общества. – М., 1990.
- 4 Гордилов В.А. Идентификация и самооценка как факторы формирования ценностных ориентаций молодежи // Ценностный мир современной молодежи: на пути к мировой интеграции. – М.: Социум, 1994.
- 5 Истомина И.Ю. Ценностные ориентации в личностной системе регуляции поведения // Психологические механизмы регуляции социального поведения. – М., 1979. – С. 252-267.
- 6 Каган В.Е. Стереотипы мужественности-женственности и образ Я у подростков // Вопр. психол. – 1989. – №3. – С. 53–62.
- 7 Каган М.С. Философская теория ценности. – С-Пб.: Петрополис, 1997.

А.Ж. Аплашова¹, А.Е. Мухамедкаиров¹
**Об особенностях динамики изменения
ценностных ориентаций студентов вузов**

¹ Высшая школа педагогики,
Павлодарский педагогический университет,
Павлодар, Павлодарская область, Республика Казахстан

AZh. Aplashova¹, A.E. Mukhamedkairov¹
**On the peculiarities of the dynamics of changes
in the value orientations of University students**

¹ Higher school of pedagogy,
Pavlodar Pedagogical University,
Pavlodar, Pavlodar region, Republic of Kazakhstan

Аннотация

В данной статье рассматривается проблема изменения динамики ценностных ориентаций современных студентов. Ценности для молодежи сопоставимы. Системообразующим свойством молодежи является жизненный ориентир, определяющий ее психологическую позицию. Поэтому изучение ценностей и связанных с ними личностных качеств является одной из актуальных на сегодняшний день проблем. В условиях проводимых в нашей стране социально-экономических реформ, процесса становления рыночных отношений появляются новые нормы, ценности, правила социального поведения. В последнее время в современном обществе наблюдается тенденция следования западным идеалам и ценностям, которые поощряют индивидуализм, свободу и права человека,

предпринимательство, материальное благосостояние. В результате в общественном сознании россиян происходит смещение акцентов с интересов государства на интересы личности, переоценка ранее существующих ценностей и неоднозначное восприятие новых, поиск прочных жизненных ориентиров.

Ключевые слова: студент, ценности, интернационализация, ценностные ориентации, иерархия ценностей, динамизм, самооценка, синергия.

Summary

This article deals with the problem of changing the dynamics of value orientations of modern students. The values for young people are comparable. The system-forming property of youth is a life reference point that determines its psychological position. Therefore, the study of values and related personal qualities is one of the most urgent problems today. In the conditions of socio-economic reforms carried out in our country, the process of establishing market relations, new norms, values, and rules of social behavior are emerging. Recently, in modern society, there has been a tendency to follow Western ideals and values that promote individualism, freedom and human rights, entrepreneurship, and material well-being. As a result, in the public consciousness of Russians, there is a shift in emphasis from the interests of the state to the interests of the individual, a reassessment of previously existing values and an ambiguous perception of new ones, the search for strong life orientations.

Keywords: Student, values, internationalization, value orientations, hierarchy of values, dynamism, self-esteem, synergy.

МРНТИ 14.35.07

Б.Ф. Сәрсенбаева¹, Ж. Джақудаева¹

*¹ Педагогика жоғары мектебі,
Павлодар педагогикалық университеті,
Павлодар қаласы, Павлодар облысы, Қазақстан Республикасы
e-mail: sarsenbaevab@mail.ru*

ОҚЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДА БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМНІҢ ДАЙЫНДЫҒЫ

Андатпа

Мақалада оқытудың инновациялық технологияларын жүзеге асырудың ЖОО-да болашақ мұғалімді дайындығының мәселелері қарастырылады. Бұл сұрақты қарастырған ғалымдар, инновациялық қызметті әлеуметтік-педагогикалық құбылыс деп,

мектеп мұғалімдерінің жаңашылдыққа дайындығын бағалау әр түрлі критерийлер арқылы жүзеге асырылуы мүмкіндігін айқындап көрсетті. Мұғалімнің инновациялық қызметке дайындығының құрылымын қарастыра отырып, ең алдымен оның өзіндік құндылықтарды құру, стандартты емес шешімдер қабылдау, белгілі шеңберден шығу қабілеттеріне жүгінуі – оның шығармашылық әлеуетін, яғни шығармашылық қабілеттерін бейнелейтін жеке тұлғаның ажырамас қасиеттерін белгіледік. Павлодар педагогикалық университетінде I–IV курс студенттер арасында «Педагогика және психология», «Әлеуметтік педагогика, өзін-өзі тану және дефектология», «Бастауыш оқытудың педагогикасы мен әдістемесі, мектепке дейінгі оқыту мен тәрбиелеу» ББ бағдарламалар бойынша біздің зерттеу жұмысымыздың шеңберінде сауалнама, тестер өткізілген болды. Жұмыстардың нәтижесін көрсетіп, бірнеше ұсыныстар еңгіздік.

Тірек сөздер: студент, болашақ мұғалім, инновация, инновациялық педагогикалық әрекет, білім беру бағдарлама, критерий, көрсеткіштер.

КІРІСПЕ

Білім беру дағдарысын еңсеруді көптеген зерттеушілер дәстүрлі оқытудан инновациялық оқытуға көшуде көреді. Педагогикалық іс-әрекеттің репродуктивті-орындаушылықтан жаңашылдыққа деген сипатын өзгерту арқылы ғана адамның шығармашылық әлеуетінің сақталуы мен дамуын, оның өзін-өзі дамытуға бағытталуын, бар шындыққа бейімделіп қана қоймай, оны түрлендіруге дайын болуын қамтамасыз етуге болады. В.А. Слостенин мен Л.С. Подымова, бұл әлеуметтік-педагогикалық құбылыс бола отырып, инновациялық қызмет, педагогикалық жұмыстың ең маңызды ерекшелігі болып табылады және мұғалімнің жалпы мәдениетінің күрделі мәндік байланысын, оның шығармашылық әлеуеті мен кәсіби бағытын сипаттайды [1]. Бірқатар психологиялық-педагогикалық зерттеулерді талдап (И.Б. Белявская, Н.И. Райтина, Л.Т. Чернова, Е.Е. Воропаева, Н. Плахотнюк және т. б.) мұғалімнің дайындығын қалыптастыру мәселесі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Мектеп мұғалімдерінің жаңашылдыққа дайындығын бағалау әр түрлі критерийлер арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Сонымен, диссертациялық зерттеуде И.Б. Белявская үш критерийді ұсынады: мотивациялық-құндылық (білім берудегі заманауи прогрессивті тенденциялар туралы хабардар болу және осыған байланысты өзінің кәсіби іс-әрекетінің міндеттерін нақтылау; өзін-өзі тәрбиелеу, өзін-өзі жетілдіру және қызметтегі шығармашылық өзін-өзі жүзеге асыру қажеттілігі; инновациялық қызметке тұрақты позитивті қатынас), когнитивті (негізгі ғылыми – инновацияның мәні туралы, оның заңдылықтары, қағидалары, технологиялары туралы педагогикалық білім; мұғалімнің инновациялық қызметті

жүзеге асыру үшін қажетті жеке қасиеттері мен мүмкіндіктерін бағалауы, кәсіби рефлексия), мазмұндық және оперативті (педагогикалық инновациялар саласында жобалау және болжау қызметін жүзеге асыру мүмкіндігі); педагогикалық жағдайларды шешудің ситуациялық және ситуациялық тәсілдерін меңгеру; инновациялық қызмет жағдайындағы ықтималдық кәсіби мінез-құлық моделін құру; педагогикалық жаңалықтарды қолдану тәжірибесі білім беру практикасы). Әрбір критерий үшін зерттеу авторы үш деңгейді бөлді: репродуктивті (төмен), адаптивті (орташа) және жүйелік (жоғары) [2]. Мұғалімнің инновациялық қызметке кәсіби және жеке дайындығын зерттеуде жүйелік және құрылымдық тәсілді қолдана отырып, Л.Т. Чернов бұл құбылыстың маңызды сипаттамаларын үш критерий бойынша бөліп көрсетуді ұсынады: мотивациялық-құндылық, когнитивті, процедуралық [4]. Е.Е. Воропаева мұғалімдердің инновацияға дайын болуының төрт негізгі критерийін анықтайды: 1) мотивациялық (инновация саласындағы кәсіби өзін-өзі дамытуға қажеттілік және ұмтылыс, инновациядағы білім деңгейінің артуы арқылы тұлғаның өсуі); 2) когнитивті (білім, инновация мәселелері бойынша хабардарлық дәрежесі); 3) жеке (өзін адам, кәсіпқой, инновациялық, шығармашылық саласындағы білім беру процесінің субъектісі ретінде өзін-өзі бағалау қабілеті); 4) белсенділік (инновация саласындағы дағдыларды меңгеру дәрежесі). Таңдалған критерийлердің ауырлығы сайып келгенде мұғалімнің инновациялық қызметке дайындығының деңгейін анықтайды [5]. Болашақ мұғалімдердің инновациялық қызметке дайындығының қалыптасуын анықтау үшін Н. Плахотнюк мотивациялық (жобалау процесі арқылы жаңашылдыққа деген танымдық қызығушылықты, инновация әдісі ретінде жобаларды қолдану мен жүзеге асырудың қажеттілігі, өзінің инновациялық қызметінің мақсаттарын қалыптастыру, инновацияларға бейімділігі; белсенді қатысуға деген ұмтылыс) бөлуді ұсынады. педагогикалық инновацияларды құру, тарату), когнитивті-оперативті (жаңашылдықтардың мәні мен ерекшеліктері, олардың түрлері мен сипаттамалары туралы білім; педагогикалық жобалаудың мәні және оның кезеңдерін құру логикасы туралы білім, қабілет белгілер; педагогикалық жобаның мәні және оның кезеңдерін құру логикасы, жобалау мәселесін тұжырымдау мүмкіндігі және оған сәйкес жобаның мақсаты, өзінің және басқалардың педагогикалық тәжірибесінің интеграциясы мен өзгеруі, жобаны оның кезеңдерін құру логикасына сәйкес жобалау, жобалау нәтижелерін болжау, оның жағымды және мүмкін болатын негативтері тараптар), шығармашылық (педагогикалық мәселелердің стандартты емес шешімдерін табу мүмкіндігі, шығармашылық қиял мен баламалы ойлауды дамыту қабілеті (біріктіру, ұқсастықтар, ассоциациялар табу), педагогикалық процесті жүзеге асырудағы шығармашылық (стандартты емес) тәсіл, әр түрлі идеялардың едәуір санын білдіру қабілеті, педагогикалық процесс), рефлексивті

(өз іс-әрекетін талдау, басқалардың іс-әрекетін талдау және бағалау, өзіндік белсенділікті бағалау және алынған нәтижелерге сәйкес алдағы әрекеттерді жоспарлау қабілеті мақсатқа сәйкес жобаны барабар бағалау) критерийлер [6]. Бұл критерийлер өзара тығыз байланысты және бір-біріне тәуелді. Н. Плахотнюктің айтуы бойынша, олардың тұтастығы мұғалімнің инновациялық әлеуетін сипаттайтын жеке және кәсіби қасиеттерінің дамуын куәландырады. Дайындықты қалыптастыру критерийлері мен индикаторларының арақатынасы мен көріну дәрежесін ескере отырып, ол инновациялық қызметке дайындықтың келесі төрт деңгейін анықтайды: төмен, орташа, жеткілікті, жоғары. Біздің ойымызша, мұғалімдердің инновацияға дайындығын қалыптастырудың критерийлері мен индикаторларын ең толық Н. Плахотнюк жасаған, бұл оларды өзіндік біртектілік деп санауға негіз береді. Алайда, біріншіден, когнитивті және операциялық критерийлерді біріктіру негізсіз болып көрінеді мұғалімнің инновациялық іс-әрекетке дайындығының негізі болып табылатын және осы білім негізінде мұғалім қалыптастырған және жүзеге асыратын іс-әрекеттерді өз бетінше құрайтын білім ретінде қарастыру керек. Екіншіден, критерийлердің атауы дәлірек тұжырымдалуы керек. «Оперативті» термині жеке іс-әрекеттің орындалуын білдіреді және біз инновациялық қызмет туралы айтып отырмыз. Үшіншіден, креативті және креативті критерийлер жеделдік критерийлерінен бұрын болуы керек, өйткені олар шын мәнінде инновациялық қызметті жүзеге асырудың маңызды шарттары болып табылады. Сондай-ақ, «шығармашылық» пен «шығармашылық» ұғымдарының бір-біріне ұқсамайтындығын, сонымен бірге бір-бірімен байланыста болатындығын ерекше атап өткен жөн. Осы ұғымдарды қарастырудағы сараланған тәсіл шеңберінде шығармашылық дегеніміз процесс және оның нәтижелері болып табылады, ал шығармашылықты анықтау үшін оның субъективті шартты сипатына сілтеме жасайды. Яғни, шығармашылық дегеніміз – бұл жаңа өнімді жасауға бағытталған процесс, ал шығармашылық дегеніміз – бұл белгілі адамның шеңберінен шығуды, ойлау мен белсенділіктегі стереотиптерден бас тартуды, стандартты емес, өзіндік ойлау қабілетін және т.б. [7]. Мұғалімнің инновациялық қызметке дайындығының құрылымын қарастыра отырып, біз ең алдымен оның өзіндік құндылықтарды құру, стандартты емес шешімдер қабылдау, белгілі шеңберден шығу қабілеттеріне жүгінеміз – оның шығармашылық әлеуетін, яғни шығармашылық қабілеттерін бейнелейтін жеке тұлғаның ажырамас қасиетін бағалуды жөн санаймыз. Сонымен, шығармашылық пен креативтіліктің көріністерін инновациялық іс-әрекетке дайындықтың жеке критерийлеріне бөліп қарамаған жөн және оларды бағалау кезінде шығармашылық критерийдің көрсеткіштеріне ерекше көңіл бөлеміз.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Мұғалімдердің инновациялық қызметке дайындығын бағалау мәселесіне зерттеушілердің әртүрлі көзқарастарын ескере отырып, біз инновациялық қызметке дайындықты бағалауға қатысты критерийлерімізді және олардың көрсеткіштерін, дәлірек айтсақ, университет түлектерінің дайындығын, т.с.с. болашақ мұғалімдер, оқыту мен білім беру технологияларын, білім беру мен оқытудың авторлық модельдерін, оқу бағдарламаларын, оқу құралдарын, бейнематериалдар мен білім беру бағдарламалық өнімдерін, сондай-ақ мектеп түлегінің немесе болашақ маманның жеке модельдерін қажет ететін жоғары интеллектуалды білім беру өнімдерін жасауға. білім беру мен оқытудың авторлық модельдері, оқу бағдарламалары, оқу құралдары, бейнематериалдар және білім беру бағдарламалары, сондай-ақ қазіргі заманғы немесе болашақ қоғам сұранысқа ие мектеп бітірушінің немесе болашақ маманның жеке тұлғалық модельдері, оны жасау жүйелі тәсілді жүзеге асыруды және сапаны жаңарту мен жақсарту үшін қажетті өзгерістер туралы ұзақ мерзімді пайымдауды қажет етеді басқарылатын білім беру процестері [8, 9].

1. Мотивациялық: жетістікке жету үшін зияткерлік өзін-өзі дамыту мен өзін-өзі жүзеге асырудың, жеке және кәсіби өсудің қажеттілігі; шығармашылықпен жұмыс жасайтын оқытушылармен ынтымақтастық жағдайында оқыту мен тәрбие процесін шығармашылық түрлендіру және оның тиімділігін жүйелі түрде арттыру қажеттілігі; оқушының жеке басын дамытудың жаңа жолдары мен тәсілдерін іздестіруге, сонымен қатар оның оқу қызметіне қызығушылығын арттыруға қызығушылық; авторлық құқық бойынша білім беру инновацияларын құруға және пайдалануға қызығушылық.

2. Жеке: инновацияға деген қалыптасқан ішкі қатынас; жоғары интеллектуалды жұмысқа қабілеттілік; іздестіру қызметі және педагогикалық бастама; инновациялық өзгеретін білім беру кеңістігінде бағдарлау және бейімделу мүмкіндігі; көшбасшылық қасиеттері.

3. Танымдық: инновациялық педагогикалық іс-әрекеттің мәні туралы білім жиынтығының болуы; шығармашылық және инновациялық қызметке қажетті жаңа психологиялық-педагогикалық білім қорына ие болу; педагогикалық зерттеу әдістемесін білу; зерттелетін объектілерді құрылымдық және жүйелік түрде көру қабілеті (объектілер мен олардың себептері арасындағы байланысты орнату, олармен байланысты проблемалар, кез-келген объектілер мен құбылыстардың мәнін ашуға жалпы көзқарасқа ие болу); олардың идеялары мен ниеттері мен практик мұғалімдерінің жаңашылдықтары, олардың нақтылауының орындылығын

анықтай алу қабілеттері арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды белгілеу.

4. Гностикалық: себептері мен заңдылықтарын анықтай білу, оларды есепке алу білім беру процесінің тиімділігін арттыруға ықпал етеді; зерттеу проблемасын тудыратын қарама-қайшылықтарды аша білу; оқытудың немесе тәрбиенің нәтижесін болжау және оған қол жеткізуге кепілдік беретін іс-әрекеттерді жобалау мүмкіндігі; білім беру процесінің тиімділігін арттыру жолдары мен тәсілдерін табу мақсатында инновациялық тәжірибені зерделеу мүмкіндігі; педагогикалық құбылыстарды байқау, талдау және жалпылау қабілеті.

5. Шығармашылық: дамыған педагогикалық қиял, өзіндік және ойлаудың өзіндік ерекшелігі; идеяларды жеке де, басқа адамдармен қарым-қатынаста да тудыру қабілеті; объектідегі жаңа белгілерді көру және жаңа қосымшаларды табу мүмкіндігі; педагогикалық мәселелерді түпнұсқалық шешу мүмкіндігі; жаңа, авторлық білім беру өнімін құру мүмкіндігі.

6. Технологиялық (жедел-қызмет): білім берудің авторлық құқығын құру процесінің логикасын дамыту мүмкіндігі; жаңа технологияларды, оқу іс-әрекетінің модельдері мен жүйелерін және басқа да білім беру инновацияларын өз бетінше жобалау мүмкіндігі; зерттеу құралдарын (сауалнамалар, тесттер, әңгімелер мен бақылаулар жоспарлары, сұхбаттасуға арналған сұрақтар) өз бетінше дамыту мүмкіндігі; инновацияның тиімділігін анықтауға бағытталған педагогикалық экспериментті біртіндеп жоспарлау және өткізу мүмкіндігі; педагогикалық эксперимент кезінде алынған мәліметтерді жалпылау және түсіндіру мүмкіндігі.

7. Рефлексивті: білім беру процесін және оның нәтижелерін талдай білу; автордың оқу өнімінің тиімділігін анықтау мүмкіндігі; өз қызметінің нәтижелерін субъективті бағалау мүмкіндігі; олардың бәсекелестік артықшылықтары туралы хабардар болу және оларды көбейтуге ұмтылу; мұғалім қолданатын педагогикалық технологиялардың заманауи талаптарға сәйкестігін бағалау мүмкіндігі. Біздің жоғары оқу орындары студенттерінің жоғары интеллектуалды инновациялық білім беру өнімдерін жасауға дайындық деңгейлерін бағалау критерийлері мен индикаторларын анықтауға деген көзқарасымыз бұрынғыдан ерекшеленеді, біріншіден, И.Б. Белявская, Н.И. Райтина, Л.Т. Черновая, Е.Е. Воропаева және Н. Плахотнюк критерийлері мен көрсеткіштері гностикалық критериймен толықтырылған. Оны қосу мұғалімнің инновациялық қызметі үшін себептерді анықтау, қарама-қайшылықтарды ашу, оқытудың немесе тәрбиенің нәтижелерін болжау және басқалары сияқты дағдылардың маңыздылығымен байланысты. Оларды қалыптастыру мұғалімге проблеманың бар екендігін сезінуге, өте инновациялық қызметті бастауға және оны тиімді жүзеге асыруға қажет. Университетте студенттерде осы дағдыларды қалыптастыра отырып, болашақ

мұғалімнің инновациялық қызметке дайындығының гностикалық критерийінің негізін құрамыз. Оның үстіне, болашақта мұғалімдер инновациялық қызметті іс жүзінде жүзеге асыруда аз қиындықтарға тап болады және бұл процеске тезірек араласады [10]. Екіншіден, критерийлер мен индикаторларды анықтағанда біз болашақ мұғалімнің инновациялық білім беру өнімдерін жасауға дайындығын қалыптастыру сияқты мұғалімнің инновациялық қызметінің өткір өзекті аспектісіне тоқталдық. Тәжірибеге бағытталған тәсілге негізделген болашақ мұғалімдердің заманауи кәсіби дайындығы оқушылардың болашақта мектепте инновациялық іс-әрекеттерді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін құзыреттіліктерін қалыптастыруы керек. Педагогикалық жоғары оқу орындарының оқу жоспарларына болашақ мұғалімдердің инновациялық қызметке дайындығын қалыптастыруға бағытталған мазмұнды модульдер мен жеке курстарды енгізу қажеттілігі практикада және университеттегі біздің педагогикалық жұмыс тәжірибеміз көрсеткендей, студенттердің педагогикалық бағыттағы білім мен біліктер жүйесін алуға қызығушылық танытуымен түсіндіріледі.

ҚОРЫТЫНДЫ

Магистрлік диссертация жазу аясында жүргізілген зерттеулер болашақ мұғалімдердің инновациялық қызметке дайындығын қалыптастыру проблема-сының өзектілігін растады. Павлодар қаласындағы әртүрлі мектептерде жұмыс істейтін 97 мектеп мұғалімдеріне сауалнама жүргіздік, олардың 81,34%-ы педагогикалық инновациялар оқу процесінің сапасын арттыруға ықпал етеді деп санайды. Алайда, сауалнамаға қатысқан мұғалімдер тек 38,20%-ы ғана педагогикалық университетте оқып жүргенде инновациялық қызметке қажетті білім мен дағдыларды алды. Біздің зерттеу жұмысымыздың шеңберінде Павлодар педагогикалық университетінде оқитын I–IV курс студенттер арасында «Педагогика және психология», «Әлеуметтік педагогика, өзін-өзі тану және дефектология», «Бастауыш оқытудың педагогикасы мен әдістемесі, мектепке дейінгі оқыту мен тәрбиелеу» ББ бағдарламалар бойынша сауалнама өткіздік. Қатысқан студенттер саны 87 адам. Респонденттердің 85%-ы болашақ мұғалімдерді инновациялық қызметке арнайы оқытуды ұйымдастыруды қажет деп тапты. Өкінішке орай, осы уақытқа дейін сауалнамаға қатысқан студенттердің тек 47%-ы ғана университеттегі инновациялық қызметке дайындалу жағдайын қолайлы деп бағалайды. «Университеттегі қандай жағдайлар, сіздің ойыңызша, болашақ мұғалімді мектептегі инновациялық қызметке дайындау процесінің тиімділігін арттыруға көмектеседі?» деген сұраққа, біз келесі жауаптарды алдық: білім бе-

ру мазмұнын жаңарту – респонденттердің 27%, университеттің материалдық-техникалық (кітапхана қорын қоса алғанда) базасын жаңарту – 47%, оқытушылар мен студенттердің жалпы және ақпараттық мәдениетін арттыру – 31%, оқытушылар мен студенттердің бастамаларын қолдау – 37%, болашақ мұғалімді дайындау процесінде оқытудың инновациялық технологияларын қолдану – 44%, оқытудың интерактивті әдістерін кеңірек қолдану – 34%, инновациялық мектептердегі оқыту практикасы – 38%, оқытушылардың зерттеушілік және инновациялық мәдениетін қалыптастыру – 33%. Болашақ мұғалімдердің мектептегі инновациялық қызметке дайындығын қалыптастыру мәселесі бойынша біз жүргізген теориялық және эмпирикалық зерттеулер бізге келесі ұсыныстарға негіз береді:

1. Болашақ мұғалімдердің мектептегі инновациялық іс-әрекетке дайындығының қалыптасуын бағалау үшін келесі критерийлерді қолданған жөн: мотивациялық, тұлғалық, когнитивті, гностикалық, шығармашылық, технологиялық, рефлексивтік.

2. Болашақ мұғалімдердің инновациялық қызметке дайындық деңгейлерін анықтау осы критерийлердің мазмұнын көрсететін көрсеткіштерге сәйкес жүзеге асырылуы керек.

3. Болашақ мұғалімдердің инновациялық қызметке дайындығын қалыптастыру деңгейлерін анықтау жеке критерийдің әрбір көрсеткішінің бес балдық шкала бойынша көрінуін бағалауға және орташа көрсеткішті шығаруға дейін азаяды.

Жағдайды түзету үшін болашақ мұғалімдерді даярлаудың мазмұнына студенттерге білім беру инновацияларын өз бетінше дамытып, жүзеге асыруға, түрлі жобалық және ғылыми-зерттеу іс-әрекеттерін жүзеге асыруға, көшбасшылық қасиеттерді дамытуға және кәсіби имиджін жақсартуға мүмкіндік беретін осындай тәжірибеге бағытталған курстарды енгізуді ұсынамыз.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Сластенин В.А., Подымова Л.С. Готовность педагога к инновационной деятельности // Сибирский педагогический журнал. – 2007. – №1. – С. 42–49.

2 Белявская И.Б. Формирование готовности учителя к инновационной деятельности в системе методической работы школы: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Йошкар-Ола, 2010. – 24 с.

3 Раитина Н.И. Подготовка учителя к инновационной деятельности в условиях повышения квалификации как фактор профессионального развития: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Чита, 2011. – 24 с.

4 Чернова Л.Т. Формирование профессионально-личностной готовности учителя к инновационной деятельности в системе повышения квалификации: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Казань, 1997. – 24 с.

5 Воропаева Е.Э. Акмеологический подход к проблеме готовности педагога к инновационной деятельности // Научный поиск. – 2013. – №3. – С. 62-65.

6 Плахотнюк Н. Критерии и показатели уровня готовности будущих учителей к инновационной деятельности. – Режим доступа: <http://www.infolibrary.com.ua/libs/stattya/1647-kriteriyi-ta-pokazniki-rivnja-gotovnosti-majbutnihuchiteliv-do-innovatsijnoyi-dijalnosti.html>.

7 Башина Т.Ф. Креативность как основа инновационной педагогической деятельности // Молодой ученый. – 2013. – №4(51). – С. 521–525.

8 Савина Н.Н. Высокоинтеллектуальные образовательные продукты и подготовка будущих учителей к их созданию // Материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 200-летию педагогического образования в Поволжье «Педагогическое образование в России: прошлое, настоящее, будущее»: (Казань, 3–5 октября 2012 г.) / под ред. Р.А. Валеевой. – Казань: Казан. ун-т, 2012. – С. 153–155.

9 Шатунова О.В. Диагностика готовности школьных учителей к деятельности по созданию и внедрению образовательных новшеств // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2013. – № 10 (85). – С. 94–98.

10 Самсонова Е.В. Формирование исследовательских умений и навыков как основа гностического критерия оценки готовности будущего учителя к инновационной деятельности // European Social Science Journal. – 2014. – №3 (41) т.1. – С. 96–100.

Б.Г. Сарсенбаева¹, Ж. Джакудаева¹

**Подготовка будущего учителя
к применению инновационных технологий**

¹ Высшая школа педагогики,
Павлодарский педагогический университет,
г. Павлодар, Павлодарская область, Республика Казахстан

B.G. Sarsenbayeva¹, Zh. Zhakudaeva¹

**Preparation of the future teacher
to apply innovative technologies**

¹ Higher school of pedagogy,
Pavlodar pedagogical University,
Pavlodar, Pavlodar region, Republic of Kazakhstan

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы подготовки будущих учителей в высшей школе к внедрению инновационных технологий обучения. Ученые рассматривают этот вопрос как социально-педагогический феномен и определили возможность оценки готовности школьных учителей к инновациям по различным критериям. Рассматривая структуру готовности учителя к инновационной деятельности, мы, в первую очередь, определили присущие ему качества, отражающие его творческий потенциал, то есть его способность создавать собственные ценности, принимать нестандартные решения, выходить за определенные рамки. Среди студентов I–IV курсов Павлодарского педагогического университета по программам «Педагогика и психология», «Социальная педагогика, самопознание и дефектология», «Педагогика и методика начального образования, дошкольного образования и воспитания» были проведены определенные тесты, анкетирование и другие методы исследования рассматриваемой проблемы. В статье мы показали результаты работы и внесли несколько предложений.

Ключевые слова: студент, будущий учитель, инновация, инновационная педагогическая деятельность, образовательная программа, критерии, показатель.

Summary

The article deals with the preparation of future teachers in higher education for the introduction of innovative teaching technologies. Scientists consider this issue as a social and pedagogical phenomenon and have identified the possibility of assessing the readiness of school teachers to innovate according to various criteria. Considering the structure of a teacher's readiness for innovative activities, we first of all identified his inherent qualities that reflect his creative potential, that is, his ability to create his own values, make non-standard decisions, go beyond certain limits. among the students of I–IV courses of Pavlodar Pedagogical University under the programs «Pedagogy and Psychology», «Social Pedagogy, Self-Knowledge and Defectology», «Pedagogy and Methods of Primary Education, Preschool Education and Upbringing», certain tests, questionnaires and other research methods of the problem under consideration were carried out In the article, we showed the results of the work and made several suggestions.

Keywords: student, future teacher, innovation, innovative pedagogical activity, educational program, criteria, indicator.

МРНТИ 20.01.45

А.С. Серикбаев¹, Д.И. Кабенов², К.Р. Кусманов³

^{1, 2, 3} Жаратылыстану жоғары мектебі,
Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті,
Павлодар қ, Павлодар облысы, Қазақстан Республикасы
e-mail: ¹ almas_kuralai@bk.ru, ² kabenov73@mail.ru
e-mail: ³ kuat-75@mail.ru

ПРОГРАММАЛАУ ТІЛІ ЖӘНЕ ПРОГРАММАЛАУ ЖҮЙЕЛЕРІ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ІТ МАМАНДЫҒЫНА ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ

Аңдатпа

Бұл мақала білім беруде ІТ мамандығына қызығушылығын арттыру мақсатында оқушылардың программалау құзыреттілігін қолдану мәселелеріне арналған. ІТ мамандықтары программалау тілдерін білуді білдіреді. Программалау тілдерін пайдалану көрнекілікті арттыру арқылы оқу үдерісін қарқындатуға, оқыту тиімділігін арттыруға, оқытуды неғұрлым тиімді етіп, оқыту үдерісін жандандыруға мүмкіндік береді. Теориялық материалдан, практикалық тапсырмалардан және т. б. тұратын «Информатика» пәні бойынша авторлық цифрлық білім беру ресурсы ұсынылды. 7-сыныпта Lazarus тілін оқыған болса, осы тілді жалғастыру мақсатында оқушылардың программалау құзыреттіліген арттыруға мүмкіндік береді. Қазіргі уақытта программалау тілін білу қажетті және де беделді. Delphi ең танымал тілдердің бірі болып саналады. Даму әлеуеті бар дидактикалық құралдардың бірі цифрлық сауаттылық болып табылады.

Тірек сөздер: компиляция, объект, компонент, кодтау, программалау, жоба, қасиет, ғылыми зерттеу.

КІРІСПЕ

Оқушылардың қызығушылығын арттырудағы бұл құралдың мәні, ең алдымен, тәжірибиелік және зерттеушілік ізденістің жаратытылыстан бөлінбейтін құбылыс екендігімен түсіндіріледі. Білуге деген құштарлық, бақылауға тырысушылық, тәжірибеден өткізуге дайын тұру, әлем туралы жаңа мәлімет жинауға талпынушылық қасиеттер балаға тән дәстүрлі мінез болып саналады. Ендеше, тәжірибиелік іс барысында және ізденушілік-бала табиғатына тән құбылыс. Бұл белсенділік оның жеке дамуына, өзіндік көзқарасының қалыптасуына игі ықпал етеді. Программалау тілі және программалау жүйелері арқылы оқушылардың ІТ мамандығына қызығушылығын арттыру негізінде, осы мақалада орта бу-

ынды мектеп оқушыларына программалау құзыреттілігін арттыру мақсатында Delphi XE8 объектілі бағталған тілімен танысып, сонымен, қатар кез-келген ұялы телефонға (Android-4-тен жоғары нұсқаларын және OIS) жобаларды өздерінің мобильді қосымшаларын жібере алады. Сандық білім ресурсы 3 модульден тұрады. Модульдік технологияның негізінде сандық білім ресурсы мазмұны тараулар күнтізбелік жоспарымен құрылған. Модульдер бойынша қарастырылып, дәрістер көмегімен ашылып көрсетілген, *тәжірибелік жұмыстармен* шынайы практикада өткізілетін тәжірбиелер толығымен қарастырылған, *лабораториялық жұмыстармен*, сонымен қатар бақылау *тапсырмалары* қарастырылып, *тесттер* көмегімен оқушылар өз білімдерін тексереді. Тест сұрақтары әр бөлім бойынша және күрделігіне қарай үш деңгей бойынша құрылған. Бұл оқушылардың білім сапасын жоғарлатуға мүмкіндік береді.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Ғылыми зерттеу – ғылыми әдіс-тәсілдерді қолдана отырып, программалауды жүйеле отыра, сонын ішінде нақты бір программамен танысуға мүмкіндіктері бар. Программалау тілі – компьютер қабылдайтын, адам мен компьютердің қатынасын қамтамасыз етуге арналған формальді тіл. Программа – бұл белгілі бір алгоритмді жүзеге асыру үшін компьютердің орындауы тиіс машиналық(компьютерлік) командалар жиыны. Қазіргі таңда бірнеше программалау тілдері бар. Әрине оқушы бір программаны жақсы менгерсе, басқа программаларды түсінікке ешқандай қиындық туындамайды. Орта буынды мектеп оқушыларына программалау құзыреттілігін арттыру мақсатында Delphi XE8 объектілі бағыталған тілімен танысып, сонымен, қатар кез-келген ұялы телефонға (Android-4-тен жоғары нұсқаларын және OIS) жобаларды өздерінің мобильді қосымшаларын жіберуге мүмкіндіктері бар. Тәжірибелік жұмыстармен шынайы практикада өткізілетін тәжірбиелер толығымен қарастырылған, Бұл оқушылардың білім сапасын жоғарлатуға мүмкіндік береді. Delphi ортасы-программист жұмысының өте жоғары тиімділігін қамтамасыз ететін орта. Delphi XE8 Windows графикалық ортасында жұмыс істейтін бағдарламалау жүйесі. Графикалық ортаның негізі–терезелер. Бағдарламамен жұмыс істеу, қажет режимдерді таңдау, нәтижелерді талдау, құжаттарды өңдеу мен жөндеу жұмыстары монитордың графикалық экранына басқару элементтерін: белгілер, пиктограммалар, батырмалар, қабаттасқан терезелер орналастырып, оларға мауспен әсер ету арқылы жүргізіледі.

Delphi ортасын шақырғаннан кейін ортаның жұмысын басқаратын төрт терезе шығады: • негізгі терезе; • объектілер инспекторының терезесі; • программа кодының терезесі; • пішіндер терезесі.

Бағдарлама кодының терезесін көру үшін F12 пернесін басу жеткілікті.

– Project – Жоба компоненттерінің басқару командаларын қамтиды және құрастыру кезеңінде қолданылады.

Мобильді қосымшаны әзірлеу бойынша екі әдісі(Android – Delphi XE8) бар:

1) Micro-usb кабельді арқылы компьютерге қосу арқылы(ол үшін қолданатын ұялы телефонның драйверін орнатуды талап етеді);

2) Target Platforms (Android) – программаны орындау (F9) барысында мобильді қосымшаға компиляторлаймыз; Сақтаған буманы ашыңыз: Онда сізде «Android\Debug\Project1\bin\ Project1.apk» «apk» форматы пайда болады; Pro Мақалада орта буынды мектеп оқушыларына программалау құзыреттілігін арттыру мақсатында Delphi XE8 объектілі бағталған тілімен танысып, сонымен, қатар кез-келген ұялы телефонға (Android-4-тен жоғары нұсқаларын және OIS) жобаларды өздерінің мобильді қосымшаларын жібере алады. Сандық білім ресурсы 3 модульден тұрады (ҚР-ның білім және ғылым министрлігі ҰАО нұсқасының оқулығынан программалау жүйелері алынған). Модульдік технологияның негізінде сандық білім ресурсы мазмұны тараулар күнтізбелік жоспарымен құрылған. Модульдер бойынша қарастырылып, дәрістер көмегімен ашылып көрсетілген, тәжірибелік жұмыстармен шынайы практикада өткізілетін тәжірибиелер толығымен қарастырылған, лабораториялық жұмыстармен, сонымен қатар бақылау тапсырмалары қарастырылып, тесттер көмегімен оқушылар өз білімдерін тексереді. Тест сұрақтары әр бөлім бойынша және күрделігіне қарай үш деңгей бойынша құрылған. Бұл оқушылардың білім сапасын жоғарлатуға мүмкіндік береді.

Осы мақалада бірнеше мәселерді қарастырам:

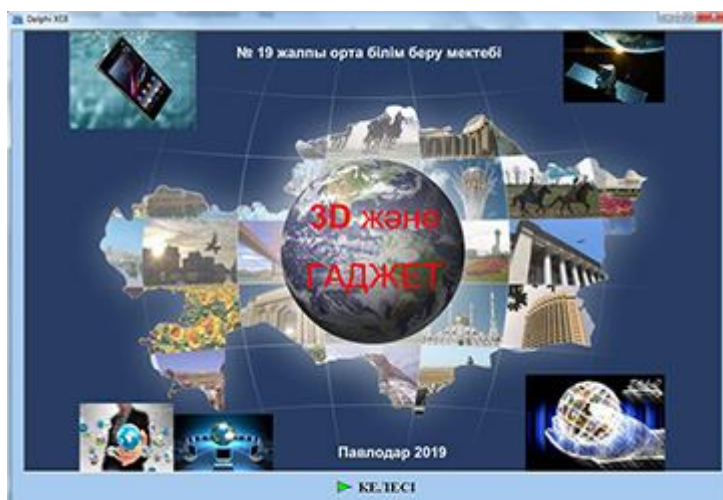
– Delphi XE8 қазақша сандық білім ресурсы тапшылығы байқалуда;

– Интернетте мәліметтер қоры қазақ тілінде өте аз;

– Оқу-әдістемелік құралдары құрастырылмаған;

– Оқушылардың шығармашылық жұмыстарының қоры жоқ.

Жоба тақырыбының өзектілігі.Қарапайым программалауды және жоба дайындауды, мобильді қосымшаларды әзірлеуді, графиканы өңдеу құрылымын кеңістігінде (3D), анимациялауды құрудың негізі болып табылады. Осы оқулықты 8-сыныпқа ұсынып отырмын, себебі Delphi объектілі-бағытталған программалау тілін жалғасытарды, осының аясында 3D графиканы және гаджет (1-сурет) жасауды үйренеді.



1-сурет

Жобаның мақсаттары мен міндеттері.

Жобаның мақсаты: Мобильді қосымшаларды әзірлеу әдісін Android – Delphi XE8 нұсқасында программалау ортасымен танысу және программалаудың негізгі компоненттері мен қасиеттерінің өмірдегі маңыздылығына баға беру болып табылады және әлеуметтік сандық білім ресурсын көбейту.

Міндеттері:

- Қарапайым программаларды құру;
- Мобильді қосымшаларды әзірлеу;
- Шығармашылық ізденісін дамыту;
- 3Dграфикамен жұмыс;
- Жоба құру;
- Ойын құрастыру.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы. Мобильді қосымшаларды әзірлеу әдісі Android-Delphi XE8 нұсқасымен таныстырғым келеді. Әлемдегі миллиондаған программистер Delphi-де жұмыс жасайды. Delphi-де шамамен 200-ге жуық дайын компоненттер бар. Delphi-дің бірнеше нұсқалары бар [19]. Осы XE8 нұсқасында: планшетке және Android-4-тен жоғары нұсқалары қабылдайтын мобильді қосымшаларды әзірлеуге болады. Тәжірибелік жұмыстар ыңғайлы және түсінікті толық түрде берілген және бейне таспаға түсірілген. Тәжірибеге бағытталған, түрлі деңгейдегі жобалар, сандық білім ресурсы әзірленді.

Зерттеудің әдістері мен тәсілдері. Delphi программалау жүйесі Windows – тыңбарлық офистік қолданбаларына енгізілген, бұл жағдай ақпараттық техно-

логияға ойшыл, шығармашылық тұрғыдан қарауға мүмкіндік береді. MSoffice немесе Internet Explorer ресурстарды, HTML, Web броузерлермен бірлесіп пайдалану идеологиясын бойына жинақтаған, ол кәсіби программист үшін де, жаңадан үйренушіге де бірдей және программалауда алғашқы қадамдар жасап жүргендер үшін ерекше тартымды [18].

Зерттеудің басты гипотезасы. Оқушылар осы программалау тілі арқылы өз шығармашылық жобаларын ұсына алады. Сонымен, қатар кез-келген ұялы телефонға (Android-4-тен жоғары нұсқаларын және OIS) жобаларды өздерінің мобильді қосымшаларын жібере алады. IT саласына көптеген оқушылар мамандықты таңдайды деп ойлаймын, себебі нарықта осы сала көп сұраныста және де қазіргі ірі кәсіпорындарда барлық дерлік автоматтандырылған.

«Цифрлы Қазақстан» бағдарламасы негізінде: Цифрлы технология біздің өмірімізге тәуелсіздігіміздің бастапқы жылдары-ақ батыл енгізіле бастады. Ең алдымен, мектептерді жаппай компьютерлендіру қолға алынды. Компьютерлер кеңседе де, үйде де негізгі ақпараттық құрал ретінде пайдаланыла бастады, ақпаратпен орындалатын кез келген жұмыс компьютер көмегімен жүзеге асырылатын болды. Ақпаратты сақтау да, тасымалдау да жолға қойылды. Сымсыз телефондар, желілік телеарна – осы бағдарламаның жемісі. Жаңа дамып келе жатқан жасанды интеллект белгілі бір алгоритм жоқ жерде пайдалануға жол ашады. Президенттің Жолдауында елімізде үлкен экономикалық және технологиялық дүмпу болуы тиістігі баса айтылды. Ал ол үшін, ең алдымен, тағы сол IT саласына басымдық беріледі. (сілтеме Baq.kz сайтынан)

Зерттеу нысаны. Delphi XE8 нұсқасында программалау тілімен жұмыс жасау және жобаларды мобильді қосымшаларды жіберу.

Жобаның құрылымы.

Жұмыс кіріспе, 1–3 модуль (Delphi XE8) және тәжірибелік жұмыстар, жобалар көрінісі, қорытынды мен пайдаланған әдбиеттер тізімінен тұрады.

Мектепте 2018 жылдан бастап элективті курс сабақтарында қолданып келемін. Аптасына бір сағаттан, жылына 34-сағатқа негізделіп құрастырғанмын.

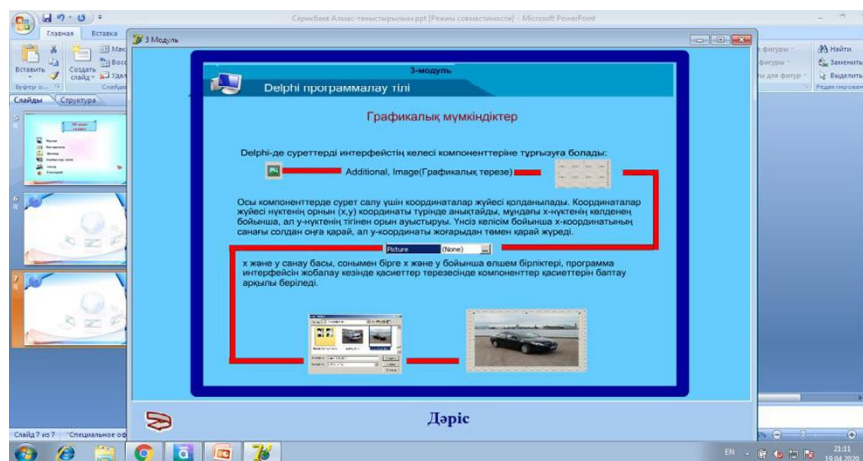
Delphi XE8, Delphi ортасы–программист жұмысының өте жоғары тиімділігін қамтамасыз ететін орта.

Delphi XE8 Windows графикалық ортасында жұмыс істейтін бағдарламалау жүйесі. Графикалық ортаның негізі–терезелер. Бағдарламамен жұмыс істеу, қажет режимдерді таңдау, нәтижелерді талдау, құжаттарды өңдеу мен жөндеу жұмыстары монитордың графикалық экранына басқару элементтерін: белгілер, пиктограммалар, батырмалар, қабаттасқан терезелер орналастырып, оларға мауспен әсер ету арқылы жүргізіледі.

Бағдарлама кодының терезесін көру үшін F12 пернесін басу жеткілікті.

– Project – Жоба компоненттерінің басқару командаларын қамтиды және құрастыру кезеңінде қолданылады. ject1.ark – почтаға жіберу арқылы мобильді қосымшадан ашуға болады.

Модульдер дәрістер көмегімен тақырыптарды толығымен меңгеруге арналған (2-сурет).



2-сурет

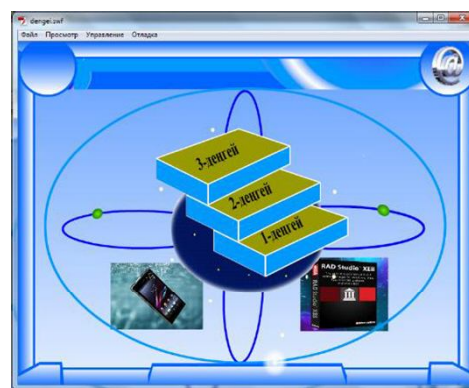
Оқушылардың білім қызықты тапсырмаларды қарапайымнан күрделігіне қарай (3-сурет) және деңгейін арттыруға тесттер (4-сурет), өздігінен орындауға қарастырылған.

Тапсырмалар



3-сурет

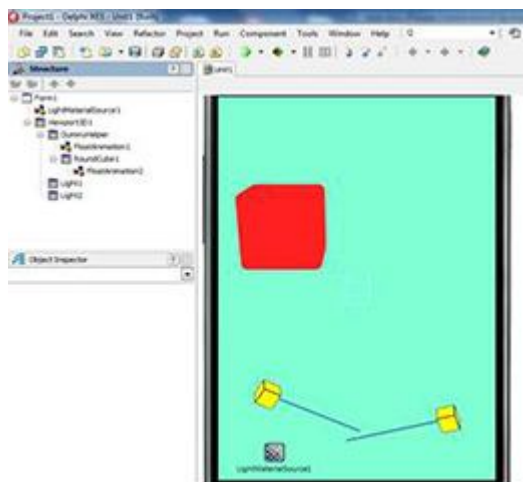
Тесттер



4-сурет

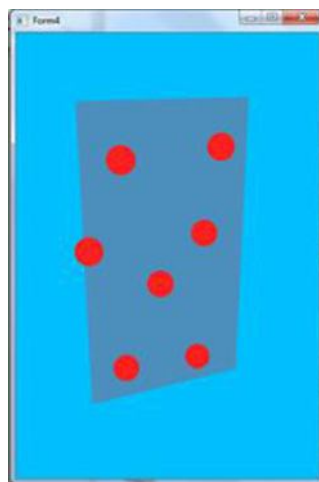
Пішінге компоненттер орналастыруды сурет арқылы және бейне көріністенде қарауға мүмкіндіктері бар (5-сурет). Жобаның нәтижесінде қарауға болады (6-сурет), соның негізінде өздерінің жобаларын жасауға болады.

Пішінге компоненттер орналастыру



5-сурет

Жобаның нәтижесі



6-сурет

Шығармашылық–зерттеу тәртібінің маңызды сипаттамасы. Шығармашылық зерттеушілік ізденіс адам үшін екі түрлі көзқараспен маңызды: бір жағынан жаңа өнімге қол жеткізуінде, екінші жағынан, ізденіс процесінің мәнділігінде. Адам шығармашылық нәтижесіне ғана қанағаттанып қоймай, шығармашылық пен зерттеу ізденушілігінің өзінен де ләззат алуға қабілетті.

Зерттеу – дарынды балаларды оқытудың негізі. Онсыз баланың потенциалды қабілетін ашу, дамыту мүмкін емес. Дарынды оқушының ізденушілік қасиетін қалыптастыру зерттеуге оқытудың түрлі формалары мен әдістері арқылы жүзеге асырылады.

Қазіргі қоғам заманауи білім беруді талап етеді. Заманауи сабақтар оқытып үйрететін, тәрбиелейтін, дамытатын және қызықтыратын болуы тиіс. Сондықтан да сабақта заманауи білім беру технологияларын қолдану – бүгінгі күннің қажеттілігі. Мамандық таңдау кезінде әсер етуші ең негізгі фактордың бірі мамандықтың беделі. Мәселен қазіргі заманға сай IT мамандықтар ерекше мәртебеге ие. Алайда, мамандардың көптігіне байланыста, сұраныстың аз екендігін де ескеру қажет. Бұдан шығатын қорытынды – мамандық таңдау кезінде оның беделі басты фактор болмауы тиіс; Сонымен мамандық таңдау кезеңінде достары мен құрдастарының

пікірі де маңызды роль атқарады. Мамандықтың өзіне деген қызығушылық, еліміздің бүгінгі өскелең ұрпағының мүмкіндіктері шексіз. Олар электронды ақпараттық-қатынастық технология қарыштап дамыған замандағы жетілген ақпараттық қоғамда өмір сүріп, білім алу мүмкіндігіне ие болып отыр. Олардың өз болашағына дұрыс тандау жасап, әлемдік бәсекеге қабілетті білікті маман, шебер кәсіп иесі болып шығуына ұстаздарының жаңа технологияға негізделген оқыту әдіс-тәсілдерінің ықпалы зор.

№1 ТӘЖІРИБЕЛІК ЖҰМЫС «Куб» жобасын құру Delphi тілінің негізгі компоненттері

Мақсаты: DelphiXE8 программалау ортасынмен және программалаудың негізгі түсініктерімен танысу, компоненттердің қасиеттері мен оқиғаларын басқаруды үйрену.

1. Form1 пішінге 3D Viewports компонентін орналастырыңыз (1-сурет).



2. Компоненттердің қасиетін өзгертеміз.

3. Пішін түсін өзгерту үшін объектілер инспекторы терезесінде Color қасиетінің мәнін cAqua және Align-Client деп өзгертіңіз.

4. 3D Shape-Cube1 компонентін орналастырыңыз.

5. Materials-TextMaterials1 компонентін орналастырыңыз. Texture қасиетінен Edit басып сурет қойыңыз(Load-Ok).

6. Кесте бойынша толтырыңыз (1-кесте).

Компоненттер	Қасиеті	Мағынасы
Cube1	Materials	TextMaterials1
	Scale	
	X	10
	Y	10
	Z	10
	Position Z	-3
FloatAnimation1	Duration	2
	Enabled	True
	Loop	True
	Property Name	RotationAngle.Y
	Stopvalue	360

7. Animations – FloatAnimation1 компонентін орналастырыңыз.

8. Қосымшаны орындаңыз: Run мәзірінен Run командасын орындаңыз немесе F9 батырмасын басыңыз.

№1 программа листингі

```
TForm1 = class(TForm)
  Viewport3D1: TViewport3D;
  Light1: TLight;
  Light2: TLight;
  DummyHelper: TDummy;
  RoundCube1: TRoundCube;
  LightMaterialSource1: TLightMaterialSource;
  FloatAnimation1: TFloatAnimation;
  FloatAnimation2: TFloatAnimation;
private
  { Private declarations }
public
  { Public declarations }
end;
implementation
  {$R *.fmx}
end;
```

```
procedure TForm1.Cube1Click(Sender: TObject);
begin
  if Cube1.Position.Z < 0 then
    TAnimator.AnimateFloat(Cube1, 'Position.Z', 3)
  else
    TAnimator.AnimateFloat(Cube1, 'Position.Z', -3);
end.
```

ҚОРЫТЫНДЫ

IT мамандығына қызығушылығын арттыру мақсатында оқушылардың программалау құзыреттілігін қолдану мәселелеріне арналған. Программалау тілдерін пайдалану көрнекілікті арттыру арқылы оқу үдерісін қарқындатуға, оқыту тиімділігін арттыруға, оқытуды неғұрлым тиімді етіп, оқыту үдерісін жандандыруға мүмкіндік береді. «Информатика» пәнінен сандық білім ресурсы. 7-сыныпта Lazarus тілін оқыған болса, осы тілді жалғастыру мақсатында оқушылардың программалау құзыреттілігін арттыруға мүмкіндік береді. Қазіргі уақытта программалау тілін білу қажетті және де беделді. Delphi ең танымал тілдердің бірі болып саналады. Даму әлеуеті бар дидактикалық құралдардың бірі цифрлық сауаттылық болып табылады. Оны құрастыруға уақыты мен еңбегін жұмсаған адамның мобильді қосымша қызметінен пайда табуды көздейтіні белгілі жайт. GooglePlay, AppStore операциялық жүйелерінің дүкендеріне (аталған тауар белгілерінің жүктеуге арналған бағдарламалар жинақталған қоймасы) орналастырылған мобильді қосымшалардың иесіне, олардың қолданысы кезінде көрсетілетін жарнама үшін пайда түсіп отырады. Ал кей мобильді қосымшалар ақылы екенін ескерсек, оларды жүктеу үшін көрсетілген көлемдегі ақшаны төлеп, бағдарламаны құрастырған адамның еңбегін сатып алу қажет. Қазақстандық мамандардың пікірінше, қазір Қазақстан нарығында коммерциялық тұрғыдан өзін ақтайтын, сәтті жүзеге асқан мобильді қосымшалар аз, жаңалық тарататын ақпарат көздері, банк қызметін жүргізетін, пәтер мен көлік іздейтін, әртүрлі тауарларды саудалайтын қосымшалар қолданушылары көп болғандықтан, табысты жобаларға жатады. Бірақ олар көп емес. Бұған себеп, кәсіби мамандардың аздығы десек, қателеспейміз. Қорыта келе мақаламды, ең бастысы телефон ойынға емес байланыс арнасына керек, ал ойын далада, аулада құрбы-құрдастарымен ойнаған дұрыс, ал мобильді қосымшалармен ойынның тиімдісін және керектілерін ғана таңдай білу қажет. Бұл жұмыс мектеп-ата-ана-ұстаз бірігіп жұмылғанда ғана нәтиже берері анық. Бірінші байлық – денсаулық демекші, жас ұрпақтардың денсаулығына зиян келтірмейтіндей мобильді қосымшаларды қолдану аясында маңыздылығы ба-

сты назардан шығармауыз керек екендігін, естен шығармауыз дұрыс болады деп есептеймін.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Білім беру ұйымдарына электрондық оқыту жүйесін енгізу жағдайында педагогтардың біліктілігін арттыруды ұйымдастыру әдістемесі. – Алматы, 2013.

2 Нұрғалиева Г. Қ. Электрондық оқулықтар – мұғалім мен оқушы арасындағы әрекеттестікті гуманизациялау құралы // «Информатика негіздері» республикалық журналы. – 2002. – №2. – 2-3 б.

3 ҚР-ның білім және ғылым министрлігі ҰАО нұсқасының оқулығы. – 2008.

4 Тажигулова А.И. Конструирование электронных учебников // Научно-практический журнал «Информационные технологии в Казахстане». – 2000. – №1. – С. 42-43.

5 Гофман В., Хамоненко А. Delphi: Быстрый старт. – СПб.: БХВ-Петербург, 2003. – 281 с.

6 Дарахвелидзе П., Марков Е. Delphi 5. – СПб.: БХВ-Санкт-Петербург, 1999. – 724 с.

7 Дарахвелидзе П.Г., Марков Е.П. Программирование в Delphi 7. – СПб.: БХВ-Петербург, 2004. – 781 с.

9 Культин Н.Б. Delphi 3. Программирование на Object Pascal. – СПб.: БХВ-Санкт-Петербург, 1998. – 304 с.

10 Культин Н.Б. Самоучитель. Программирование на Object Pascal в Delphi 5. – СПб.: БХВ- Санкт-Петербург, 1999. – 464 с.

11 Нурбекова Ж.К. Практикум решения задач на Delphi 5.0. – Павлодар, 2001. – 106 с.

12 Бидайбеков Е.Ы. Информатизация в Казахстане. – Алматы, 1998. – 27 с.

а. Интернет желісі арқылы. Электронды адрес: www.sabak.kz, www.ustaz.kz, www.infust.kz, www.youtube.com.

б. Мәтінді аудару: www.nur.kz.

А.С. Серикбаев¹, Д.И. Кабенов², К.Р. Кусманов³

**Язык программирования и система программирования
Повышение интереса к IT-профессии**

^{1,2,3} Высшая школа естественных наук,
Павлодарский педагогический университет,
г. Павлодар, Павлодарская область, Республика Казахстан

A.S. Serikbaev¹, D.I. Kabenov², K.R. Kusmanov³

**Students through programming languages and programming systems
Increased interest in IT**

^{1,2,3} Higher School of Natural Sciences,
Pavlodar Pedagogical University,
Pavlodar, Pavlodar Region, Republic of Kazakhstan

Аннотация

Данная статья посвящена вопросам применения компетенций программирования учащимися с целью повышения интереса к IT-специальности в образовании. IT-специальности подразумевают знание языков программирования. Использование языков программирования позволяет интенсифицировать учебный процесс путем повышения наглядности, повысить эффективность обучения, сделать обучение более эффективным и активизировать процесс обучения. Предложен авторский цифровой образовательный ресурс по дисциплине «Информатика», который содержит теоретический материал, практические задания и т. д. Изучение языка Lazarus в 7 классе позволит повысить компетентность учащихся в программировании с целью продолжения данного языка. В настоящее время знание языка программирования является необходимым и престижным. Delphi считается одним из самых популярных языков. Одним из дидактических средств, обладающих потенциалом развития, является цифровая грамотность.

Ключевые слова: компиляция, объект, компонент, кодирование, программирование, проект, свойство, научное исследование.

Summary

This article is devoted to the application of programming competencies by students in order to increase interest in the IT specialty in education. IT specialties involve knowledge of programming languages. The use of programming languages allows you to intensify the learning process by increasing visibility, increase the effectiveness of learning, make learning more effective and activate the learning process. The author's digital educational resource on the discipline «Informatics» is proposed, which contains theoretical material, practical tasks, etc. Learning the Lazarus language in the 7th grade will increase the competence of students in programming in order to continue this language. Currently, knowledge of the programming language is necessary and prestigious. Delphi is considered one of the most popular languages. One of the didactic tools with development potential is digital literacy.

Keywords: compilation, object, component, coding, programming, project, property, research.

МРНТИ 14.35.05:14.35.19

А.Ж. Аплашова¹, Амандық Алтыншаи²

*¹ Педагогика жоғары мектебі,
Павлодар педагогикалық униерситеті,
Павлодар, Павлодар облысы, Қазақстан Республикасы
e-mail: ¹ Aplashova.arna@mail.ru, ² A-amandyk@mail.ru*

СТУДЕНТТЕРДІҢ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ НЕІГІЗІ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа

Ұсынылған жұмыс студенттердің рухани – адамгершілік тәрбиесіне және адамгершілік құндылықтарды қалыптастыру мен дамыту процесінде мұғалімнің рөлін анықтауға байланысты бірқатар өзекті мәселелерді ашады. Жұмыста адамгершілік тұлғаның сапасына назар аударылады. Автор рухани – адамгершілік тәрбие Қазіргі қоғамда және студенттің кәсіби өзін-өзі анықтауда үлкен рөл атқарады; моральдық адам бүкіл қоғамның мүдделеріне көтеріле алады, өзінің азаматтық құқықтарын пайдаланып қана қоймай, қоғамның заңдарына да бағынады деген қорытынды жасайды. Білім беру жүйесі әлі реформалар жолағынан шыққан жоқ. Шешілмеген мәселелер ғана емес, әлі де шешілмегенде алға қойылмаған мәселелер баршылық. Мұндай көкейкесті мәселелерге ең алдымен, жас ұрпақтың рухани-адамгершілік тәрбиесі жатады. «Руханият» дегеніміз-адамның өзіндік сана-сезімі, ол ойларда, сөздер мен іс-әрекеттерде көрініс табады.

Тірек сөздер: Руханият, тәрбие, мораль, адамгершілік тәрбие, рухани құндылықтар, моральдық сана, патриотизм, өзін-өзі бағалау, дүниетаным, толеранттылық.

КІРІСПЕ

Қазіргі уақытта «руханият», «мораль» ұғымдарының теориялық дамуы түсініксіз және қайшылықты. Рухани-адамгершілік тәрбиенің мемлекеттік бағдарламасы да жасалмаған, дегенмен тарихи тәжірибені жалпылау және қоғамның қазіргі өмірін талдау жас ұрпақты рухани-адамгершілік тәрбиенің жаңа формаларында қайта құру жолдары мен тәсілдерін ұсына алады. Қазіргі уақыттағы оқиғалар экономикалық саланың тұрақсыздығы, қоғамның әлеуметтік саралануы, рухани құндылықтардың девальвациясы халықтың көптеген әлеуметтік және жас топтарының, ең алдымен қазіргі жастардың қоғамдық санасына теріс әсер еткенін растайды. Тәрбие, тұтастай алғанда, әлеуметтік құбылыс ретінде-жас ұрпақтардың

қоғамға, күнделікті өмірге, әлеуметтік-өндірістік қызметке, шығармашылыққа, руханиятқа кіруінің күрделі және даулы әлеуметтік-тарихи процесі; оларды адамдар, дамыған адамдар, қоғамның өндіргіш күштерінің маңызды элементі, өз бақытын жасаушылар ретінде қалыптастыру.

Жас ұрпақты тәрбиелеу олардың әлеуметтік тәжірибенің негізгі элементтерін игеруі, оларды аға буынның әлеуметтік қатынастарға, қарым-қатынас жүйесіне және әлеуметтік қажетті қызметке тарту процесі мен нәтижесінде жүзеге асырылады. Ересектер мен балалар бір-біріне енетін әлеуметтік қатынастар мен қатынастар, әсерлер мен өзара әрекеттесулер әрқашан ересектер мен балалар туралы хабардар болу дәрежесіне қарамастан тәрбиелік немесе тәрбиелік болып табылады. Жалпы рухани-адамгершілік тәрбие-бұл моральдық сананы мақсатты қалыптастыру, адамгершілік сезімдерін дамыту және адамгершілік мінез-құлық дағдылары мен әдеттерін дамыту. Адамгершілік тәрбие адамгершілік сананы қалыптастыру, адамгершілік сезімдерін дамыту және адамгершілік мінез-құлық дағдылары мен дағдыларын дамыту мақсатында адамға ұйымдасқан, мақсатты әсер етуді қамтиды. Жасөспірімдер командасындағы адамгершілік тәрбие тек барлық оқушыларға қатысты ғана емес, сонымен қатар жеке формаларды да қабылдайды. Негізінен студенттер ұжымына, ұжымдық іс-шараларды ұйымдастыруға назар аудара отырып, мұғалімдер мен тәрбиешілер әр студенттің мінез-құлық ерекшеліктерін және оның адамгершілік тәрбие деңгейін ескереді [1].

Жеке тәрбие жұмысы тәртіпсіз, мінез-құлық ережелерін бұзумен ғана емес, сонымен қатар барлық басқа жасөспірімдер мен жасөспірімдермен де жүргізіледі. Адамгершілік тәрбие процесінде көтермелеу мен жазалау кеңінен қолданылады. Олар студенттердің оң әрекеттері мен теріс әрекеттерін мақұлдау және айыптау үшін қызмет етеді. Шебер қолдана отырып, олар студенттердің жағымды әрекеттерін ынталандырады және теріс мінез-құлықтың алдын алуға және жоюға көмектеседі. Адамгершілік тәрбиесінде тәрбиелік әсердің әртүрлі әдістері қолданылады, оларға мыналар жатады: – талап, өтініш, ескерту, тапсырма, өкім, бір қызмет түрінен екіншісіне ауысу, оқушылар алдында қызықты перспективалар қою және т. б.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Адамгершілік тәрбие процесінде өзін-өзі тәрбиелеу, мақсаттар, мазмұн, әдістер маңызды орын алады. Адамгершілік тәрбие әдістері бір-бірімен байланысты және бірін-бірі толықтырады. Сендіру, яғни тәрбиеленушілердің санасы мен сезіміне әсер ету жаттығумен күшейтіледі. Оң қасиеттерді қалыптас-

тырумен қатар, қарама-қарсы жағымсыз қасиеттерге тұрақты қарсылық тәрбиеленеді. Сендіру мен жаттығудың үйлесімі сана мен мінез-құлықтың бірлігіне жағдай жасайды [2]. Алайда, жас ұрпақты адамгершілікке тәрбиелеудің күрделі процесінде әр түрлі себептерге байланысты қойылған педагогикалық мақсаттарға бірден қол жеткізу әрдайым мүмкін емес, ал жекелеген студенттердің моральдық санасы мен мінез-құлқында қоғамның нормалары мен талаптарынан белгілі бір ауытқулар кездеседі. Бұл ауытқулар тұрақты әдетке айналғанға дейін, қалыптасқан жеке қасиеттерге айналмайынша, оларды түзету оңай, мұнда осы мақсатқа ұмтылған ата-аналар мен мұғалімдердің тәрбиелік әсері тәрбие жұмысының элементтері ретінде әрекет етеді.

Тұлғаның адамгершілік қасиеттері тығыз қарым-қатынаста қалыптасады, дамиды және көрінеді. Позитивті моральдық қасиеттерді қалыптастыра отырып, қазіргі заманғы адамгершілік білім беру жүйесі сонымен бірге мораль, зиянды дағдылар мен мінез-құлық әдеттеріндегі дұрыс емес көзқарастар мен идеяларды жеңеді. Моральдық ұғымдар іс-әрекеттің басшылығына айналады, егер олар тек жаттап қана қоймай, терең түсініліп, моральдық нанымға айналса. Мұндай сенімдердің және моральдық мінез-құлықтың тұрақты әдеттерінің болуы адамның моральдық тұрғыдан тәрбиеленгенін, оның моральдық жетілуін көрсетеді. Тұрақты моральдық қасиеттерде бейнеленген моральдық сана, адамгершілік сезімдер мен адамгершілік мінез – құлықтың бірлігі тәрбие процесі мен тұлғаның адамгершілік дамуы арасындағы сәйкестіктің маңызды көрсеткіші болып табылады [3].

Осылайша, студенттердің ересектермен және ұжымдағы және басқа ортадағы құрдастарымен барлық қарым-қатынасы студенттер игеруі керек моральдық қасиеттер моделін қамтитын етіп ұйымдастырылуы керек:- патриотизм, кісілік, еңбекқорлық, өзара көмек және т.б. патриотизм, коллективизм, еңбекқорлық, идеяность, өзара көмек және т.б. Бұл қасиеттер әрқашан адамдарға моральдық көзқарастың мәні, олардың әр әрекетін басқаларға қалай әсер ететіні, адамдарға пайдасы немесе зиян тигізетіні тұрғысынан көре алады. Осы тұрғыдан алғанда, студенттерді өз әрекеттерінің салдарын ескере білуге тәрбиелеу өте маңызды. Барлық моральдық даму үшін идеалдар жасөспірімдерде үлкен маңызға ие. Осы жас кезеңінде олардың қалыптасуы адамдардың моральдық қасиеттеріне, олардың іс-әрекеттеріне, бір-бірімен қарым-қатынасына тікелей байланысты, бұл әсіресе осы жасқа тән. Позитивті моральдық мұраттардың болуы оны жүзеге асырудың қажетті, тіпті шешуші шарты болып табылады.

Ерекше моральдық сезімдердің пайда болуы идеалдың қалыптасуымен байланысты. Өзін-өзі бағалау және т.б. бұл сезімдер жасөспірімнің өз идеалдары деңгейінде болу қажеттілігінің нәтижесінде өзін-өзі тану мен өзін-өзі бағалаудың дамуына байланысты пайда болады. Егер ол осы қажеттілікті қанағаттандыра ал-

са, яғни өзіне қойылатын талаптарға сәйкес келетін әрекет жасаса, онда ол өзін-өзі бағалау, өзін-өзі бағалау, өзін-өзі бағалау тәжірибесі бар [4].

Сонымен қатар, моральдық қалыптасудың өте маңызды бетбұрыс нүктесі сапалы жаңа функционалды білімнің пайда болуымен байланысты – белгілі бір адамның рухани бейнесінде бейнеленген моральдық мұраттар. Адамның қабылданған немесе жасалған идеалы – бұл оқушының мінез-құлқын бағыттайтын және басқа адамдар мен өзін бағалаудың өлшемі ретінде қызмет ететін сурет. Осылайша, идеалдың болуы тұрақты моральдық мотивтің болуын білдіреді. Рухани-адамгершілік тәрбие кең мағынада қоғамның және бүкіл мемлекеттің интегралдық, стратегиялық, зияткерлік ресурсы болып табылады. Рухани-адамгершілік тәрбиенің моральдық компоненті негізінен санаға әсер етеді және адамның сыртқы мінез-құлқына, оның табиғи әлемге және адамдар әлеміне қатынасына әсер етеді және жеке тұлғаның құндылық бағдарларын көрсете отырып, бағдарлауды тәрбиелеудің нәтижесі болып табылады.

Орта арнаулы оқу орны студенттерінің азаматтық мәдениетін қалыптастыру үшін маңыздылығы тұрғысынан гуманитарлық цикл оқу пәндерінің тәрбиелік әлеуеті (дүниетанымдық, аксиологиялық, рухани, сондай-ақ оларға сәйкес келетін аудиториялық және аудиториядан тыс жұмыстардың ұйымдастырушылық-қызметтік ресурстарының бірыңғай жиынтығы) айтарлықтай үлкен. Гуманитарлық пәндер: үлкен тәрбиелік әлеуеті бар «Педагогика», «Орыс тілі», «Қазақстан тарихы», «Психология», «Әлеуметтану», «Философия», «Саясаттану», студенттердің азаматтық мәдениетін қалыптастырады. Олар қазіргі азаматтық қоғамда бейімделу үшін қажет жеке қасиеттерді: патриотизм, толеранттылық, азаматтық және басқаларды тәрбиелеуге көмектеседі.

Сонымен қатар, гуманитарлық пәндерді оқу барысында адам туралы білім-пікірлерді, оның табиғатпен, қоғаммен қарым-қатынасын түсіну арқылы студенттер рухани құндылықтарға, құндылық бағдарларына, адамгершілік ұстанымдарға ие болады. Рухани-адамгершілік тәрбиені бағалау және өзін-өзі бағалау деңгейінің критерийлері болуы мүмкін: – жас адамның ғылыми дүниетанымының болуы, ішкі әлеммен, табиғатпен және қоғаммен үйлесімділікті білдіретін студенттерде ішкі еркіндік сезімінің болуы, өзін-өзі жүзеге асыруға ұмтылу, жетекші білім беру қызметінің жетістігі, өзін-өзі бағалаудың барабарлығы, адамгершіліктің жоғары принциптеріне сәйкес мінез-құлық уәждерін қалыптастыру [5]. Айналадағы адамдармен белгілі бір қарым-қатынас жасай отырып, студенттер әртүрлі өмірлік жағдайларда адамгершілік тәжірибесін жинақтайды және кеңейтеді. Бұл тәжірибені ұйымдастыру студенттерді әртүрлі іс-шараларға тарту, осы негізде адамгершілік сананы қалыптастыру, адамгершілік сезімдерін дамыту, адамгершілік мінез-құлық дағдылары мен әдеттерін дамыту арқылы жүзеге асырылады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Адам рухани және моральдық тұрғыдан бай болып туылмайды, сондықтан рухани-адамгершілік тәрбие факторларының бірлігімен мұғалімдердің, ата-аналардың, оқу орнының бүкіл білім беру ортасының сыртқы әсері қажет. «Рухани өмір-бұл шындықтың көрінісі емес, ол ең шындық», – деп жазады Бердяев. Алайда рух туралы тұжырымдаманы жасау мүмкін емес, бірақ рухтың белгілерін байқауға болады. Бердяев оларға бостандықты, мағынаны, шығармашылық белсенділікті, махаббатты, адалдықты, құндылықты, жоғары Құдай әлеміне жүгінуді және онымен бірлікті жатқызады. Сондықтан жастарды жалпыадамзаттық құндылықтармен таныстыру өте маңызды, өйткені олар адамзаттың рухани дамуы мен әлеуметтік прогресінің өлшемдері ретінде әрекет етеді. Адам өмірін қамтамасыз ететін құндылықтарға Денсаулық, материалдық қауіпсіздіктің белгілі бір деңгейі, жеке тұлғаны іске асыруды және таңдау еркіндігін, отбасын, заңды және т. б. қамтамасыз ететін әлеуметтік қатынастар жатады.

Жас жігіттер мен қыздар орта арнаулы оқу орындарына өте ересек адамдар келеді, олар көбінесе моральдық тұрғыдан жақсы қалыптасады. Оларға тән адамгершілік сенімдері мен қасиеттері отбасының, мектепке дейінгі және мектептен тыс мекемелердің, орта мектептердің әсерінен дамыды. Ерте жастан бастап қазіргі жастар бұқаралық ақпарат құралдарының, өнер әлемінің күшті әсерін сезінуде. Азамат-бұл бүкіл қоғамның мүдделеріне көтеріле алатын, өзінің азаматтық құқығын пайдаланып қана қоймай, қоғамның заңдарына бағынуға қабілетті адамгершілік адам.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Алиева И.Е. Воспитание активной гражданской позиции студентов / Приложение к ежемесячному теоретическому и научно-методическому журналу «СПО». – 2007. – №6.

2 Государственная программа «Патриотическое воспитание граждан Российской Федерации на 2006–2010 годы».

3 Журавлева А.И. Воспитываем профессионала и гражданина. СПО. – 2006.

4 Засухина А.Н. Патриотическое воспитание в ССУЗе / Приложение к ежемесячному теоретическому и научно-методическому журналу «СПО». – 2005. – №3.

5 Мальгин Е.Л. Формирование российской идентичности у студенческой молодежи как основы патриотического воспитания / СПО. – 2008. – №11.

6 Попов В.П. Актуальные вопросы патриотического воспитания студентов. СПО / Приложение к ежемесячному теоретическому и научно-методическому журналу «СПО». – 2007. – №5.

7 Снопко Н.М. Постановка эффективного патриотического воспитания студентов ССУЗов / Новые педагогические исследования. – 2007. – №2.

А.Ж. Аплашова¹, Амандық Алтыншаш²

Пути формирования духовно-нравственного воспитания студентов

^{1,2}Высшая школа педагогики,
Павлодарский педагогический университет,
Павлодар, Павлодарская область, Республика Казахстан

A.Zh. Aplashova¹, Amandyk Altynshash²

Ways of formation of spiritual and moral education of students

^{1,2}Higher school of pedagogy,
Pavlodar Pedagogical University,
Pavlodar, Pavlodar region, Republic of Kazakhstan

Аннотация

Представленная работа раскрывает ряд актуальных вопросов, связанных с духовно-нравственным воспитанием студентов и определением роли преподавателя в процессе формирования и развития нравственных ценностей. В работе обращается внимание на качества нравственной личности. Автор делает выводы, что духовно-нравственное воспитание играет большую роль в современном обществе и профессиональном самоопределении студента; что нравственный человек способен подняться до интересов всего общества, сможет не только пользоваться своими гражданскими правами, но и подчиняться законам общества. Система образования пока еще не вышла из полосы реформ. Остаются не только не решенные, но и вовсе еще не поставленные проблемы. К такой проблеме, в первую очередь, относится духовно-нравственное воспитание подрастающего поколения.

Ключевые слова: духовность, воспитание, мораль, нравственное воспитание, духовные ценности, нравственное сознание, патриотизм, самооценка, мировоззрение, толерантность.

Summary

The presented work reveals a number of topical issues related to the spiritual and moral education of students and the definition of the role of the teacher in the process of formation and development of moral values. The paper draws attention to the qualities of a moral person. The author concludes that spiritual and moral education plays an important role in modern society and professional self-determination of the student; that a moral person is able to rise to the interests of the whole society, can not only enjoy their civil rights, but also obey the laws of society. The education system is not yet out of the band of reforms. There

are not only unsolved, but also not yet set problems. Such problems, first of all, include the spiritual and moral education of the younger generations.

Keywords: spirituality, education, morality, moral education, spiritual values, moral consciousness, patriotism, self-esteem, worldview, tolerance.

МРНТИ 14.07.05

А.Қ. Нұрғалиева¹, А.Қ. Нұрғалиева¹, А. Уахит¹

*¹ Педагогика жоғары мектебі,
Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті,
Павлодар қ, Павлодар облысы, Қазақстан Республикасы
e-mail: abay_assetuly@mail.ru*

ОҚУШЫЛАРДЫҢ МӘДЕНИ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ КЕЙБІР ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада қазіргі кезде оқушылардың бойында мәдени мінез-құлықты қалыптастыру жолдарының өзекті теориялық мәселелері қарастырылған. Осыған орай авторлар оқушылардың мәдени мінез-құлқын қалыптастырудың теориялық негіздеріне шолу жасаған. Әл-Фараби, А. Құнанбаевтың, Ы. Алтынсариннің, М. Жұмабаевтың, Қ. Жарықбаевтың, Ж. Аймауытовтың, А. Байтұрсыновтың, Шәкәрім Құдайбердиевтің т.б. ойшылдар мен ғалымдардың адамгершілік тәрбиесіне, мінез-құлықты қалыптастыру мәселелерін қарастыруға қосқан үлестері мақалаға негіз болған. Мақалада адамзаттың кісілік жаратылысын сипаттайтын мінез-құлық мәдениетінің мәні, жалпы адамзаттық және ұлттық сипаттары, көріністері, озық үлгілері, ғылыми тұрғыдан жан-жақты қарастырылған. Мәдени мінез-құлық ережелерін білу қоғам даму барысында жинақталған мәдениетті бейнелейтін мінез-құлықтың түрлерін таңдауды жеңілдетеді деген идеяны ұстай отырып авторлар оқушылардың мәдени мінез-құлқын қалыптастыратын мұғалімдер мен ата-аналарға көмектесу мақсатын көздеген. Мінез-құлық мәдениетінің дамуын, оны құрайтын бөліктері мен олардың байланыстарын анық түсіну үшін мақалада мәселеге байланысты негізгі анықтамалар орын алған.

Тірек сөздер: мәдени мінез-құлық, адамгершілік тәрбие, жалпы мәдениет, мінез-құлық мәдениеті, өзін-өзі ұстау мәдениеті, әдет-ғұрып, дәстүрлер, әдеттер, рәсімдер, ырымдар, этикет.

КІРІСПЕ

Әр уақытта адамның жеке басының мүддесі қоғам мүддесіне бағынышты болады. Бұл заңды құбылыс, өйткені басқа психикалық процестер сияқты мінез де объективтік дүниедегі заттар мен құбылыстардың әсер етуі нәтижесінде қалыптасады.

Қазақтың ұлы ойшылдары мен ағартушылары Әл-Фарабидің, А. Құнанбаевтың, Ы. Алтынсариннің еңбектері мен философиялық, психологиялық, ой-талғам толғаныстарынан, өлеңдері мен қара сөздерінің жалпы адамзаттық қадір-қасиет пен адамгершілік тәрбиесінің өзекті мәселелеріне көп көңіл бөлгенін байқаймыз. Ұлы ойшыл Әл-Фараби білім мен тәрбиенің бір еместігін айта отырып, тәрбиесіз берілген білім адамзаттың қас жауы деген тұжырым жасайды.

Қазіргі уақытта М. Жұмабаев, Қ. Жарықбаев, Ж. Аймауытов, А. Байтұрсынов, Шәкәрім Құдайбердиевтің дана ойлары халықтың адамгершілік тәрбиесі мен балалардың тәрбиесіне үлес қосатын таптырмас қазына-мұра.

Оқушылардың мәдени мінез-құлқы мен адамгершілік тәрбие беру мәселелерін ұлы педагогтар Н. Крупская, А.С. Макаренко, А.В. Луначарский, Я.А. Коменский, О.С. Богданова көп қарастырған.

Мұның өзі көпқырлы, терең сырлы дүние, оның мәнін, табиғатын тануға арғы-бергі замандарда әр елден шыққан талай-талай данышпандар аз көңіл бөлмеген. Бұл мақала адамзаттың кісілік жаратылысын сипаттайтын нәзік те келісті әрі күрделі құбылыстың тұңғыық терең табиғатын, мәнін, жалпы адамзаттық және ұлттық сипаттарын, алуан түрлі көріністерін, олардың озық үлгілерін ата мұраға адал осы замандық жас ұрпақтың бойына дарыту жолдарын ғылыми тұрғыдан жан-жақты қарастыруды, сол арқылы мәдени мінез-құлықты қалыптастыратын мұғалімдер мен ата-аналарға көмектесу мақсатын көздейді.

Адам өзінің жұмысында, үйде, көшеде, таныстарымен және бейтаныс адамдармен үнемі қарым-қатынаста болады. Ол көшбасшы және бағынушы, аға және кіші, талапшыл және орындаушы рөлдерін атқарады. Біздің ғасырдың адамы кейде күніне ондаған-жүздеген адаммен байланысқа түседі.

Адамның жүріс-тұрысы, сөйлеген сөзі кезіккен адамның жан дүниесінде күні бойына із қалдырады. бізбен қарым-қатынас жасайтын адамдардан біз қаншалықты тәуелді болатынымызды мынадан байқауға болады: көңілден шыққан достық, ізгі ниет жақсы көңіл-күйді жақсартады, керісінше тітіркену мен көңілсіздік, немқұрайлылық, жаман сөз көңіл-күйді төмендетіп тастайды. Осының бәрі бірлескен түрде жұмысқа, оның сәтті жүзеге асырылуына үлкен әсерін тигізеді.

Біреудің әдепсіздігіне ренжіп, біз: «Тәрбиесіз адам, мәдениетсіз адам» деп айтамыз. Әдепсіздікке сылтау ретінде олар кейде: «Ол мүлдем білімсіз», – дейді.

Өз кезегінде білімді адамның әдепсіздігі одан да шектен шыққан кері әсерлі көрсеткіш.

Білім берудің өзі жоғары жалпы мәдениетті қамтамасыз етеді, адамның моральдық бейнесін және, атап айтқанда, оның мінез-құлық мәдениетін анықтайды деген пікір бар. Мінез-құлық мәдениетін арнайы тәрбиелеудің қажеті жоқ, бұлар ұсақ-түйек, бастысы білімді, білімдарлы, жақсы жұмыс істей алатын адамды тәрбиелеу керек, қалғаны бәрі өздігінен пайда болады деген пікірлермен келісуге бола ма? Жоқ Бұл пікір дұрыс емес. Біз кейде өз жұмысын білетін және сүйетін, бірақ тәрбиесіз, әдепсіз адамдарды да кездестіріп жүрміз. Олармен кездесуден жағымсыз әсер қалады. Әдепсіз болып шыққан білімді адам үшін біз қатты ұяламыз.

Жас ұрпақ байланыс орнатуды жеңілдететін, адамдар арасындағы табиғи қарым-қатынасты сақтайтын, мейірімділік пен жолдастық көңіл-күй атмосфера-сын құруға көмектесетін дағдылармен қарулануы керек.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Мәдени мінез-құлық ережелерін білу адамгершілік, эстетика талаптарына жауап беретін, қоғам даму барысында жинақталған мәдениетті бейнелейтін мінез-құлықтың түрлерін таңдауды жеңілдетеді.

Мәдениетті қазіргі зерттеушілер табиғат пен қоғамды түрлендіруге арналған шығармашылық қызмет ретінде қарастырады. Бұл қызметтің мақсаты – материалдық және рухани құндылықтардың синтезі, адамның табиғатпен, қоғаммен және өзімен үйлесуі (А.И. Арнольдов). Бұл салада біздің тақырыбымызға сай қызығушылық тудыратын – мінез-құлық. Л.С. Выготский мәдениет тарихын «адам рухының тарихымен» байланысты қарастырып мәдениет адам мінез-құлқының формаларын жасайды деген.

Мінез – бұл адамның жеке басының мәнін, оның мінезі мен темпераментінің ерекшеліктерін, сондай-ақ қажеттіліктерін, көзқарастарын, сенімдерін, талғамдарын, әдеттері мен тілектерін бейнелейтін өмір салты мен іс-әрекет тәсілі [1, 18 б.].

Сонымен қатар, қазіргі заманғы мәдениетті адамның мінез-құлқы екі үдерістің нәтижесі. Біріншіден – жануарлар түрлерінің биологиялық эволюциясы, екіншіден – тарихи даму үдерісі. Осы екі үдерістің нәтижесінде қарабайыр адам (жабайы) адам парасатты, мәдениетті адамға айналғаны біз үшін өте маңызды (Л.С. Выготский).

Адамның мінез-құлқы әдет-ғұрып, дәстүрлер мен әдеттер негізінде қалыптасады да вербалды (сөз арқылы) және нақтылы (реалды) болып бөлінеді. Вербалды мінез-құлыққа мәлімдемелер, үкімдер, пікірлер, дәлелдемелер жатады; нақты мінез-құлық – практикалық іс-қимылдар мен істер. Сонымен қатар, мінез-құлық күнделікті және ритуалды болып жіктеледі. Күнделікті мінез-құлық азғана маңыздылығымен, прагматикалық мақсаттарымен, қандай да бір символдық мағынасының жоқтығымен сипатталады. Ал ритуалды мінез-құлық кең маңыздылығымен, символдық мақсаттарымен және әрекеттерімен сипатталады. Мінез-құлықтың аталған түрлерінің бір бірінен айырмашылығы келесі мысалда айқын көрінеді.

1. Адам қажет жерінде уақытында болу үшін көше бойы жүреді.

2. Мемлекет басшысы ұлықтау рәсімі өтетін жерге қарай қозғалыста.

Екінші мысалда мемлекет басшысының басымдылығы мен маңыздылығын көрсету үшін бұл арнайы ұйымдастырылған іс-қимыл. Бұл салттық сипатта [2, 98 б.].

Ғұрыптар, рәсімдер, ырымдар тарихи даму барысында құрылған мінез-құлық жүйесіне әрдайым енгізіліп отырылған. Олар адамның өмірімен бірге болып, оның әрекеттерін реттеді, оны қателіктер мен бақытсыздықтардан қорғады. Бұл рәсімдерде діни нанымдар мен күнделікті дәстүрлер көрсетіледі. Мысалы, неке кию рәсімі адамдар жасаған арнайы әрекеттер арқылы жаңа отбасын жаман көзден және бақытсыздықтан сақтауы керекті. Ырым – бұл азаматтық немесе діни әрекеттің рәсімдік әрекеттерінің тәртібі. Рәсім деп ертеректе мысалы, басқа мемлекеттерден келген елшілерді салтанатты қабылдауды атаған. Бірақ рәсімнің өзіндік нақты анықтамасы бар – рәсімнің алдын ала анықталған барысы, оның тәртібі, ал рәсімнің өзі кез-келген іс-шараның белгіленген тәртібін білдіреді.

Қазіргі кезде қарым-қатынас мәдениетіне байланысты ең басты мағына «өзін-өзі ұстау мәдениеті» және «мінез-құлық мәдениеті» ұғымдарына тиесілі. Олар көбінесе бірдей деп қабылданады. Бірақ қарастырылып отырған құбылыстың мәніне тереңірек үңілу үшін осы екі ұғымды, біздің ойымызша, бөліп қарастыру керек. Осы ұғымдардың біріншісі – өзін-өзі ұстау мәдениеті – белгілі бір адамның, қоғам мүшесінің мінез-құлқын білдіреді. Өзін-өзі ұстау мәдениеті дегеніміз қоғамда қабылданған моральдық-эстетикалық нормаларды бейнелейтін мінез-құлық формалары мен әдістерінің жиынтығы. Мәдениетті және мәдениетсіз мінез-құлықты ажыратады. Қоғам дамуының жетістіктерін көрсетпейтін, осы қоғам құрған жүйені байқатпайтын мінез-құлық – бұл алғашқы жаратылыстық мінез-құлық. Этикалық және эстетикалық заманауи нормаларға негізделген мінез-құлық мәдениетті. Бұл жақсы тәрбиеленген адамның мінез-құлқы.

Мінез-құлық мәдениеті, біздің ойымызша, жоғарыда қарастырылғаннан едәуір кең түсінік. Мінез-құлық мәдениеті дегеніміз адамзаттың мінез-құлықта жинақтаған барлық құбылыстардың жиынтығы. Жалпы адамзаттық мәдениеттің бөлігі бола тұра ол қоғам дамуын байқатады және оған үлкен әсер береді.

Мінез-құлық мәдениетінің дамуын, оны құрайтын бөлшектері мен олардың байланыстарын анық түсіну мақсатымен біз төмендегі тұжырымдарды ұсынамыз.

Сонымен, мінез-құлық мәдениеті салт-дәстүрлерге, әдет-ғұрыптарға, бұйрықтарға, әдеттерге негізделген. Дәл осылар оның негізгі компоненттеріне айналды. Содан кейін тарихи даму барысында мінез-құлыққа байланысты этикалық және эстетикалық қатынастар қалыптасты. Тек соның негізінде ғана барлық алдыңғы құбылыстарды бойына сіңірген этикет сияқты құбылыс пайда болды.

Әдет-ғұрып – өзін-өзі ұстаудың стереотипті тәсілі. Ол стихиялы түрде ұрпақтан ұрпаққа беріледі және адамның бір типтегі әрекетін талап ететін үнемі қайталанатын жағдайлардың әсерінен қалыптасады. Әдет-ғұрыптарға сүйене отырып, жас ұрпақ ақсақалдардың тәжірибесін адамзаттың одан әрі өмір сүруінің қажетті шарты ретінде қабылдайды. Демек, үлкендерді құрметтеу әдеті оларды құрметтеуде, олардың сөзін бөлмеу, кеңестерін тыңдау және т.б. байқалады.

Дәстүр – бұл әдет, бірақ ол тұрақтылығымен ерекшеленеді. Әрбір жаңа ұрпақ дәстүрлерді сақтауға тырысады және оларға ұқыпты қарайды. Шығыс елдерінің жаңа жыл басы деп саналатын Наурыз мерекесін тойлау кезінде біз ертеректе елімізде қалыптасқан дәстүрді жаңғырттық. Дәстүрлерді сақтау жалпы қоғам өміріне тәртіп әкеледі және өткен мен қазіргі уақыттың бірлігін сақтауға мүмкіндік береді.

Мінез-құлықтың мәнін түсіну үшін «қалыптасқан өзін-өзі ұстау әдеті» (орысшасы «нрав») деген ұғым маңызды. Бұл не жеке адамға, не адамдар қоғамдастығына тән тарихи, ұлттық, психологиялық, әлеуметтік және мәдени дамудың ерекшеліктерінде негізделген психикалық қасиеттер жиынтығы. Бұл қасиеттерге мейірімділік, сүйіспеншілік, махаббат, құмарлық т.б. жатқызылады. Адамзат қауымдастығының бұл ерекшелігіне ежелгі уақыттан көп көңіл бөлінген. Бүгінгі күні біз адамдар қауымдастығын сипаттағанда, сезім мен ойлау табиғатындағы ерекшелікті білдіретін «менталитет» сөзін жиі қолданамыз.

Әдет – бұл қалыптасқан мінез-құлық тәсілі, ол адам үшін әдеттегідейге айналды, ол сол немесе басқа әрекетті жасау керек пе, қалай жасау керек деп ойланбай орындайды. Әдет адамға өзін-өзі сезініп қана қоймай, өзін «көрсетуге», өзін басқаларға көрсетуге мүмкіндік береді.

Қоғам белгілеген ережелер бойынша орындалатын іс-әрекеттің дәйекті бағыты тәртіп деп аталады, яғни. алдын ала белгіленген параметр бойынша әрекет ету.

17 ғасырда Францияда Людовик XIV сарайында «әдептілік» ұғымы қалыптасты, яғни сарайда өзін-өзі ұстау тәртібі. «Этикет» сөзі, тәртіппен қатар, француз қоғамында, содан кейін басқа елдерде тез тарады. Ол алғаш рет Ресейде 18 ғасырдың басында пайда болып, сол ғасырдың екінші жартысында кең тарады. Этикет мінез-құлық мәдениетінің жаңа құбылысы ретінде сипатталып, әдептілікте, сыпайылық пен жағымдылықта негізделген мінез-құлық тәртібін сақтау деп түсінілді.

«Этикет» түсінігінің қазіргі мазмұны өзінің бастапқы мағынасына жақын, бірақ ол айтарлықтай кеңейді. Бұл түсініктің бірнеше анықтамалары бар.

Орыс тілінің сөздігінде этикет мінез-құлықтың белгіленген тәртібі, қарым-қатынас формалары ретінде анықталады (дипломатиялық ортада, монарх сарайында және т.б.). Бұл анықтама бізді этикеттің тар әлеуметтік шеңберде байқалатынына бағыттайды.

Қарым-қатынас мәдениетінің ең маңызды компоненті, әрі ұйымдастырушы бастауы – әдеп (этикет) болып табылады. Этикет дегеніміз - белгілі бір қоғамға тән адамгершілік принциптерінің жиынтығы. Этикет туралы сөз қозғағанда халықтың санасына сіңіп қалған мінсіз іс-әрекеттерді ғана емес, шын мәнінде күнделікті тұрмыстағы қалыпты жағдайды ажырата білу керек. Әр түрлі халықтардың этикетін зерттеуді ғылыми тұрғыдан қарастырсақ, маңызы зор. Өйткені оны зерттеу қоғамда болып жатқан көптеген үдерістер мен құбылыстарға баға беруге көмектеседі.

Қазақ қоғамындағы дәстүрлі әдеп нормаларын, олардың қазіргі уақыттағы жасына, жынысына қарай сақталу-деңгейін, қоғамда алатын орнын және тұрғылықты жеріне байланысты ерекшеліктерін біз зерделеу арқылы айқындай аламыз. Мінез-құлықтың нақты нормаларын талдау негізінде дәстүрлі қазақ қоғамы және тұтастай алғанда қазақтардың мінез-құлық мәдениетінің ортақ ұстанымдары анықталады. Қазақ әдебінің негізгі ұстанымдарындағы өзгерістерді белгілеуге болады.

Дәстүрлі қазақ мәдениетіне арналған көптеген этнографиялық зерттеулерде мінез-құлықтың кейбір стандарттық нормаларын сипаттау және әр түрлі әдептік нормалар кейбір мақалаларда жарық көргенімен, әлі күнге дейін қазақ әдебі арнайы зерттеу нысаны болмаған. Сондықтан, қазақ әдебінің әр түрлі қырларын кешенді зерттеу, қазақ халқына ғана тән, әр ауданға байланысты, оның дәстүрлі ерекшеліктерін анықтау, қазіргі заманауи жағдайлардағы қазақтар мекендейтін аудандардағы төл әдептердің өзгерісіне талдау жүргізу өзекті ғылыми мәселе болып табылады.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, біз келесі анықтаманы береміз: этикет – бұл қоғамда қалыптасқан мінез-құлық тәртібі, ол адамдардың өзара қарым-қатынастарының сыртқы көріністерін реттейтін мінез-құлық ережелерінің

жиынтығын қамтиды және басқаларды құрметтеумен және оларды біздің мінез-құлқымызбен, ауызша және нақты мінез-құлқымызбен қуанту ниетімен сипатталатын сыртқы көрініс.

ҚОРЫТЫНДЫ

Сонымен, этикет мінез-құлық мәдениетінің бөлігі бола отырып, адамзат жасаған барлық мінез-құлық ережелерін бойына сіңірді және оларға басқаларға ұнайтын, қарым-қатынас кезінде де, кез-келген бірлескен іс-әрекетте де адамдарға жағымды болуға деген ұмтылысты қосты.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, этикеттің қазіргі қоғам өміріндегі орасан зор маңызын тағы бір атап көрсетейік. Этикет – бұл әлеуметтік құбылыс. Ол нақты құрылымға ие, әлеуметтік дамудың әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени сипаттамаларымен анықталады, оның саяси, адамгершілік және эстетикалық көзқарастарымен байланысты. Сонымен қатар әдептілік әр адам үшін өте маңызды. Жалпыға бірдей қабылданған мінез-құлық ережелерін біле отырып, мінез-құлық мәдениетін иемдене отырып, адам белгілі бір әрекеттерді, іс-әрекеттерді және сөздерді таңдауда ішкі еркіндікке ие болады және басқа адамдармен бірге әлеуметтік мінез-құлықты жасаушыға айналады.

Мәдениет – бұл бүкіл адамзаттың өндірістік, әлеуметтік, ақыл-ой, эстетикалық және физикалық тұрғыдан қол жеткізген жетістіктерінің жиынтығы. Кез-келген мәдениеттің негізі – адамның жеке басына, адамгершілік заңдылықтары мен қағидаларына құрмет.

Әрине, адамның мәдениеті мен оның мінез-құлқы өзара байланысты. Мәдени мінез-құлық дегеніміз – белгілі қоғам жасаған және ұстанған нормаларға сәйкес адамның мінез-құлқы. Бұл белгілі бір әдептілік, қарым-қатынастың қабылданған әдістері, басқаларға жүгініп, мысалы, мынандай тәртіпті ұсыну: үстел басында өзін қалай дұрыс және әдемі ұстау керек, үлкендермен, әйелдермен сыпайы және ілтипатты болу, қоғамда өздерін ұстай білу (таныс және таныс емес адамдармен), кәсіби этикаға байланысты мінез-құлық негіздерін үйрену; берілген ортада ненің лайықты, ненің әдепсіз екенін түсіну (мысалы, айқайлау, қатты сөйлеу, біреудің сөзін бөлу, достарын және таныстарын орынсыз әңгімеге тарту, орынсыз немесе әдепсіз сұрақтар қою). Жалпы мәдениет адамның белгілі бір қызығушылықтары мен білімінің азды-көпті ауқымын, сырттай ұқыптылығын, қайырымдылығын, эмоционалды ұстамдылығын және ең бастысы жоғары әдептілігін байқатады.

Мәдени мінез-құлық – бұл белгілі бір жалпы қабылданған ережелерге сәйкес мінез-құлық. Ол осы ережелерді бейнелейді, олардың сыртқы көрінісі болады. Бұл ережелер өзгертілуі мүмкін – онда мінез-құлық үлгілері де өзгереді.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 Дубровина И.В. Мы живем среди людей: Кодекс поведения / Авт.-сост. И.В. Дубровина. – М., 1999.
- 2 Курочкина И. О культуре поведения и этикете // Дошк. восп-е. – 2003. – №10. – С. 96-101.
- 3 Ермаханбетқызы Д. Бастауыш сынып оқушыларының мінез-құлқындағы қиындықтардың пайда болу себептері // Ұлағат. – 2002. – №8.
- 4 Жарықбаев Қ. Жантану негіздері. – Алматы, 2002.
- 5 Әбеуова И. Мінез-құлқында қиындық бар оқушыларды анықтау жолдары // Ұлағат. – 2004. – №5.
- 6 Әділдинова Ж. Құндылықты бағдарлар – адамның мінез-құлқының психологиялық реттеушісі // Ұлағат. – 2004. – №5.

А.К. Нурғалиева¹, А.К. Нурғалиева¹, А.Уахит¹

Некоторые теоретические проблемы формирования культуры поведения школьников

¹ Высшая школа педагогики,
Павлодарский педагогический университет,
г. Павлодар, Павлодарская область, Республика Казахстан

A.K. Nurgalieva¹, A.K. Nurgalieva¹, A. Uakhit¹

Some theoretical problems of the formation of a culture of behavior of schoolchildren

¹ Higher school of pedagogy,
Pavlodar Pedagogical University,
Pavlodar, Pavlodar region, Republic of Kazakhstan

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные теоретические вопросы о способах формирования культурного поведения школьников. В связи с этим авторы рассмотрели теоретические основы формирования культуры поведения школьников. Труды Аль-Фараби, А. Кунанбаева, Ы. Алтынсарина, М. Жумабаева, К. Жарықбаева, Ж. Аймаутова, А. Байтұрсынова, Ш. Құдайбердиева и других мыслителей и ученых стали основой данной статьи. В статье с научной точки зрения всесторонне рассматривается сущность культуры поведения, характеризующая человеческую сущность личности и всего человечества, общечеловеческие и национальные особенности проявления культуры поведения, передовой опыт. Придерживаясь идеи о том, что знание правил культуры поведения способствует выбору поведения, отражающего культуру, накопленную в процессе развития общества, авторы стремились помочь учителям и родителям, которые формируют культуру поведения учащихся. Для того, чтобы четко понять развитие поведенческой культуры, ее составляющих и их взаимосвязи, в статье приведены основные определения, связанные с рассматриваемой проблемой.

Ключевые слова: культура поведения, нравственное воспитание, общая культура, поведенческая культура, обычаи, традиции, привычки, ритуалы, этикет.

Summary

The article deals with topical theoretical questions about the ways of forming the cultural behavior of schoolchildren. In this regard, the authors examined the theoretical foundations of the formation of the culture of behavior of schoolchildren. The works of Al-Farabi, A. Kunanbaev, Y. Altynsarin, M. Zhumabaev, K. Zharykbaev, J. Aimaurov, A. Baitursynov, Sh. Kudaiberdiev and other thinkers and scientists became the basis of this article. From a scientific point of view, the article comprehensively examines the essence of the culture of behavior, which characterizes the human essence of the individual and all mankind, the universal and national characteristics of the manifestation of the culture of behavior, and advanced experience. Adhering to the idea that knowledge of the rules of culture of behavior contributes to the choice of behavior that reflects the culture accumulated in the process of the development of society, the authors sought to help teachers and parents who shape the culture of student behavior. In order to clearly understand the development of behavioral culture, its components and their interconnection, the article provides the main definitions associated with the problem under consideration.

Keywords: culture of behavior, moral education, general culture, behavioral culture, customs, traditions, habits, rituals, etiquette.

МРНТИ 14.35.07

Б.Ф. Сәрсенбаева¹, Ә. Асан¹

*¹ Педагогика жоғары мектебі,
Павлодар педагогикалық университеті,
Павлодар қаласы, Павлодар облысы, Қазақстан Республикасы
e-mail: sarsenbaevab@mail.ru*

МЕКТЕПТЕ ДАРЫНДЫ БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада дарынды балаларды оқыту мен дамытудың психологиялық, дидактикалық және басқа ерекшеліктерін ескере отырып, мұғалімдерді олармен жұмыс істеуге даярлаудың басты талабы – педагогикалық сананың өзгертуін қарастырады. Атап айтқанда, қабылдау стереотиптерін бұзу (оқушы, оқу процесі және өзі), қарым-қатынас пен мінез-құлық (өзара әрекеттесу тәсілдері), және соның нәтижесінде белгілі бір

мұғалімде бұрын қалыптасқан оқыту мен тәрбиелеу әдістерін бұған дейін қалыптасқан «мұғалім» стереотиптері пайдасыз ғана емес, сонымен қатар балаға да, мұғалімнің өзіне де зиянды болатын жағдайларды өзгертуі. Сонымен қатар, мұндай жағдайлардың туындау себептерін көрсетіп, дарынды баланы толық субъектісі ретінде қарауды талап етеді. Ұсынылғын мақалада, дәстүрлі мұғалімнің санасында кең таралған стереотиптері айқындалған. Авторлар, балалармен жұмыс жасаудың негізгі психологиялық қағидаларың: «басқасын қабылдау» принципі; кеңес беру және оқыту жүйесін құру; мұғалімдерге білім берудің кешенді (психологиялық-педагогикалық және кәсіби-тұлғалық) сипаты; кәсіби шеберлікті дамыту үшін психологиялық-педагогикалық жағдайлар жасау; оқытудың барлық процедураларын демократияландыру және ізгілендіру, оқытудың шығармашылық және еркін атмосферасын құру; мұғалімдердің білім беру деңгейі мен қызмет саласы; оқушылар контингентінің ерекшеліктері; білім беру инфрақұрылымының ерекшеліктері ұсынады.

Тірек сөздер: дарындылық, дарынды балалар, талант, нағыз дарындылық, мұғалім, тәрбие, оқыту.

КІРІСПЕ

Қазіргі қоғамның әлеуметтік-экономикалық өзгерістері жүктелген міндеттерді дәстүрлі емес жолмен шеше алатын белсенді, ерекше ойлауға, шығармашыл адамдарға деген қажеттілікті тудырады, осыған байланысты баланың қалыптасуы мен дамуындағы жетекші орын оның дарындылығын анықтауға беріледі, өйткені әр бала туғаннан бастап тиімді дамытын әлеуетпен қамтамасыз етілген оған белгілі бір қызмет саласында жоғары деңгейге жетуге мүмкіндік беретін қолайлы жағдайларда. Дарындылық мәселесі қазіргі кезде өзекті болып отыр. Бұл, ең алдымен, қоғамның ерекше шығармашылық тұлғаға деген қажеттілігімен байланысты. Қазіргі ортаның белгісіздігі адамның жоғары белсенділігін ғана емес, оның шеберлігін, стандартты емес мінез-құлық қабілетін қажет етеді. Дарынды және талантты балаларды ерте тану, оқыту және тәрбиелеу білім беру жүйесін жетілдірудің басты міндеттерінің бірі болып табылады. Алайда мұғалімдердің стандартты емес мінез-құлық пен ойлауды көрсететін балалармен жұмыс істеуге дайындығының психологиялық деңгейінің жеткіліксіздігі олардың жеке қасиеттері мен олардың барлық іс-әрекеттерінің жеткіліксіз бағалануына әкеледі. Көбінесе дарынды баланың шығармашылық ойлауы нормадан ауытқу немесе негативизм ретінде қарастырылады. [1]

Әлемнің көптеген елдерінде жүргізілген эксперименттер білім беру жүйесін қайта құру, мұғалімнің дарынды балаға деген көзқарасын өзгерту, оның талантын бөгейтін кедергілерді жою қаншалықты қиын екенін сенімді түрде көрсетті.

Дарынды балалар үлкендердің көмегіне, ерекше назар мен басшылыққа мұқтаж емес деген пікір бар. Алайда, олардың жеке ерекшеліктеріне байланысты мұндай балалар олардың іс-әрекетін, мінез-құлқы мен ойлауын бағалауға аса сезімтал, сенсорлық тітіркендіргіштерге сезімтал және қарым-қатынас пен байланысты жақсы түсінеді. Дарынды бала өзіне ғана емес, қоршаған ортаға деген сыни көзқарасқа бейім. Сондықтан, дарынды балалармен жұмыс істейтін мұғалімдер жалпы сынға, атап айтқанда өздеріне жеткілікті төзімділік танытуы керек. Дарынды балалар көбінесе вербалды емес белгілерді басқаларды қабылдамаудың көрінісі ретінде қабылдайды. Нәтижесінде мұндай бала алаңдаушылық, мазасыздық, әр нәрсеге үнемі реакция жасайтындай әсер бере алады. Олар үшін стандартты талаптар жоқ (бәрі басқаларға ұқсайды), оларға конформист болу қиын, әсіресе қолданыстағы нормалар мен ережелер олардың мүдделеріне қайшы келсе және мағынасыз болып көрінсе. Дарынды бала үшін дәл осылай деген пікір дәлел емес. Ол үшін бұл ереженің кім, қашан және не үшін қабылданғанын білу және түсіну өте маңызды. [2]

Дарынды балалар өздеріне жеткілікті талап қояды, көбінесе алдына мақсат қоя алмайтын мақсаттар қояды, бұл эмоционалды бұзылулар мен мінез-құлық тұрақсыздығына әкеледі. Мұндай балаларда қабілеттіліктің дамуы жағынан өзінен төмен балаларға төзімділік жеткіліксіз. Балалардың осы және басқа ерекшеліктері олардың «мақұлданбаған» жағдайға тап болған кездегі әлеуметтік жағдайына әсер етеді. Осыған байланысты бұл позицияның өзгеруіне қол жеткізу керек, және бұл ең алдымен мұғалімдердің өздерін дарынды балалармен жұмыс істеуге дайындаумен байланысты. Мұғалімдерді даярлаудағы мемлекеттік құрылымдардың және әртүрлі даму және мінез-құлық ақаулары бар балалармен жұмыс жасайтын мекемелер құрудағы тынымсыз белсенділікті қабылдау әрқашан таңқаларлық, жеке тұлға. Дарынды балаларға деген немқұрайлылыққа және тіпті жағымсыз қатынасқа таңдануға болады. Неге кемшіліктер, проблемалар, қиындықтар туралы айту құрметті дерлік, бірақ еңбегі, жетістігі туралы үндемей отыру керек, ал бұл туралы жаман мінез, ұятсыздық дәрежесіне көтеру керек?! Мұнда, әрине, тәрбиенің жеткілікті ұзақ уақыт аралығында жеке тұлғаны теңестіру жолына түскен кездегі әлеуметтік өмірдің жағдайын талдау қажет. [3]

Өз көзқарасыңыз бен көзқарасыңыз болу әдепсіз болды, өз ойларыңызды билікпен немесе ұжыммен «растау» қажет болды. Бұл ұжымдық жауапкершілікпен орташа өндірушінің көбею кезеңі болды. Қазіргі жаңа технологиялар заманы бірегей адамдарды қажет етеді, сондықтан білім беру жүйесі көптеген инновацияларды қабылдай бастады, және бұл жүйенің негізгі буыны – мұғалім дарынды балалармен жұмыс істеу үшін бірнеше кәсіби ғана емес, сонымен қатар жеке сипаттамаларға ие болуы керек. Мұғалім мен баланың өзара әрекеттестігі көбінесе

тек нормативті-рөлдік рецептерге негізделеді (субъект-объектілік қатынастар): «Бала оқимын деп келді. Мен онымен мұғалім ретінде жұмыс жасаймын». Бұл стиль дарынды балалар үшін қолайсыз. «Біз екі тұлға, жердегі екі ерекше адамбыз (субъект-субъектілік қатынастар) біз бірге осы әлемді ашамыз, зерттейміз». Бұл үшін мұғалім өзін-өзі субъект ретінде білуі керек. А.А. Ухтомский біздің табиғатымыз жасалды, сондықтан өзін-өзі жетілдіру, кез-келген уақытта жеке өсу үстінде жұмыс істеу мүмкін және қажет деді. Ең алдымен, мұғалімде мінез-құлық, ойлау икемділігі, ойлау, эмоционалды жауап беру. Ол іс-әрекет құралдарынан, ойлау әдістерінен, жағдайға немесе тапсырмаға сәйкес келмейтін мінез-құлық әдістерінен оңай бас тартып, өзгермеген мақсаттары мен идеялық-адамгершілік негіздері бар әртүрлі жағдайларды шешудің жаңа, өзіндік тәсілдерін дамыта немесе қабылдай алуы керек. Балалардың шығармашылық әлеуетін дамытуға бағытталған мұғалім, өзін-өзі дамытуға және өзін-өзі белсенді етуге, өзіне деген сенімділікке, өзін-өзі құрметтеуге деген айқын ұмтылысымен ерекшеленеді. Ол батыл және жігерлі, экспериментке бейім, оның шығармашылық стилі бар. Дарынды балалармен жұмыс жасайтын мұғалімдердің ішкі ынтасы бар. [4]

Олар балалармен қарым-қатынас жасауда тиімді және ықпал ету оқыту арқылы жасалады (оны жаса және жасамайды), бірақ олардың мақсаттарын шығармашылықтағы кішкентай әріптестерінің өмірлік мақсаттары мен құндылықтарына аудару арқылы жүзеге асады. Мұғалімнің кәсіби және шығармашылық іс-әрекетін қалыптастыруда екі тарап ерекше көзге түседі: кәсіби шеберлікке тәрбиелеу және оның жеке басының дамуы. Егер мұғалім де, мемлекеттік мекемелер де кәсіби дайындық туралы ойлайтын болса, онда тұлғаның дамуы туралы әркімнің ойы аз болады. Бірақ кәсіпқойлық әрдайым адамның шығармашылық әлеуетін толығымен іске асыруға мүмкіндік беретін жеке қасиеттер арқылы жүзеге асырылады. Сондықтан өзімізді жақсы көрейік және өз жеке басымыздың қамын ойлайық.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Жалпы, мамандарды даярлау келесі аспектілерді қамтиды:

1. Мұғалімдердің кәсіби және жеке позициясын қалыптастыру. Дарынды балаларды оқыту мен дамытудың психологиялық, дидактикалық және басқа ерекшеліктерін ескере отырып, мұғалімдерді олармен жұмыс істеуге даярлаудың басты талабы – педагогикалық сананы өзгерту. Атап айтқанда, қабылдау стереотиптерін бұзу (оқушы, оқу процесі және өзі), қарым-қатынас пен мінез-құлық (өзара әрекеттесу тәсілдері) және соның нәтижесінде белгілі бір мұғалімде бұрын

қалыптасқан оқыту мен тәрбиелеу әдістері. Бұған дейін қалыптасқан «мұғалім» стереотиптері пайдасыз ғана емес, сонымен қатар балаға да, мұғалімнің өзіне де зиянды болатын жағдайлар. Мұндай жағдайлардың туындау себептерінің бірі, мысалы, интеллектуалды дамудың жоғары қарқынына байланысты, дарынды балалар (және жалпы алғанда кез-келген басқа балалар) саналы немесе бейсаналық түрде білім беру қызметінің, қарым-қатынастың және т.б. толық субъектісі ретінде қарауды талап етеді. [5]

Сонымен қатар дәстүрлі мұғалімнің санасында кең таралған стереотиптердің бірі – оқушыны (дәл ол студент болғандықтан) бастапқыда бірлескен оқу процесінің субъектісі ретінде емес, педагогикалық ықпал ету объектісі ретінде қарастырады. Бұл дегеніміз дарынды балалармен жұмыс кезінде мұғалім өзіне қатысты рефлексиялық позицияға түсуі керек. Сонымен балалармен жұмыс жасаудың негізгі психологиялық қағидаларының бірі – «басқасын қабылдау» принципі, оған сәйкес мұғалім бастапқыда оқушыны өзінің бұрыннан қалыптасқан ерекшеліктері бар жеке тұлға ретінде қабылдауы керек;

2. Мұғалімдерге білім берудің кешенді (психологиялық-педагогикалық және кәсіби-тұлғалық) сипаты;

3. Кеңес беру және оқыту жүйесін құру. Дәл осы формада, мұғалімдерді оқыту тәжірибесі көрсеткендей, олардың жұмысына кедергі келтіретін жеке проблемаларын жүзеге асыру оңайырақ болады. Бұл форма мұғалімге қажетті өзін-өзі тану, өзін-өзі бақылау дағдыларын, сондай-ақ өзін-өзі дамыту қажеттіліктерін қалыптастыру үшін тиімді;

4. Кәсіби шеберлікті дамыту үшін психологиялық-педагогикалық жағдайлар жасау (факультативтер, үйірмелер, секциялар жүйесі);

5. Оқытудың барлық процедураларын демократияландыру және ізгілендіру, оқытудың шығармашылық және еркін атмосферасын құру;

6. Мұғалімдердің білім беру деңгейі мен қызмет саласы (мектепке дейінгі мекемелер мұғалімдері, бастауыш сынып мұғалімдері, пән мұғалімдері, қосымша білім беру жүйесінде жұмыс жасайтын мұғалімдер, педагог-дефектологтар, практикалық психологтар, сондай-ақ мектеп әкімшілігінің өкілдері және т.б.)

7. Оқушылар контингентінің ерекшеліктері (олардың жасына, денсаулық жағдайына және т.б. ерекше дарынды балалардың топтарына – жетімдерге, мүмкіндігі шектеулі балаларға және т.б. ерекше назар аудару қажет).

8. Мұғалімдердің кәсіби, кәсіптен кейінгі дайындығы және кәсіби тәжірибесі:

а. балалармен жүргізілетін педагогикалық, ағарту жұмысының тәжірибесі (педагогикалық-психологиялық білім беру ұйымдарында оқитын студенттер; бұқаралық мектептерде тәжірибесі бар мұғалімдер мен психологтар; мамандандырылған мектеп-интернаттарда, мектептер мен сыныптарда дарынды балалар-

мен жұмыс тәжірибесі бар мұғалімдер мен психологтар » дарындылар үшін »және т. б.);

б . дарынды балалармен жұмыс істеу үшін бұрын алынған арнайы дайындық деңгейі (дарынды балаларды анықтау, оқыту, дамыту және тәрбиелеу бойынша алынған қабілеттер, педагогикалық өзара әрекеттесу дағдылары және т.с.с., практика және практика және т.б. дамыту бойынша алынған ақпараттың мазмұны мен көлемі); Р);

9. Білім беру инфрақұрылымының ерекшеліктері. Дарынды балаларды оқыту және дамыту үшін маңызды білім беру жүйесінің кейбір компоненттерінің болуымен (немесе, керісінше, жоқтығымен) байланысты дарынды балалармен жұмыс жүргізілетін жағдайлардың сипаттамалық ерекшеліктері (қажетті оқу материалдары, мұражайлар, концерт залдары, кітапханалар) , театрлар, сонымен қатар бірқатар мамандар, мысалы, психологтар, қосымша білім беру мұғалімдері және т.б.) Дарындыларды оқытудың жалпы жалпы принциптеріне, жалпы мектеп жасындағы барлық балалар сияқты, мыналар жатады: дамыта оқыту тәрбиелік принципі. Бұл қағида оқытудың мақсаты, мазмұны мен әдістері тек білім мен білікті игеруге ғана емес, сонымен бірге танымдық дамуға, сонымен қатар оқушылардың жеке қасиеттерін тәрбиелеуге ықпал етуі керек дегенді білдіреді. Оқытуды дараландыру және саралау принципі. Ол оқытудың мақсаттары, мазмұны мен процесі оқушылардың жеке және типологиялық ерекшеліктерін мүмкіндігінше толық ескеруі керек екендігінде. Бұл принципті іске асыру даралық ерекшеліктері айқын және ерекше формада көрінетін дарынды балаларды оқытуда ерекше маңызды. Жас мүмкіндіктерін ескеру принципі. Бұл қағида білім беру мазмұны мен оқыту әдістемесі дарынды оқушылардың әр түрлі жас кезеңдеріндегі ерекшеліктеріне сәйкес келеді деп болжайды, өйткені олардың жоғары қабілеттері оқудың қиындық деңгейлерін шамадан тыс бағалауды тудыруы мүмкін, бұл жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін. Баланың өзін қызықтыратын іс-әрекетте жоғары, көрнекті нәтижеге жету қабілетін анықтайтын өмір бойы дамитын қасиет – дарындылық. Дарындылық баланың іс-әрекетінің сәттілігін қамтамасыз ететін қабілеттердің ерекше үйлесіміне тән. Дарындылықтың алғышарттары – бұл баланың қабілеттерінің кеңдігін, оның белсенділігінің деңгейі мен ерекшелігін, ақыл-ой әлеуетін, интеллектін, баланың танымдық қабілеттерінің ерекшеліктері мен оның оқу қабілеттерін анықтайтын жалпы қабілеттер немесе қабілеттер сәттері, сонымен қатар табиғи деректердің жиынтығы және баланың дарындылығының табиғи алғышарттарының ауырлығы ескеріледі. [6, 7]

Дарынды бала – бұл ерекше жетістіктерімен ерекшеленетін бала, оның өз қызметінің жоғары нәтижелері үшін ішкі алғышарттары бар. Баланың дарындылығы оның интеллектуалды қабілеттері мен жетістіктері белгілі бір

жас кезеңіне тән нормалардан едәуір асып кетсе, егер бала адам қызметінің кез-келген саласында ерекше қабілеттерге ие болса, маңызды. Оларды табысты жүзеге асырудың шарты болып табылатын іс-әрекеттің жекелеген түрлерін игеруге және оны ойдағыдай орындауға оның дайындығын білдіретін адамның жеке психологиялық ерекшеліктері – бұл қабілет, дарындылық қабілеттердің және ең алдымен, ерекше қабілеттердің дамуының жоғары деңгейі ретінде сипатталады. [8] Дарындылықты іс-әрекеттің нәтижелерімен бағалау керек, оны тәсілдің өзіндік ерекшелігінің іргелі жаңалығымен ерекшелендіру керек. Сонымен, баланың іс-әрекетінің қызығушылығына байланысты дарындылықтың бірнеше типтері ажыратылады, ал дарындылықтың әр түрі ақыл-ой ұйымының барлық деңгейлеріндегі жұмыстардың маңызды, спецификалық түрінің басым болуымен байланысты.

ҚОРЫТЫНДЫ

Балаларға арналған қосымша білім беру мекемесінің мұғалімі үшін практикалық нәтиже дарынды баланың іс-әрекетінің ішкі мотивін қалыптастыру үшін алғашқы жағдай жасауда көрінеді. Әрине, қолайлы жағдайлар ғана баланың мүмкіндіктеріне оң әсерін тигізеді, ал мұғалім балалардың дарындылығын дамыту үшін шығармашылық білім беру сферасын ұйымдастыруда жетекші рөл атқарады. Сонымен, дарынды балалармен жұмыс істеу кезінде дарындылық дәрежесін және нақты және әлеуетті деп бөлуді ескеру қажет. Нағыз дарындылық дегеніміз – баланы (психологиялық) дамудың қол жеткізілген көрсеткіштерімен бағалау, ол өзін құрдастарымен салыстырғанда айқынырақ көрінеді, потенциалды дәреже – белгілі бір мүмкіндіктерге, әлеуетке ие баланың жоғары жетістіктерге жету сипаттамасы. Балалардың дарындылығын дамыту аясында жүргізілген зерттеулер алдыңғы қатарлы педагогикалық технологияларды білім беру ортасына енгізу дарынды балаларды оқытудағы педагогикалық жұмыстың сапалы және нәтижелі өтуіне ықпал ететіні анықталды. [9] Алайда, бүгінде дарынды балаларды оқыту жүйесінде кейбір шешілмеген мәселелер бар, атап айтқанда, дарынды баланың жеке тұлғасын жан-жақты дамытуға мүмкіндік беретін қандай білім беру керек деген сұрақ бар. Тәжірибе көрсеткендей, балаларға арналған қосымша білім беру мекемелеріндегі балалармен жұмыс тек орташа балаға ғана емес, сонымен қатар дарынды балаларға да бағытталуы керек. Дарынды балалармен жұмыс жүйесінде бүгінде оларды анықтау, сақтау және дамыту бойынша ата-аналарды, әлеуметтік институттарды және қоғамдық ұйымдарды осы жұмысқа тарту арқылы мақсатты және жүйелі жұмыс жүргізу қажет. Дарынды балалармен жұмыс жасау проблемасы қосымша білім беру жүйесі үшін өзекті және болашағы зор, өйткені дарынды

балалар қосымша білім беру жүйесін дамытатын шығармашылық және интеллектуалды әлеует болып табылады. [10, 11]

Дарынды балаларды оңтайлы дамыту үшін жағдай жасау қосымша білім беру мекемелері жұмысының басты бағыттарының бірі болып табылады. Дарынды оқушылардың шығармашылық әлеуетін дамыту арнайы бағдарламаларды әзірлеуді және іске асыруды көздейді, оған балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту, коммуникация, көшбасшылық және дарынды балалардың одан әрі әлеуметтік бейімделуіне ықпал ететін басқа да жеке қасиеттерді дамыту керек. Әрбір дарынды бала – бұл ерекше тәсілді қажет ететін жеке тұлға, ал дарындылықты жүзеге асыруда көмек ерекше орта құруды қажет етеді. Баланың дарындылығы туралы мұғалімге қандай белгілерді, жеке қасиеттерді, мінез ерекшеліктерін, мінез-құлық ерекшеліктерін мұғалім көрсете алады деген сұраққа біржақты жауап жоқ.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Попов А.А., Глухов П.П., Луппа Г.М., Попова О.А. Компетентностные практики работы с одаренными детьми в рамках стратегии развития человеческого потенциала // Одаренные дети: система поддержки, сопровождения и мониторинга дальнейшего развития: материалы Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием. – М., 2015. – С. 16-27.

2 Макаренко А.С. Методы воспитания // Педагогика. – 2007. – №8. – С. 16-27..

3 Ушаков Д.В. Психология интеллекта и одаренности. – М.: Ин-т психологии РАН, 2011.

4 Щукина Г.И. Проблема познавательного интереса в психологии. – М., 2006..

5 Одаренный ребенок: иллюзии и реальность. – М.: Просвещение, 1996.

6 Бабаева Ю.Д. Психологический тренинг для выявления одаренности / Под ред. В.И. Панова. – М., 1997.

7 Лейтес Н.С. Возрастная одаренность и индивидуальные различия. – М.; Воронеж, 1997.

8 Бабаева Ю.Д. Психологический тренинг для выявления одаренности. – М., 1997.

9 Панов В.И. Одаренные дети: выявление – обучение – развитие // Педагогика. – 2001. – №4.

10 Рабочая концепция одаренности / Под ред. В.Д. Шадрикова. – М., 1998.

11 Емельянова И.Е. Развитие детской одаренности в аспекте духовно-творческой самореализации дошкольников. – Челябинск, 2010.

Б.Г. Сарсенбаева¹, А. Асан¹

Психолого-педагогические возможности социализаций одаренных детей в школе

¹ Высшая школа педагогики,
Павлодарский педагогический университет,
г. Павлодар, Павлодарская область, Республика Казахстан

B.G. Sarsenbayeva¹, A. Asan¹

Psychologist – pedagogical possibilities of socialization of gifted children at school

¹ Higher school of pedagogy,
Pavlodar pedagogical University,
Pavlodar, Pavlodar region, Republic of Kazakhstan

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы психолого-педагогических возможностей социализаций учащихся в школе. Подчеркивается об изменениях педагогического сознания как основное требование подготовки учителей к работе с одаренными детьми с учетом психологических, дидактических и других особенностей обучения и развития. В частности, нарушение стереотипов восприятия (ученик, учебный процесс и себя), общения и поведения (способов взаимодействия) и, как следствие, ранее сформированные методы обучения и воспитания у конкретного учителя не только бесполезны, а также изменение ситуаций, которые вредны как для ребенка, так и для учителя. Также требует, чтобы к одаренному ребенку относились как к полноценному субъекту, указывая причины таких ситуаций. В предлагаемой статье определены наиболее распространенные стереотипы в сознании традиционных учителей, описаны основные психологические принципы работы с детьми: принцип «принятия других»; создание системы консультирования и обучения; комплексный (психолого-педагогический и профессионально-личностный) характер обучения учителей; создание психолого-педагогических условий для развития профессиональных навыков; демократизация и гуманизация всех процедур обучения, создание творческой и свободной атмосферы обучения; уровень образования и сфера деятельности учителей; особенности студенческого состава; особенности образовательной инфраструктуры.

Ключевые слова: одаренность, одаренные дети, талант, настоящий талант, педагог, воспитание, обучение.

Summary

The article deals with the issues of psychological and pedagogical possibilities of socialization of students at school. It is emphasized about changes in pedagogical consciousness as the main requirement for training teachers to work with gifted children, taking into account the psychological, didactic and other characteristics of training and development. In particular, the violation of stereotypes of perception (student, educational process and oneself), communication and behavior (methods of interaction), and as a consequence, previously formed methods of teaching and upbringing for a particular teacher are not only useless. as well as changing situations that are harmful to both the child and the teacher. It also

requires that a gifted child be treated as a full-fledged subject, indicating the reasons for such situations. This article identifies the most common stereotypes in the minds of traditional teachers, describes the basic psychological principles of working with children: the principle of “accepting others”; creation of a system of counseling and training; complex (psychological-pedagogical and professional-personal) character of teacher training; creation of psychological and pedagogical conditions for the development of professional skills; democratization and humanization of all teaching procedures, creation of a creative and free learning atmosphere; the level of education and field of activity of teachers; features of the student body; features of the educational infrastructure.

Keywords: giftedness, gifted children, talent, real talent, teacher, education, training.

МРНТИ 17.09.91

Ә.О. Аргынбекова¹¹ Филология факультеті

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Нұр-Сұлтан қ., Ақмола облысы, Қазақстан Республикасы
e-mail: aliya_argyn@mail.ru

**С. ҒЫЛМАНИДЫҢ ЕЛ АУЗЫНАН ЖИНАСТЫРҒАН
СӨЗДЕРІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ САНА КӨРІНІСТЕРІ
(ҚУАТ АҚЫН АЙТЫПТЫ ДЕГЕН СӨЗДЕР БОЙЫНША)**

Аңдатпа

Автор мақалада белгілі дінтанушы, ақын Садуақас Ғылманидың ел аузынан жинаған ақындардың, шешендердің, билердің сөздерінің және шығармаларының ішінен Қуат Тәңірбергенұлының өлеңдеріндегі ұлттық сана сипаттарының идеялық мәнін ашады. Сондай-ақ ұлттық сана ұғымының теориялық анықтамасын айқындап, оның құраушы құндылықтарының тарихи-мәдени сабақтастығын көрсетеді. Қуат ақын сөздері нақты жағдайда шығарылған қолма-қол суырыпсалма болып табылады. Оларда қоғам өмірі, адам тіршілігі, рухани әлем және діни наным-сенімдер тәлімдік мағынаға ие. Яғни, Қуат ақынның шығармашылығы әлеуметтік ортамен тікелей қарым-қатынаста туындау жағдайы зерделеніп қарастырылады.

Тірек сөздер: ақын, шығармалар, ұлттық сана, дін, тәлім, құндылықтар, тарихи сабақтастық.

КІРІСПЕ

Халықтың рухани мұрасын құрайтын ұлттық сана негізінде табиғат, қоғам және адам кешенімен рухани әлемнің сабақтастығы жатыр. «Сана – әрбір адамға тән дара қасиет. Ол адамның сыртқы ортамен қарым-қатынасқа түсу деңгейіне қарай біртіндеп қалыптасады. Адамда жеке санамен қатар оның нақты өскен ортасына, тікелей айналасына байланысты қалыптасқан ұлттық, қоғамдық санасы болады. Атап айтсақ, қазақ халқының қонақжайлық, кеңпейілділік, шешендік, қайырымдылық, балажандылық, бауырмашылдық т.б. қасиеттері оның этностық санасының басты көріністері» [1, 35 б.].

Ұлттық сананың бұл көріністері С. Ғылмани жинап ұсынған Қуат ақынның сөздеріндегі үлгілерінде мол екені назар аударады. Оларды зерделеу, зерттеу,

ұлттық сана танымын байыта түсуімен құнды және көкейкесті өзектілікке ие. Өйткені қазақ халқы – рухпен біртұтас өмір сүретін халық. Ал рух – ұлттық сананың жемісі. Рух та, ұлттық сана да оймен танылатын болғандықтан, зерделеп отыру керек болады.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Садуақас Ғылмани (1890–1972) есімі мен асыл сөздері, иманшылық қадір-қасиеті қазақ мұсылман қауымына белгілі болғанмен, жалпы әлеумет пен әдебиет әлемінде енді-енді мәлім бола бастап отыр. С. Ғылманидың әдеби еңбектерін, негізінен, шартты түрде топтауға болады: ел ішіндегі ғұламалар сөздері мен олардың ғұмыр тарихы; ақынның өз шығармашылығы; аудармалары.

Ғалым М. Салқынбаев С. Ғылманидың туған қызы Әмина апайдың қолындағы автор еңбектерінің ішіндегі көлемділері деп мынадай дүниелерді кездестірдік деп жазады: «Діни педагогикасы», «Құранға тафсир жасау туралы» (Махмут Шалтуттың еңбегінен аударма), «Мәулім кітабы», «Құран туралы жала мен өтіріктерге қарсы» және «С. Ғылманидің ел аузынан жинап тергендері», сондай-ақ 108 мың сөзден тұратын «Арабша-қазақша сөздік», араб тіліндегі «Калила мен Димна кітабынан» жасаған 360 беттік тікелей аудармасы» [2].

Осынау асыл қазына ішінен әдеби жинақ болып басылым көрген «Заманымызда болған ғұламалардың ғұмыр тарихтары» (Астана: Дайк-Пресс, 2015 ж, 576 бет) атты 368 беттік кітапта ел аузынан жиған-терген 59 ақын, шешен, билер, ғұламалар, имамдар сөзі, өлеңдері және басқа да жазғандары бар. Олардағы бір өрімде суреттелген қоғам өмірі, адам тіршілігі, рухани әлем және діни жаным-сенімдер танымдық-тәлімдік мәнге ие. С. Ғылманидың әдебиет және теология саласындағы қалдырған мұралары оның өз кезінде ұлт қамын ойлаған, халық сөзін ислам дінімен үйлестіріп насихаттау мәселесіне өмірін арнаған зиялы тұлға екенін дәйектейді.

Абайдың «Адам ақылсыздығынан емес, ақылдының сөзін ұғып аларлық жүректе жігер, қайрат байлаулылық жоқтан азады» дегеніне сүйенсек, адам рухсыздықтан азады. Осыны білген халқымыз рухты қозғап, қанат беретін зиялы перзенттерін ерекше жоғары бағалаған. Рухы тірі халықтың ұлттық санасы мықты болады. Сондықтан қазақ зиялылары рух пен сананы біртұтас таныған.

«Халықты ұлт деңгейіне көтеру, яғни жері, суы, қазынасы, тілі мен діні бар болған халық бұқарасын бірлестіріп, олардың санасын ұлттық санаға жеткізуде ұлы тарихи міндеттің маңызды бір бөлігі зиялыларға жүктеледі» [3].

Міне, осы ұлы міндетті атқарушылар легінде ұлт қайраткерлері ретінде халық ақындары да аянбай, тартынбай қайраткерлік көрсетті. Ел туын ұстаған ақындардың сөздері игі зиялылармен мүдделес, мұраттас, үндес болды. Ел ақындары халқының рухани әлемінің аясында суырылып шығып, жөн айтып, жол бастап, өздерінің сөз өнерімен, даналығымен, шешендігімен, батылдығымен, қара қылды қақ жарған әділет жақтаушысы әрі жоқшысы болуымен жұртының құрметіне бөленген. Елін емірене сүйіп, оның жақсы-жаманын жіліктеп айтып, санасын елжандылыққа бағыттаған ақындарының есімін халқы қадірлеп, сөздерін сақтап, ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп отырған.

Осынау елім деген қауымның көрнекті өкілі С. Ғылманидің ел ақындарының, би-шешендерінің сөздерін риясыз ниетпен жинағаны – нағыз зиялылық іс. Ұлтжанды адамдардың ел үшін, ұрпақ үшін сүйіп істейтін істері болады. Бұл үшін ешкімнен ақы да, атақ та сұрамайды. Оны жүрек қалауымен, ұлтына деген сүйіспеншілікпен атқарады. С. Ғылмани да өз қолжазбасымен 900 бет болған ғұламалар сөзі мен олардың өмір тарихын ешқандай ешкімнің тапсырысынсыз немесе келісімшартсыз өз бетінше жинаған, Бұл сөз жоқ зиялы тұлғаның еліне еткен зор қызметі. Мұндағы қайраткер жандар, ұлт көсемі А. Байтұрсыновтың айтқанындай, «тыныштықпен өмір сүре алмайды. Өйткені көздеген мақсатының, ойлаған мұратының жолында неден болса да қайту жоқ» [4]. Бұлар – шын мәніндегі тұлғалар. Кең мағынада алып қарайтын болсақ, С. Ғылманидың жоғарыдағы аталған кітабына енген тұлғалардың елге, дінге жанаяусыз көрсеткен сондай сипаттағы қызметтерінің ізіне түсіп, олардың асыл сөздері мен өнегелі өмірлерін сипаттап рухани мұраға айналдыру – үлкен ерлік.

Бұл айтылғандар С. Ғылманидың аталған кітапта ұлттық сананың түрлі қисындыларын қиыннан қиыстырып ұсынған құдіретін тарихи танымдық-тәлімдік маңызды деп тануға негіз береді.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасында айтқан: «тарлан тарихтың, жасампаз бүгінгі күн мен жарқын болашақтың көкжиектерін үйлесімді сабақтастыратын ұлт жадының» [5]. Рухани-әдеби тарихымыздағы көріністерінің бір үлгісі болып табылатын С. Ғылманидың жинаған халықтық сөз мұралары халқымыздың ұлттық сана сипаттарын бере алады. Бұлардың көбісі – Орталық және Солтүстік Қазақстан өңірлеріндегі түрлі ұлт қайраткерлерінің сөздері. Олардың қатарында Саққұлақ, Ақан сері, Үмбетей жырау, Досбол мен Шоң билер, Мәшһүр Жүсіп сияқты есімдері әдебиетте белгілі сөз шеберлері мен бірге әдеби айналымға түспеген халық ақындарының сөздері де бар [6, 79 б.]. Әсіресе Қуат ақынның өлең сөздері едәуір мол орын алады. С. Ғылманидың көрсетуінде Қуат ақын Арқа өңірінде XIX ғасырда өмір сүрген. Қуат Тәңірбергенұлы – Арғын

тайпасынан, оның ішінде Жеті Момынға жататын Қанжығалы Есен атаның Жапарынан, оның ішінде Боранбайдан.

Аталған кітапқа енген Қуат ақын сөздері – белгілі бір ситуация үстінде қолма-қол суырыпсалма түрде дүниеге келгендер. Демек, халық ақындарының шығармашылығы әлеуметтік ортамен тікелей қарым-қатынаста туындайтыны байқалады.

Кітап, ақпараттық құралдар, жазу-сызу қазақ өміріне ене қоймаған уақыттарда ұлттық сана әлеуметтік ортада, өзара қарым-қатынаста көрініп, шындалып, дамып жатады. Рухани биік адамдар бұған ұйытқы болып, өзгелердің де биік санаға көтерілуіне ықпал жасайды. Ел мен елдің, адам мен адамның рухани ұшырасулары ұлттық сананың дамуына қолайлы жағдай болған.

Қуат ақынның ұлттық ізгі санаға жат мінез-құлықтарды шенейтін өлеңдерін С. Ғылмани қысқа да нұсқа ықшамдай ұсынып отырады. Мысалы, кейбір өлеңшілердің байлар мен атқамінерлерді мақтап жағынып, кедейлерді келекелеп өлең шығарып жүргендеріне жиіркеніш сезімін оятады:

*Әрбіреу өлең айтып ақын болған,
Жағынып жақсылармен жақын болған.
Мадақтап бай мен сұмды атқамінер,
Кедейді келекелеп күні солған – [7, 48 б.]*

Қарама-қарсы шендестіру арқылы оның қоғамдық зияндығын «Көр қылып аласың-ау мына жалған» деп тұжырымдайды. Мұндай тәсілмен әділетсіздікке налып шығарылған Қуат ақын өлеңдеріне С. Ғылманидың өзі де оң көріп, орынды көбірек бергені аңғарылады. «Қожым деген рудан Бисенбай деген кісі би болыпты. Соған Қуаттың айтқаны:

*Бисеке-ау ел тілегін жүрсің бе ақтап,
Сатылдың ат пен асқа байды жақтап.
Алдыңа мұңын шағып нашар барса,
Зекіріп ақырасың оны боқтап, –
Әділ жол аманышылық арың қайда,
Жүрсін деп сайлады ма байды сақтап.
Ойласаң ел емес пе ер терігі,
Бір адам жақсы демес, сені мақтап,»*

деп ұлттық деңгейде үкім жасайды. Әділетсіздіктің қоғамдық ауқым алғанын Қуат ақын ашына шенейді. «Жалшыға жайсыз болған байларға айтқаны:

*Байлар жүр көңілі өсіп, көкке қарап,
Бір өзін бағалайды мыңға балап.
Болыс, би, атқамінер – оның досы,
Кедейді елемейді жан деп санап.
Жаны үшін жалға жүрген малайына,
Айтпайды жақсы сөзді түзу қарап.
Күні-түні бірдей жұмсап, маза бермей,
Адам деп ойламайсың малға балап.
Етсе де адал еңбек кедей сорлы,
Бермейсің түзу ақы және санап.
Мұң шағып, теңдік алар жері де жоқ,
Болыс, би, атқамінер байға қарап» [7, 49 б.].*

Қуаттың үлкен ақын екенінен пайым беретін бұл өлең қазақ әдебиетінің алтын қорына қосылатын маңыз-мәнімен, идея-мазмұнымен, көркемдік-бейнелілігімен, композициялық жинақтылық-нақтылығымен ерекшеленеді. Демек, оны іздеп тауып, жазып алып, көпке ұсынуды мақсат еткен С. Ғылмани да талғамы биік, өлең танитын, бағасын тап басып білетін сөз төрешісі болғанын байқаймыз. Оған дәлел – бұл өлеңнің жалғасы. «Әлгіндей нашар (кедей) жақын ағайын деп, Қуатқа келіп, мұңын айтады, оған Қуаттың айтқаны мынау болыпты:

*Сорлы кедей зарлайсың,
Кімге шағып назыңды ...
... Теңдік саған әперер
Табасың қайдан қазыңды (биді)»*

Мұнда да ақын тұжырымы қоғамдық биікке көтерілген.

С. Ғылмани ақын Қуаттың әлеуметтік дертке айналған типтік теріс құбылысқа арнаған бір өлеңіне өзі «Салшікес» деп өте сәтті ат тауып ұсынған:

*Салшікес жастарға айтқаны
Сол болды жастың бәрі бойын сылап,
Буынып мықынынан белін қынап.
Құлық пен ұрлық-зорлық бар баққаны,
Адалдан тілемейді бірін құрап.
Өнерді ғылымменен дұшпан көріп,
Мал таппай әрекетпен еңбек құрап ... [7, 50 б.].*

Мұндағы «салшікес» сөзін мағынасы мен тұлғасын дәл сәйкестендіріп жаңадан ойлап табуы да С. Ғылманидың өлең мәдениетін жетік білетінінің жемісі болса керек.

Ұлттық санамызда қонақжайлылық қашаннан алдыңғы орында. Осы ізгілікті салтымызды құрметтемеушілікке қарсылық және сол саясатты орындайтындарды мадақтау идеялары Қуат ақын өлеңдерінде кең орын алады.

*Пейілді кейімейді, кемімейді,
Сараңға күнде болар ақырзаман.
Кеткен жоқ бергендерден сараң асып,
Отырар берекесі күнде қашып.
Үйіне қонақ келсе қайғырады,
Бойынан кеткендейін иман қашып, – [7, 51 б.]*

дей келіп, онымен қонақжайлылықты шендестіреді:

*Кез болсаң бір себеппен бергендерге,
Үйіне кіргізеді есік ашып.
Қарсы алып келгенінді құрметпенен,
Береді шайын құйып, етін асып [7, 52 б.]*

Қазақ елін сағалап, қазақ жерін паналап талай жұрттың Ұлы Дала елімізден құтты мекен тапқаны – тарихи ақиқат. Қуат ақын өлеңдерінде халқымыздың бұл ұлттық ардақты құндылығы да жырланады:

*«Сарт еді Бұқарадан келген қашып,
Қайдағы таса жерді жүрген басып...
Мейрімді қазақ елін тапқаннан соң,
Біздің ел құрмет еткен қойнын ашып.» [7, 53 б.]*

Қазақ халқының ұлттық санасы ислам дінінің құдіреттілік наным-сенімдерімен тұтасып, өмір салтына айналған. С. Ғылыманидің үлгі етіп ұсынған Қуат ақынның өлеңдерінде бұл құбылыс айқын сезіледі:

*«Сұм заман, жебір ұлық тұсымдағы,
Түзелді нашарлардың қашан мүлкі.
Теңесіп қатарына жүрмек тұрсын,
Сұмдардың барлығына болдық күлкі.
Құдай-ау! Бізді теңер күнің бар ма?
Өзіне тиетұғын нашар еркі,» –*

деп, қазылық ету, төрелік жасау бір Алланың ғана құзырлығында деп түйіндейді.

Қуат ақын, сондай-ақ, ислам дінінің шарттарын бетке ұстап, баю құралы етуге бейім тұратын кейбір дін қызметкерлерінің де жазасы бір Жаратушыдан деп келтіреді. «Еліндегі бір қожа байлардан алғанын қанағат қылмай, кедейлерден де, шариғат айтып қорқытып, сұрайды екен. Сол туралы айтқаны:

*Ақсүйек ортамызда бар бір қожа,
Сұранып елге бермес ол да маза.
Садақа, пікір, зекет бермесеңдер,
Тартасың ақыретте дейді жаза.
Тамаққа киім менен жарымаған
Не берсін кедей сорлы малдан таза.
Қорқытып кедейлерден дүние алған
Тажалға жалғыз Ием берсін жаза, –*

депті» [7, 48 б.].

Өлең ой мен сезімнен туады. Ал ойдың ең биікке көтерілгендегі табатын түп тиянағы – Жаратушы! Өйткені адамның жаратылысын ой таразысына тартар болсаңыз, еріксіз жаратушыны еске аласыз. Әлем әдебиетін ақтарып отырсаңыз, Тәңірді, Алланы ауызға алмаған ақын жоқ.

Ислам діні ғасырлар бойы халық руханиятының негізі болып келгендігі мәлім. С. Ғылмани ел сөзінен таңдамалы жинақ құрастырғанда, бұл игі дәстүрді ұстаным еткені аңғарылады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорыта айтқанда, С. Ғылмани ел аузындағы асыл сөздерді жинап құрастыруды жоғары әдебиеттік мәдениет деңгейінде, оны қоғамдық мәні үлкен ұлттық сананы көрсете алу биігінде орындап шыққанын көреміз. Аталған кітапқа елуден астам ұлт қайраткерлерінің айтты деген сөздері көркем сөз өнеріне қойылатын талапқа сай таңдалынып алынғаны байқалады. Солардың ішінде Қуат ақынның айтқан сөздерін ұлттық сананы құраушы құндылықтарды қамтитындары енгізілген. Оларды жеткізу тәсілінде Қуат ақын көбінесе қарсыма-қарсы шендестіруді сәтті қолданып отырған. Қуат Тәңірбергенұлының әдебиеттік айналымға, әдебиет тарихына енбей қалып келе жатқан шығармашылығын тағы да толықтыра түсіп, сөйтіп С. Ғылманидің игі ісін одан әрі жалғастырып, халыққа қайта оралтсақ – әдебиетіміз мәнді, көркем өлеңдермен толыға түсері даусыз.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 Оразбекова К. Ұлттық психология. – Алматы: Ұлағат, 2018. – 604 б.
- 2 Салқынбаев М. Ұстаз. Ғалым. Қазі // Ақиқат. – 2009. – №6. – 39-42 б.
- 3 Шоқай М. // Исахан М. Зиялы деп кімдерді айтамыз // «Ақ жол» газеті 27.02.2018 ж.
- 4 Байтұрсынов А. // Жұмахметұлы А. Қайраткер // Алматы ақшамы. – №67. – (5416), 8.06.2017 ж.
- 5 Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // Алматы ақшамы. – №43 (5302), 18.04.2017 ж.
- 6 Ахметжан Т. // Ысқақұлы Д. Қазақ әдеби сынының тарихы. – Алматы: Қазығұрт, 2011, – 424-б.
- 7 Ғылмани С. Заманымызда болған ғұламалардың ғұмыр тарихтары, 1-том. – Алматы: Дайк-пресс, 2013. – 576 б.

А.О. Аргынбекова¹

**Проявление национального сознания в словах изречениях,
собранных С. Гылмани из народных уст
(на примере изречений поэта Куат)**

¹ Филологический факультет
Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева
г. Нур-Султан, Ақмолинская область, Республика Казахстан

A.O. Argynbekova¹

**The manifestation of national consciousness in the words
of sayings collected by S. Gylmani from the lips of the people
(on the example of the sayings of the poet Kuat)**

¹ Faculty of Philology
Eurasian National University named after L.N. Gumilyov
Nur-Sultan, Akmola region, Republic of Kazakhstan

Аннотация

В статье рассматриваются произведения и изречения поэтов, биев, народных ораторов, собранных известным богословом, поэтом Садуакасом Гылмани. Также раскрывается идейный смысл особенностей национального самосознания в стихотворениях поэта Куата Танирбергенулы. Он также дает теоретическое определение концепции национального сознания и отражает историческую и культурную преемственность составляющих его ценностей. Слова поэта Куата – это отрывок из реальной жизни. В них социальная жизнь, человеческая жизнь, духовный мир и религиозные верова-

ния, которые имеют образовательную ценность. То есть изучается ситуация работы Куат акына в непосредственном контакте с социальной средой.

Ключевые слова: поэт, произведения, национальное сознание, религия, преемственность, образование, ценности, историческая преемственность.

Summary

The article examines the articles and statements of biys, people's orators, collected by poetic theologians Saduakas Gylmani. The ideological meaning of state consciousness in the poems of the poet Kuat Tanirbergenuly is also revealed. It also provides a theoretical definition of the concept of consciousness and reflects the historical and cultural continuity of its values. The words of the poet Kuat are an excerpt from the real life. It includes social, as well as human life, the spiritual world of belief which all of them have educational value. That is, the situation of Kuat Akyn's work in direct contact with the social environment is being studied.

Keywords: poet, works, national consciousness, religion, continuity, education, values, historical continuity.

МРНТИ 14.07.05

А.Қ. Нұрғалиева¹, А.Қ. Нұрғалиева¹, Қ. Асқарова¹

*¹ Педагогика жоғары мектебі,
Павлодар педагогикалық университеті,
Павлодар, Павлодар облысы, Қазақстан Республикасы
e-mail: nurgalievaak@mail.ru, aknurgalieva@mail.ru,
e-mail: kuanyshe_askarova@mail.ru*

ҚАЗАҚ ОЙШЫЛДАРЫНЫҢ АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕСІ ТУРАЛЫ КӨЗҚАРАСТАРЫ МЕН ОЙ-ПІКІРЛЕРІ

Аңдатпа

Кейінгі жылдары қоғамда көрініс алып отырған келеңсіз жағдайлар бүгінгі тәрбие саласында адамгершілік тәрбиесінің, соның ішінде моральдық-этикалық тәрбиенің идеяларының оқу-тәрбие үдерісінде тиімді болуы жаңа міндеттерге әкелуде. Мақалада бұл мәселенің шешімін жасырлар бойы өзінің көкейкестілігін жоғалтпаған, керісінше, әрбір қоғамдық формацияда болған өзгерістерге байланысты жетіліп отырған,

қазақ халқының озық адамгершілік-этикалық дәстүрлерінен іздестіру қажеттігі қарастырылған. Жалпы тұлғаның адамгершілік дамуы мен тәрбиелеу мәселесі төңірегінде қазақ ойшылдары Асан қайғының, Шалкиіздің, Бұқар жыраудың, Абай Құнанбаевтың, Ш. Құдайбердиевтің ой-пікірлері терең талдаудан өткен. Қазақ халқының озық адамгершілік дәстүрлерінің негізі болып қаланған мақалада қарастырылған гуманистік идеялар, адамгершіліктің басты құндылықтарымен байланысты болады және адамзат моралінің негіздерін мағыналы түрде жан-жақты меңгеруде, адамдар арасында таза адами қарым-қатынасты тәрбиелеуде жетекші құралдардың бірі болып табылады деп тұжырымдайды авторлар.

Тірек сөздер: адамгершілік тәрбиесі, моральдық-этикалық тәрбие, адамгершілік-этикалық дәстүрлер, тұлғаның адамгершілік дамуы, адамгершіліктің басты құндылықтары, адамзат моралі, адами қарым-қатынаста адами қарым-қатынастар.

КІРІСПЕ

Адамгершілік адамдардың күнделікті қарым-қатынасына қатысты гуманизм принциптерін бейнелейтін моральдық қасиет. Мораль адамзат қоғамының белгілі бір кезеңінде немесе адамзат индивидуумы дамуында, яғни филогенез бен онтогенезде пайда болады. Оған адамзат «Мені» қалыптасуының екі сатысы ықпал етеді: а) адамның әлеммен тұтастығын білдіретін, «Біз» феноменінен көрінетін адамның әлем мен өзге адамдардан ажырамастығын, дүниетаным бірлігін білдіретін культ (табыну) сатысы; ә) адам әрекеті мен адам даралығының сан алуандығы жағдайында мәдени формаларды іріктеуді білдіретін мәдениет сатысы [1].

Абай Құнанбаев бүкіл шығармашылық күш-қуатын адамдық ақиқатты, адамдық болмысты іздеуге, адамға лайық өмірге ұмтылуға сарп етсе, оның ізбасарлары – Шәкәрім Құдайбердіұлы, Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Мағжан Жұмабаев, Жүсіпбек Аймауытұлы өздерін ұлы қазақ ойшылының шәкірттеріміз деп есептеп, оның ісін ілгері жалғастырды.

Қазақ ойшылдарының шығармаларындағы адам және қоғам мұраты проблемасын тарихи дамуына орай бірнеше кезеңге бөлуге болады. Оның біріншісі – Асан қайғы, Шалкиіз, Бұқар жырау және тағы басқа да ақын–жыраулардың, ойшылдардың көзқарастары. Олар аталған проблеманы өмір салтымен, жер мұратымен, бостандық, теңдікпен, ел билеушілер мен төрелердің, батырлардың, қарапайым адамдардың жеке басымен, от басындағы қарым-қатынасымен, үлкендерге, әйелдерге деген құрметпен тікелей байланыстыра қарастырады. Мысалы, Асан қайғы Желмаяға мініп, ну орманды, көкорай шалғынды, сулы жер – қой үстіне бозторғай жұмыртқалайтын жерұйық қонысты іздеп, соған жетуді ар-

ман етеді. Сондай-ақ, ол халық үшін «Жерұйықты» іздеп табуға бар күш-жігері мен ақыл-ойын жұмсайтын адамды мұрат тұтқан.

Ұлы Абай этика тақырыбын қозғағанда, иман мәселесіне көп көңіл аударады. «Иман» термині қазақ санасына мұсылманшылық арқылы енген. Ол арлылық синонимі болып табылады. «Ұят кімде болса, иман сонда» деген мақалды Абай өзінің отыз алтыншы сөзіне негіз етіп алып, ұят түсінігін талдайды. Ақын ұятты екі түрге бөледі: надандықтан туындайтын ұят; иманға қатысты шын ұят. Олардың айырмашылығы ұяттың пайда болуының себептерінде. Біріншісі – не шарифатқа, не ақылға терістігі жоқ болса да өзінен-өзі қысылатын жалқаулық, жалтақтық, қорқақтық, жігерсіздік, жауапсыздықтан туындайды. Екіншісі – не шарифатқа, не ақылға, не адамгершілікке кесел тигізетін, не нәпсінің жолында абыройға нұқсан келтіруден басталатын, өзіне ішкі жаза тарттыратын жоғары сезім. «Ұят деген адамның өз бойындағы адамшылығы, иттігілді ішіннен өз мойнына салып, сөгіп, қылған қысымның аты», – деп анықтайды Абай [2].

Бастапқы мағынасы тұрғысынан болсын, санаға ену жолынан болсын иман ұғымында діни мазмұн басым екендігіне қарамастан, Абай иманды адамшылық өлшемі ретінде қабылдайды. Абайдың түсінуінше, білуге құмарлықты шектеу, талаптанбау, өз әрекетіне салғырт қарау – имансыздық. Абай өз халқының бойындағы оң қасиеттермен қатар оғаш қылықтарды, теріс мінездерді қатты сынға алған. Оның бәрімізге жастайымыздан белгілі:

*Өсек, өтірік, мақтаншақ,
Еріншек, бекер мал шаппақ...*

өлең жолдарында қазақ бойындағы, тұрмысын тоқ санап, жайбарақаттыққа салынған надандық кейпі іш ашитындай туралықпен берілген [2]. Абай отыз төртінші қара сөзінде «Адам баласына адам баласының бәрі – дос» дейді. Мына дүниенің шолақтығын біле тұра, бір-бірімен өшігіп, не болса соған көрсе қызарлық жасап, жауласудың адам жанына берері шамалы деп тұжырымдайды. Абай өз ұрпақтарына «Адам бол!» деп уағыз айтып кеткен жан.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Абайдың рухани-адамгершілікті өрбітуге байланысты осындай көрсеткіші ақыл мен білім, рухтың тазалығын әрбір адамның санасына, тәрбиесіне пайдаланса, болашақ жастарымыздың ақылпарасаттылығы мен ой тазалағы мүдделеріне сай келетініне көз жеткізуге болады Абай ұғымына адамтануды өрбітетін негізгі

игіліктер: сезім, сана, ой; адамдықты көрсететін қасиеттер мен құндылықтар: жан мен рух; мінез, әрекет, тәжірибе, білім, өнер, кәсіптік икемділік. Құндылықтардың осы төрт тобы салыстырмалы түрде адамды өз-өзін тануға итермелейді, оны өз-өзімен табыстырады...» әрі қарай адам туғаннан ер жету және бүкіл өмірінде негізінен тәрбие арқылы өзгерістерге ұшырайды. Өмір қоршаған орта оның дамуына, қалыптасуына, дүниетанымына, өзін-өзі тануына әсер ететіндігі сөз болады.

Шәкәрім – Абайдың жолын қуған інісі, ол өз өмірін жамағатының болашағына арнаған. Шәкәрімнің «Үш анығында»:

*Еңбекпенен, өрнекпен
Өнер ойға тоқылса,
Жайнар көңіл, қайнар өмір
Ар ілімі оқылса [3].*

Моральды «ар ілімі» деп танитын Шәкәрім адамгершілік құлық хақында көп ой қозғайды. Ол адам жолы дегеніміз – адам баласына пайдасын тигізу, жақсылық ету деп түсіндіреді. Ол үшін адам өз бойындағы кемшіліктерден арыла білуі керек, сөйтіп өз ар-ожданына кір келтірмейтіндей өмір сүруі керек. Ар-ожданның мазмұнын ынсап, әділет, мейірім құрайды деп түсінетін автор оларды адамтылық ұғымымен байланыстырады. Анық бақ деп айтарлық үш нәрсе бар:

*Кірсіз ақыл, мінсіз сөз, адал еңбек.
Бұл үшеуі біріксе, сорды жоймақ
Шын бақ осы деп бұған ақыл тоймақ –*

дей келе Шәкәрім жоғары құндылықтарды атап өтеді [3].

Ар-ождан тіпті о дүниеде де бар нәрсе деп есептейді. Оның бар екеніне дәлелсіз сену қажет, деп санаған. «Егер бір адам жанның өлген соңғы өмірі мен ар-ождан соның азығы екеніне әбден нанса, оның жүрегін еш нәрсе қарайта алмайды. Адам атаулыны бір бауырдай қылып, екі өмірді де жақсылықпен өмір сүргізетін жалғыз жол – осы мұсылман жолы сияқты!» – дейді Шәкәрім «Үш анығында»:

*Кісіге адамшылдық неге керек?
Адамдық – өзге айуаннан артық демек.
Ит талаған төбеттен қалай дейсіз,
Аямай әл келгенін жұлып жемек [4].*

Этика шындап келгенде, мораль туралы, оның теориясы туралы ғылым. Бұл ғылымның рөлі әлеуметтік-практикалық қолдану аясында өте маңызды, өйткені,

ол адамға өнегелі тәрбие беру мәселелерін қамтиды. Этикаға қоғамдағы белгілі бір топ, не белгілі бір саладағы мамандар, кәсіпкерлер ұжымының моралі, олардың мінез-құлық, жүріс-тұрысын және әдептілігін анықтайтын тәртіп ережелерінің жиынтығы жатады.

Жаңа дәуірдің, халықтың ұлттық сана сезімінің ояну дәуірінің жаршысы өзінің бүкіл қоғамдық – саяси әрі ағартушылық қызметі қараңғылық пен надандыққа, діни мұсылмандық фанатизмге қарсы қажырлы күреске өзек болған Ш. Уалихановтың моральдық идеяларының негізі – қазақ қауымындағы зұлымдыққа қарсы күресте, патша шенеуніктерінің, жергілікті билеушілердің жалған, әрі «жабайы» мінездеріне орай адам қасиеттерін сипаттайтын адамгершілік құндылықтарына: «намыс», «әділдік», «парыз» т.с. түсініктерді өздерінің саяси мақсаттарына жетуде пайдалана отырып мәнін ашып берді. Ағартушы-демократ, қоғамдық қайраткер әрі ойшыл, реалистақын, ғылым және озық жаңашыл педагог Ы. Алтынсарин, білім берудің толып жатқан мәселелерімен қатар халық ағарту ісінің рухани-имандылық негіздерін жасап, өз еңбектерінде мектеп пен отбасы тәрбиесінің моральдық негіздерін көрсетіп берді [5]. Жақыпов А. Өнеге өрісі. – Алматы: Мектеп, 1975.

Сонымен Абай адамның жан-жақты жетілуіне толық адам болуы үшін адамға ең керегі: «ақыл, қайрат, жүрек» деп, адамның ішкі дүниесіне үңілуге өзін-өзі тануға шақырады. Қазақ ғалымдардың Қ. Жарықбаев пен Ә. Табылдиевтың «Әдеп және жантану» атты оқу құралында «әдептану (этика) – адамгершілік пен имандылықтың сан алуан түрлері мен нормалары туралы ілімдер жүйесі. Ол (әдеп) әр этностың қоғамдық санасының бір құрамдас бөлігі ретінде адамгершіліктің қоғамдық қатынастар жүйесіндегі орнын анықтайды, оның табиғаты мен ішкі құрылымына талдау жасап, әлеуметтік құқық ережелерінің жиынтығы түріндегі қызметін айқындайды, өркениет тарихындағы адамгершілік принциптерінің пайда болу, даму жолдарын зерттейді, оның әртүрлі жүйелерін теориялық жағынан негіздейді» деп, кеңінен анықтама берген [6].

«Әдеп: инабаттылық дәрістері» атты Ұ. Асыллов пен Ж. Нұсқабайұлының еңбектерінде «Әдептанудың түпкі мақсаты: адам баласына әдепсіздіктің зияндылығын түсіндіріп, оның шырмауынан құтылуды үйрету, жас буынға тура жолды – әдептілік жолын көрсету; қоғамдағы ең жақсы адам – әдепті адам, әдепті адамдар – қоғамның баға жетпес байлығы, мәртебесі екенін ұғындыру. Әдептілік заңы салтанат құрған қоғамның абыройы жоғары, тұрмысы сәнді, тіршілігі шуақты болмақ» деп, әдеп үдерістерінің тарихына тереңінен тоқталып, алғашқы қауымдық құрылыстың мүшелерінің мінез-құлық, мүдде, тілек және т.б. сияқты бір-бірімен санасу қажеттілігінен бүгінгі күнгі тәрбиенің тарихы-ұлттық, жалпыадамзаттық негіздерін имандылық тұрғыдан қарастырған [7].

Сонымен жоғарыда келтірілген ғалымдардың ой-пікірлеріне сүйеніп адамгершілік адамның мінез-құлқын, сана-сезімін реттейді, қарым-қатынас мәдениетін жасайды деп қорытуға болады. Бірақ өмірде оны бұзушылар жеткілікті. Әсіресе мына заманда: нашақорлық, жезөкшелік, алдау, сөзде тұрмау, жауыздыққа бару т.б. Адамгершілік – қоғамдық сананың бір түрі. Ол адамдардың арақатынасынан туындайды: адамгершілікке жататын немесе адамгершілікке жатпайтын қылықтар арқылы белгіленеді. Немесе біз оны өнегелі, өнегесіз қылықтар дейміз.

Адамгершілік адамдарға деген ізгі ниеттілік, құрмет, жанашырлық пен сенім, кеңпейілділік, басқалардың мүддесі үшін жан аяушылық сияқты жеке қасиеттерді қамтиды, сондай-ақ кішіпейілділік, адалдық шыншылдық та адамгершілікке жатады. Осыдан келіп адамгершілік ұғымы ізгілік, гуманизмінің синонимі ретінде, адамның игілігі мақсатқа айналғанда пайда болатын қарым-қатынастар жүйесі мен қоғамдық ахуал ретінде неғұрлым кең мағынада қолданылады. Ғалымдардың зерттеулеріне сүйенсек – адамгершілік қоғамдық қатынастардың дамуы мен тарихи-мәдени, рухани қажеттіліктің нәтижесі. Адамгершілік туа біткен қасиет емес [8].

ҚОРЫТЫНДЫ

Адамгершілік адамдар мен әлеуметтік бірлестіктер арасындағы қарым-қатынастарды реттейтін қағида; адамның мінез-құлқын реттеу қызметтерін атқаратын әлеуметтік институт. Адамгершілік әлеуметтік шындықтың этикалық сапаларын (ізеттілік, мейірбандық, әділеттілік, мінез-құлық, әдет-ғұрып, т.б.) бейнелейтін қоғамдық сананың ерекше нысанына жатады. Адамгершіліктің бірқатар ерекшеліктері бар:

- Адамгершілік ережелер мен талаптар қоғамның ғасырлар бойы қалыптасқан құндылық негізін құрайды және жалпылама сипатта болады;
- Адамгершілік қағидалар мен сезімдер нормативті, міндетті, тиісті болып табылады;
- Адамгершілік әлеуметтік мұраттың бір түріне жатады, ол күнделікті тұрмыс қалыптарынан жоғары қойылады;
- Адамгершілік мемлекеттік күшпен танылмайды, ол адамның еркіндігі аясымен байланысты.

Ізгілік шынайы адамгершілік қарым-қатынастарды, ынтымақтастықты, ізеттілікті, адалдықты, кішіпейілділікті, қарапайымдылықты, қайырымдылықты қуаттап уағыздайды. Ұжымдық мораль бүгінгі кішігірім ұйым, қоғам, серіктестік, жеке қожалық т.б. кездеседі. Шынайы ұжымдық моральдің ұраны «У жесең де

руыңмен же», немесе «Біріміз бәріміз үшін, бәріміз біріміз үшін». Мұндай принцип өзімшілдікпен, менмендікпен, пайдакүнемдікпен сыйыспайды, жалпыхалықтық, ұжымдық мүдделерді ұштастырады. Әр қоғамда бүкіл адам баласына тән ұзақ уақыт өзгермейтін моральдық этикалық нормалар бар. Бұл халықтың ұлттық әдеп-ғұрыптары, қалыптасқан дәстүрлер. Осылар ұрпақтан-ұрпаққа ауысып отырады, жастарға үлкен әсер етеді, ықпал жасайды.

Адам санасы дамыған сайын адамгершіліктің тигізер әсері күшейеді. Сонымен, егер келешек өркениет дамуымен елестесе, онда адамгершілік ұстанымдар заңнан гөрі күшті бола бермек. Осыдан адамгершіліктің сана сезімсіз, моральсыз ешқандай заң, тағы басқа қарым-қатынасты әлеуметтік бақылаулар, құқық қорғаушылар адамдар арасындағы қарым-қатынасты дұрыс жолға қоя алмайды.

Мектеп жасындағы балаларды адамгершілік негізінде дамыту – белгілі бір категориялар мен нормаларды, моральдық құндылықтарды, мәдениетті, әдеп пен дағдыларды, заңдылықтарды балаларға меңгерту арқылы балалардың адамгершілік қалыптастыру үдерісі болып табылады. Адамгершілік дамыту – тәрбиеленушілерде әдептілікті, мінез-құлық және қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруды көздейтін тәрбиешілер мен тәрбиеленушілердің мақсатты ықпалдасуы [9]. Адамгершілік тәрбие – бұл тәрбиеленушілердің қоғамдық мораль тарапына сай санасына, сезіміне, әдет-қылығына, мақсат-бағытына жүйелі түрде ықпал ету. Оқушының адамгершілік даму ісінің ең басты мақсаты – адамгершілік мінез-құлықтарды қалыптастыру, тәрбие ісінің күнделікті өмір жағдайындағы адамгершілік іс-әрекет бірлігінен құралады. Өз қылықтарымен адам айналамен байланысып, ондағы жағдайлармен қарым-қатынас бейнелейді.

Оқушы тұлғасын адамгершілік дамытудың негізгі міндеттері:

- ізгілік сананы қалыптастыру;
- инабаттылық сезімдерге тәрбиелеу;
- этикалық әдет-қылықтың ептіліктері мен дағдыларын қалыптастыру.

Оқушының адамгершілік дамуының жалпы міндеті балалардың мінез-құлқы мен тәртібін, адамгершілік сезімі мен сана нышандарын, адамгершілік түсініктері мен мінез-құлқын қалыптастыру болып табылады. Этикалық сезім адамгершілік түсініктерді меңгерудің негізінде туып, балалардың іс-әрекеті мен мінез-құлқынан, тәртібінен көрініс табады. Тұлғаны адамгершілік дамытудың міндетін жүзеге асыру барысында баланың бойында енді дами бастаған сезімдерін пайдалана отырып, үлкенді сыйлауға, мәдени мінез-құлқтың қарапайым ережелерін, әдеті мен дағдыларын моральдық сапаларын, мінез-құлқтарын, өзін және өзгелерді әділ бағалай білу қабілетін дамытып, қарапайым да күрделі сезімдер мен қарым-қатынастар қалыптастыруға ықпал ете білуге үйрету көзделеді.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 Керімов Л. Праволық тәрбие жүйесі. – Алматы, 1991.
- 2 Абай. Қара сөз. – Алматы: «Атамұра» баспасы, 2006.
- 3 Қабдиева С. Ұрпақ тәрбиесіндегі адамгершілік мәселелері // Бастауыш мектеп. – 2005. – №2.
- 4 Құдайбердіұлы Ш. Үш анық // Әлем альманах. – Алматы, 1991. – 19 б.
- 5 Жақыпов А. Өнеге өрісі. – Алматы: Мектеп, 1975.
- 6 Жарықбаев Қ., Табылдиев Ә. Әдеп және жантану. – Алматы: Атамұра баспасы. 1999.
- 7 Асыллов Ұ., Нұсқабайұлы Ж. Әдеп: инабаттылық дәрістері. – Алматы, 1999.
- 8 Бабаев С.Б. Педагогика: жалпы негіздері және тәрбие теориясы. – Алматы: Заң әдебиеті, 2008.
- 9 Әбенбаев С. Мектептегі тәрбие жұмысының әдістемесі. – А., 1999.

А.К. Нурғалиева¹, А.К. Нурғалиева¹, К. Асқарова¹

**Педагогические взгляды и воззрения
казахских мыслителей о нравственном воспитании**

¹ Высшая школа педагогики
Павлодарский педагогический университет,
г. Павлодар, Павлодарская область, Республика Казахстан

A.K. Nurgalieva¹, A.K. Nurgalieva¹, K. Aaskarova¹

Pedagogical views and views of Kazakh thinkers on moral education

¹ Graduate School of Pedagogy
Pavlodar Pedagogical University,
Pavlodar city, Pavlodar region, Republic of Kazakhstan

Аннотация

Негативная ситуация в обществе в последние годы приводит к новым вызовам в сфере образования, усилению эффективности идей нравственного воспитания, в том числе морально-этического воспитания в образовательном процессе. В статье рассматривается необходимость решения данной проблемы в передовых морально-этических традициях казахского народа, которые веками не утратили своей актуальности, а, наоборот, эволюционируют в связи с изменениями в каждой социальной формации. Глубоко проанализированы взгляды казахстанских мыслителей Асана Кайгы, Шалкииза, Бухар Жырау, Абая Кунанбаева, Ш. Кудайбердиева на вопросы нравственного развития и воспитания личности. Авторы приходят к выводу, что обсуждаемые в статье гуманистические идеи, лежащие в основе передовых нравственных традиций казахского народа, связаны с основными ценно-

стями морали и являются одним из ведущих инструментов в содержательном всестороннем изучении основ человеческой нравственности.

Ключевые слова: нравственное воспитание, морально-этическое воспитание, морально-этические традиции, нравственное развитие личности, основные ценности морали, человеческая мораль, человеческие отношения.

Summary

The negative situation in society in recent years has led to new challenges in the field of education, strengthening the effectiveness of the ideas of moral education, including moral and ethical education in the educational process. The article discusses the need to solve this problem in the advanced moral and ethical traditions of the Kazakh people, which for centuries have not lost their relevance, but, on the contrary, evolve in connection with changes in each social formation. The views of Kazakh thinkers Asan Kaigy, Shalkiiz, Bukhar Zhyrau, Abai Kunanbaev, Sh. Kudaiberdiev on the issues of moral development and education of the individual are deeply analyzed. The authors come to the conclusion that the humanistic ideas discussed in the article, which are the basis of the advanced moral traditions of the Kazakh people, are associated with the basic values of morality and are one of the leading tools in a meaningful comprehensive study of the foundations of human morality.

Keywords: moral education, moral and ethical education, moral and ethical traditions, moral development of the individual, basic moral values, human morality, human relations.

ФОМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ
У ТРЕТЬЕКЛАССНИКОВ

М.А. Скрипко¹

*¹ ОКГУ «Заборовская основная общеобразовательная школа
Щербактинского района акимата Щербактинского района»
с. Заборовск, Павлодарская область, Республика Казахстан
e-mail: Skripko M.A.@bk.ru*

Чтение в начальной школе является не только важным самостоятельным предметом, но и является инструментом познания. Чем успешнее дети овладеют навыками беглого, осознанного чтения, тем полнее будут реализованы их способности по учебным предметам.

В.А. Сухомлинский считал, что чтение составляет прочную основу для выполнения различных творческих работ, развивающих мышление, воображение, речь, нравственные качества ребенка. Оно связано с развитием интеллектуального потенциала ребенка, влияет на воспитание социальной идентичности, культуры. Поэтому одной из фундаментальных задач обучения младших школьников является формирование у них читательских умений: навыков правильного, беглого, осознанного, выразительного чтения, интереса к чтению.

Программа начальной школы предусматривает постепенное ее углубление из класса в класс, и на каждом этапе формирование навыков чтения оценивается по следующим показателям: объем прочитанного, скорость чтения, его правильность, осознанность и др [1]. Навыки чтения должны соответствовать следующим требованиям:

- техника чтения (правильное, беглое произношение слов);
- понимание содержания текста (определять тему, основную мысль, усваивать содержание).

Эти два требования тесно связаны друг с другом, так как без совершенствования техники чтения будет затруднено и понимание прочитанного.

Повысить технику чтения можно только через систематическую ежедневную работу. В своей работе я использую методические приемы системы И.Т. Федоренко, И.Г. Пальченко для развития навыков чтения. И.Т. Федоренко рекомендовал в начальных классах развивать технику и культуру чтения, а в старших обучать учащихся скоростному чтению (как сейчас принято говорить, динамическому), а также знакомить с разными видами чтения учебной, художественной, научной литературы – ознакомительным, выборочным, изучающим чтением [2, 5]. В моем ди-

дактическом арсенале накопились приемы такой работы, я хочу поделиться ими в этой статье.

1. Выразительное громкое чтение, как индивидуальное, так и хоровое.
2. Произношение скороговорок.
3. Чтение пословиц и поговорок.
4. Повторное чтение (несколько раз) одного текста.
5. Чтение в разном темпе (быстро, спокойно, медленно) и с разной громкостью.
6. Работа с трудными словами и фразами.
7. Чтение в парах.
8. Чтение по установленному плану.
9. Поиск в тексте и обозначение непонятных по смыслу слов.
10. Поиск в тексте восклицательных, вопросительных, повествовательных предложений.
11. Поиск сравнений в тексте.
12. Чтение самого длинного слова в тексте.
13. Находить в тексте слова с 2, 3, 4 слогами.
14. Поиск ответа на вопрос в тексте, нахождение нужного отрывка.
15. Рассказывание, чем понравился рассказ, чем не понравился.
16. Рассказывание прочитанного через движения.
17. Чтение текста с разбивкой по ролям.
18. Находить в тексте предложения, читаемые быстрым, спокойным, приподнятым голосом.
19. Составление простого, сложного плана.
20. Найти в тексте и прочитать отрывок или предложение, выражающие эмоции: сожаление, жалость, иронию, радость, обиду и т.д.
21. Написание зрительного диктанта.
22. Прием «Чтение «Зачарованных слов»».

На последнем приеме остановлюсь подробнее. Детям раздаю карточки с текстами, в которых некоторые слова закрашены различными линиями, штрихами, их трудно прочитать из-за помех. Объясняю, почему это произошло, например, «эти слова волшебник заколдовал, чтобы никто не мог прочитать, а мы все равно сможем догадаться, что это за слово». Некоторых слов не видно совсем, но можно по контексту догадаться, какое там слово. Такие приемы способствуют повышению мотивации детей к чтению [1].

Систематическая работа по формированию у детей читательских компетенций дает свои результаты. У всех учащихся повысилась техника чтения. Благода-

ря повышению техники чтения стало возможным проведение творческих работ на уроке. В целом, повысилась успеваемость в классе.

Таким образом, систематическое применение приемов по обучению навыкам чтения способствует увеличению скорости и осознанности чтения, пробуждению интереса к чтению, что положительно влияет на успехи в обучении по всем предметам.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 Андреев О.А. Техника быстрого чтения. – Ростов-на-Дону, 2003. – С. 56.
- 2 Использование методических приемов системы И.Т. Федоренко, И.Г. Пальченко для развития навыков чтения. /Электронный ресурс. Режим доступа: <https://infourok.ru/ispolzovanie-metodicheskikh-priyomov-sistemi-it-fedorenko-ig-palchenko-dlya-razvitiya-navika-chteniya-3680533.html>
- 3 Рахметова С. Методика преподавания. – Алматы: Родной язык, 1991. – С. 184.
- 4 Сатиева Ш. Развитие техники чтения учащихся // Улагат. – 2004. – №4. – С. 45.
- 5 Федоренко И.Т. Тексты зрительных диктантов. – Электронный ресурс. Режим доступа: http://shatalina-g.narod.ru/teksty_zritelnykh_dikantov_po_fedorenko.pdf

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ

Б. Картабаев¹

*¹ Карагандинский университет имени Е.А. Букетова
г. Караганда, Карагандинская область, Республика Казахстан
e-mail: Kartabaev B@bk.ru*

Содержание военно-патриотического воспитания, определяемое его целью и задачами, обуславливается особенностями, динамикой и уровнем развития нашего общества, состоянием его экономической, духовной, социально-политической и других сфер жизни, проблемами формирования подрастающего поколения, главными тенденциями развития этого процесса [1].

С учетом этих факторов в содержании военно-патриотического воспитания можно выделить два основных, тесно взаимосвязанных между собой компонента. Первый из них характеризуется более широкой социально-педагогической направленностью. Он основывается на таких элементах, как позитивные мировоззренческие взгляды и позиции по основным социальным, историческим, нравственным, политическим, военным и другим проблемам, важнейшие духовно-нравственные, деятельностные качества (любовь к Родине, уважение к законности, ответственность за выполнение конституционных обязанностей по защите Отечества и обеспечению безопасности его граждан и другие).

Социально-педагогическая компонента содержания является доминирующим и составляет его ядро. Только сформировав личность гражданина и патриота Казахстана с присущими ему ценностями, взглядами, ориентациями, интересами, установками, мотивами деятельности и поведения, можно рассчитывать на успешное решение более конкретных задач по подготовке к реализации функции защиты Отечества, к военной и другим, связанным с ней видам государственной службы [2].

В современных условиях, когда решается проблема профессионализации личного состава Вооруженных Сил РК, других войск, воинских формирований и органов, значительно возрастает роль и значение специфического компонента содержания военно-патриотического воспитания. Это предполагает его более глубокую и последовательную дифференциацию, основательную и всестороннюю разработку в соответствии с теми конкретными задачами (и, прежде всего, практического характера), которые возлагаются на защитников Отечества в процессе прохождения военной и других, связанных с ней, видов государственной службы [3].

В современных условиях в содержании военно-патриотического воспитания молодежи в качестве приоритетных выделяются следующие духовно-нравственные ценности:

- гражданственность, надклассовость, надкорпоративность;
- общенациональность в государственном масштабе;
- приоритет общественно-государственных интересов над личными;
- лояльность к основам государственного и общественного строя, к существующей политической системе;
- патриотизм, преданность своему Отечеству;
- преемственность, сохранение и развитие лучших традиций Вооруженных Сил РК, других войск, воинских формирований и органов;
- самоотверженность, способность к преодолению трудностей и лишений;
- гуманизм и нравственность, чувство собственного достоинства;

- социальная активность, ответственность, нетерпимость к нарушениям норм морали и права.

Система этих и других ценностей является важным фактором создания современных войск и сил, характеризующихся высоким морально-психологическим состоянием, боевой выучкой, мобильностью, готовностью к выполнению сложных и ответственных задач по защите Отечества в условиях реформирования российского общества и может быть условно разделена на три сферы: общественно-государственную, патриотическую и военно-профессиональную.

1. Общественно-государственная – защита социально-экономических, духовных, геополитических и других интересов россиян, их свободы и независимости, а также суверенитета и целостности страны, уважение к власти, понимание необходимости и правомерности преобразований, осуществляемых высшим руководством.

2. Патриотическая – любовь к Родине, своему народу, национальное самосознание, верность гражданскому и воинскому долгу, готовность к достойному служению Отечеству.

3. Военно-профессиональная – добросовестное отношение к военной службе, стремление к образцовому выполнению функциональных обязанностей, высокий уровень овладения воинской специальностью, честность, коллективизм и взаимовыручка, сохранение и развитие лучших воинских традиций, уважение к старшим, достоинство и соблюдение требований воинского этикета.

Среди ценностей, наиболее полно представляющих эти сферы, выделяются патриотизм и готовность к достойному служению Отечеству, которые являются стержнем содержания военно-патриотического воспитания молодежи.

Патриотизм – это олицетворение любви к своей Родине, сопричастность к ее истории, природе, достижениям, проблемам, притягательным и неотделимым в силу своей неповторимости и незаменимости, составляющим духовно-нравственную основу личности, формирующим ее гражданскую позицию и потребность в достойном, самоотверженном, вплоть до самопожертвования, служении Отечеству. Патриотизм представляет собой своего рода фундамент общественной и государственной системы, духовно-нравственную основу их жизнеспособности и эффективного функционирования.

Готовность к достойному служению Отечеству – это многокомпонентное образование, соответствующее системе требований, предъявляемых обществом и его военной организацией к личности, являющееся результатом ее воспитания и подготовки к выполнению функций по защите общества и государства и выражающееся в реальной способности к их осуществлению в специфических условиях военной или иной, связанной с ней государственной службы.

Важнейшими воинскими традициями, оказывающими наибольшее воспитательное воздействие на молодежь, являются: верность Военной присяге, Боевому Знамени и Военно-Морскому флагу, служение интересам народа, а не отдельным политическим партиям и их лидерам; самоотверженность и самопожертвование в бою ради достижения общей победы; массовый героизм и мужество в период, когда решается судьба независимости Отечества; воинская доблесть, умение стойко переносить трудности военной службы; демократизм взаимоотношений между военнослужащими и взаимное доверие; гуманное отношение к поверженному врагу, населению зарубежных стран и пленным.

Воспитание на традициях включает активное использование героических достижений, боевых традиций отечественных прославленных полков и дивизий для показа воинской доблести и славы воинов; приобщение ветеранов Великой Отечественной войны, участников боевых действий в Афганистане к основным мероприятиям военно-патриотического воспитания; возрождение и обеспечение преемственности в создании и разработке образцов военной формы, знаков воинской и иной символики и геральдики Вооруженных Сил РК, других войск, воинских формирований и органов; насыщение воинских ритуалов эмоционально окрашенным чувством гордости за принадлежность к Вооруженным Силам РК, другим войскам, своему виду, роду войск, соединению, части и т.д.

Система военно-патриотического воспитания студенческой молодежи охватывает все уровни учебно-воспитательной деятельности, начиная с семьи, образовательных учреждений и заканчивая высшими государственными органами. Она предполагает организацию военно-патриотической работы как на федеральном и региональном уровнях, так и проведение индивидуальной работы с отдельными студентами и их родителями.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Стратегия «Казахстан-2050» – новый политический курс для нового Казахстана в быстро меняющихся исторических условиях.

2 Конпиев Н.М. Научно-педагогические основы построения и функционирования системы военно патриотического воспитания учащихся средней общеобразовательной школы. Автореф. дисс. ... докт. пед. наук. 13.00.01. – М., 1998. – 42 с.

3 Шарапов Ш.А. Военно-патриотическое воспитание учащихся в таджикской общеобразовательной школе (1929–1945). Дисс. ... канд. пед. наук. – Алматы, 1983. – 22 с.

ON THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE

*N.S. Safayev¹,
J. Sakenov², E. Shnaider², F. Shnaider², A. Zhantemirova²*

¹ *TGU of Nizami, Tashkent, Uzbekistan*

² *NJSC «Pavlodar Pedagogical University»
Pavlodar city, Pavlodar region, Republic of Kazakhstan
e-mail: djakk@mail.ru*

A wide range of key professional competencies, ranging from informational to pragmatist, allows to create educational programs by means of subjects, including elective subjects. Top elective subjects should include, first of all, information pedagogy, which is of high social and practical significance, educational case studies, and a variety of educational – cognitive activities of students in the course of their study. Aspects of much importance also include competence approach, transparency and updatable content of the material, the formation of professional competence-oriented education activities which include society demands, the possibility of wider application of knowledge and skills in practice (see Albekova, A. et al. (2014); A. Koceic et al. (2010); Artyukhin, O. (2012); Murzatayeva, A. (2014); Sakenov, D.Zh. et al. (2012); Asenova, N. et al. (2013)). Elective subjects are disciplines of choice, the contents of which can satisfy the professional interests in accordance with the personal inclinations of students. Elective courses (information pedagogy, educational case studies) reinforce the practical orientation of education, creating educational and practical situations in which a student gains experience of independent cognitive activities, necessary for the development of professional competences.

Modern higher education environment is directed at the efficient formation of key professional competences among the students of teachers' training departments. This process requires much time. Even the study hours of core subjects are not enough for a profound study of compulsory minimum content of educational program determined by the state educational standard. One possible solution is to implement the principle of electivity. Currently the use of elective subjects is possible within a variable part of the syllabus implemented in the organization of elective subjects chosen by a student. This variability makes it possible to take into account students' individual cognitive needs and offers the opportunities for students to choose conditions for the formation of students' professional competences, necessary for various areas of educational activities.

The analysis of the works by modern scholars (Balabayeva, A., et al. (2016); Berkimbaev, K. et al. (2012); Day, Ch. (1994); Zhaparova, B. et al. (2013); Brown-Rice, K., Furr, S. (2013), Hoffmann, T. (1999); White, R. (1959); Saliyeva, A. et al. (2016);

Chown, A. (1994); Sundburg, L. (2001); Omarov Y. et al. (2016)) demonstrates that one of the priorities of modern education is the realization of competence-based approach aimed at the formation of professional competence of students. The relevance of the study is determined by the strategic objectives of educational modernization, the development philosophy of higher education, competence-oriented focus on the student. It should be noted that there is still the problem of a systematic research of elective subjects necessary for students' professional competences' development. The analysis of the research by modern educational experts (Albekova, A. et al. (2014); Fernandez, N. et al. (2012); Zhaparova, B. et al. (2016); Rakhimbekova, G. et al. (2015); Gifford, S. (1994); Onalbek, Zh. et al. (2013); Asenova, N. et al. (2013)) shows that higher education institutions with a good organizational level of the teaching process insufficiently promote a widespread application of elective subjects as a means of formation of professional competences among students. Thus, the purpose of our study is to study the value of elective subjects as a means of professional competences' formation among students.

In order to study the value of elective subjects as a means of formation of professional competences of students of teachers' training departments we used a mixture of methods. Theoretical methods of the research are: the study and analysis of sociological, pedagogical and methodological literature on the study of professional competences. We also studied conceptual and terminological datasets. The approaches to the problem of elective courses and professional competence are closely connected with general science methods, such as synthesis, comparison, generalization, content analysis. We used empirical research methods: study and generalization of experience in the formation of professional competence of students in the system of higher education while doing elective courses; interviews with students and teachers; questioning, observation; the method of generalization of independent characteristics; the study of creative activity while doing students' products; the methods of mathematical and statistical data; modeling, pedagogical experiment to study the value of elective subjects as a means of formation of professional competence among students. The methodological basis of the research of elective subjects' value as a means of formation of professional competence among students is based on the following theories: the theory of personality development; the theory of educational content; current theories and concepts of higher education; the provisions of the essence of complete teaching process; pedagogical research of the nature of the competence of the teacher; the research of the formation of the professionalism of a teacher. We can't but mention the research of the formation of the professional competences of a teacher; the idea of systemic, cultural, personal approach to the activity, as well as humanistic, axiological and acmeological approaches; the idea of the subjective activity of the person in the course of his/her life; the development of technological approaches and elective technologies of higher education, elective courses' lists.

The expertise included the study of a set of interrelated personality qualities (knowledge, skills, ways of life) defined with the respect to a certain range of objects and processes, the qualities of productive activities in relation to them. We define competence as a possession, the possession of suitable qualifications, including one's personal attitude to it and the attitude to the subject of activity (Karimova, A. et al. (2016); Ivankova, N. et al. (2016); Henner, E. (2004); Makhashova, P. et al. (2016). Competence approach in education means improving the entire educational system, aimed at the student's acquisition of culture accumulated by mankind in the form of knowledge, skills and ways of life, and the formation of his/her experience of self-assistance in various areas.

It is important for modern higher education system to form among students of teachers' training departments professional competences in different areas, but, due to the lack of experience gained by students in the learning process at the university, they should have a set of competencies that can be formed as the basis for future professional and social competences. However, social competence, due to the versatility of public life, includes a wide variety of competencies: social, work, leisure, information, health preservation, communicative and artistic ones (for example, Mirza N. (2013); McClelland, D. (1973); Berkimbaev, K. et al. (2012)). The analyses of the classification of key competences proposed by various authors (Kramsch, C. (2006); Makhashova, P. et al. (2016); Henner, E. (2004)) and conducted diagnostics tests resulted in the formation of the following list of competences, which must be included in elective courses:

- Informational competence (knowledge of the various data sources and their characteristics, methods, and knowledge cycle; the ability to process information of various kinds, knowledge of methods of cognition, understanding the significance of new information, the pursuit of new knowledge, the experience of reports' preparation, essay writing, conducting observations, experiments and etc.);

- Activity competence (the knowledge of the structure of activities, principles of rational organization of professional activities, stages of professional activities, the ability to exercise sound professional activities; awareness of the need for rational activities, the pursuit of creative professional activities, the presence of experience of planning and implementing sound professional activities).

These key professional competences, along with many others, are a part of a social competence. They are versatile, have the ability to transfer into wide and necessary qualities among students which help them to achieve success in any area of public life and professional activities. In addition, these professional competences are interrelated, some of them include knowledge, skills and activities, which are part of more than one competence (intersection area).

To be successful in the field of education, students need to search for the right information, using various methods of cognition (i.e. possess informational competence),

to know the structure of professional activities and ways of rational organization (i.e. activity competence). It is possible to identify the main structural components of professional competence, which include:

1. Knowledge.
2. Skills.
3. Value orientations.
4. The experience of the practical application of acquired knowledge and skills.

Each structural component is interconnected with all others and is an integral part of professional competence. Knowledge and skills constitute its foundation – the core professional competence; they must be universal, have the property of a wide application and give the student the skill to solve significant problems in various areas of educational activity. Creating the conditions for the formation of the key professional competence of students in modern high school is a difficult task. In this connection, while designing a group of elective subjects (namely, information pedagogy, educational case study) it is important to develop information and activity-related competences. Elective subjects create favorable conditions for differentiated instruction and the practical implementation of all the didactic principles of competence-based approach. During the experimental training we are guided by the following principles:

- fundamental knowledge,
- individual and social significance of the educational material,
- practical orientation of education,
- focus on the development of the professional independence of students.

Our model of formation activity of key professional competence of students, consists of the main components:

- I – a comprehensive educational assessment,
- II – identifying learning goals of elective subjects,
- III – the selection of the content of educational material,
- IV – the variety of forms of teaching and cognitive activities for students,
- V – comprehensive assessment of the level of formation of key professional competence,
- VI – correction and further designing of the educational process,
- VII – the process of the formation of the students' key professional competence,
- VIII – the three levels of formation of key professional competencies: high, medium and low.

Both traditional and non-traditional methods, forms and means of instruction were used for the study. Based on different levels of perception and training of students, we selected the tasks of corresponding challenges, based on the principles of differentiation and individualization of learning. Students participate in conferences, seminars, carry out

project activities, conduct comprehensive research, write essays, developing multimedia presentations, etc. We taught students to use such forms of control as self-control, mutual control, reflection. A good selection of forms and methods of activity helps students to successfully generate the key professional competence.

Our approach is based on the need to address the educational demands of students and their achievements in core subjects, as well as taking into account the objectives of training, aimed at the formation of the key professional competence, specific training material for elective subjects (information pedagogy, educational case study). The focal points of our approach are as follows:

- practical application;
- potential significance;
- regional features of science development;
- matching the educational needs of students;
- the focus on the formation of knowledge, skills and values belonging to the key professional competence

As a result of the study, we have justified the value of elective subjects (namely, the following subjects: information pedagogy, educational case study) as a means of formation of professional competence among the students of teachers' training departments. Professional competence is formed on the basis of practical orientation, the potential value of which matches the characteristics of the development of science, it is transferred into the educational needs of students and focused on the formation of knowledge, skills and values belonging to key professional competencies. We have studied and proved the essential characteristics of the professional competence of students. We also described the contents of elective subjects as a means of formation of professional competence of students. We implemented a competence-based approach in the study of elective subjects (namely, the following subjects: information pedagogy, educational case study) as a means of formation of professional competence of students. We developed and experimentally tested the activity model of formation of students' key professional competence within the framework of elective subjects. Contrary to the research of some scholars (Artyukhin, O. (2012); Berkimbaev, K. et al. (2012); Henner, E. (2004); Omarov Y. et al. (2016), in the course of our experiment we have implemented and proven the effectiveness of the activity model of formation of the key professional competence among students in the study of elective subjects. We experimentally disclosed the value of elective subjects (namely, the following subjects: information pedagogy, educational case study) as a means of formation of professional competence among students. The model of key activity formation of professional competence among students in the study of elective subjects is recommended for practical application in universities in the course of special educational programs.

Thus, our study proved that the consistent implementation of the selected elements of the proposed activity model of formation of the key professional competence among students in the study of elective subjects affected the formation of the key levels of professional competence of students in the experimental group. It is important to take into consideration the interconnectedness of the selected elements of the model, as well as its specific and systematic application in the study of elective subjects.

According to the results of the research, we will carry out correction work with the students in the control group, plan corrective actions and further analyze students' educational needs to improve the efficiency of formation of their key professional competencies. The application of the system of elective subjects is an effective way for the formation of necessary key professional competence among students. This method allows to further improve the quality of teaching at the university.

REFERENCES

1 Adieva, A. and S. Djamalova, 2013. General scientific research methods as a theoretical basis for improving the quality of the educational process. *International Journal of Applied and Fundamental Research*, 2. Date Views 19.12.2016 science-sd.com/455-24071.

2 Albekova, A., G. Rezuanova, A. Muratbekova and G. Kukenova, 2014. Elective disciplines as means of formation of professional competence of future teachers. *Life Science Journal*, 11(8s): 53-56.

3 Koceic, A., A. Mestrovic, L. Vrdoljak, K. Vukojevic, V. Barac-Latas, I. Drenjancevic-Peric, D. Biocina-Lukenda, D. Sapunar and L. Puljak 2010. Analysis of the elective curriculum in undergraduate medical education in Croatia. *Medical Education*, 44(4): 387 – 395.

4 Artyukhin, O., 2012. The system of disciplines of elective courses by preparation of bachelors of the pedagogical education direction. *Fundamental research*, 9(4): 842–846.

5 Asenova, N., Z. Zhumabaeva, M. Kenenbaeva, D. Sakenov and D. Toktarbaev, 2013. About preparation of students of higher education institution for professional activity in the course of studying of elective disciplines. *Life Science Journal*, 11(8s): 53-56.

6 Balabayeva, A., A. Zhubandykova, N. Sailauova, N. Shyntayeva and J. Sakenov, 2016. Pedagogical conditions for the formation of innovative abilities in students of pedagogical specialties. *WALIA journal*, 32(S2): 23-32.

7 Berkimbaev, K., S. Nyshanova, B. Kerimbaeva and G. Meyrbekova, 2012. The

Formation of Professional Competencies of Future Specialists. *New Educational Review*, 30: 271-281.

8 Brown-Rice, K.K. and S. Furr, 2013. Preservice Counselors' Knowledge of Classmates' Problems of Professional Competency. *Journal of Counseling & Development*, 91(2): 224-233.

9 Chown, A., 1994. Beyond competence? *British journal of in-service education*, 20(2): 161-180.

10 Day, Ch., 1994. Personal development planning: a different kind of competency. *British journal of in-service education*, 20(3): 287 -302.

11 Fernandez, N., V. Dory, L.G. Ste-Marie, M. Chaput, B. Charlin and A. Boucher, 2012. Varying Conceptions of Competence: An Analysis of How Health Sciences Educators Define Competence. *Medical Education*, 46(4): 357-365.

12 Gifford, S.S., 1994. Evaluating the Surrey New Teacher Competency Profile. *British journal of in-service education*, 20(3): 313 – 326.

13 Henner, E., 2004. Information and communication competence of the teacher: the structure, requirements and measurement system. *Computer science and education*, 12: 5-9.

14 Hoffmann, T., 1999. The meanings of competency. *Journal of European Industrial Training*, 23(6): 275-285.

15 Ivankova, N., N. Zhumagulova, L. Povstjan, D. Bekenova, A. Mukhamedina, T. Alkhatova and J. Sakenov, 2016. Studying Teachers' and Parents' attitudes Towards Educationally Underperforming Adolescents – Students of General Education Schools. *The New Educational Review*, 44(2): 62-72.

16 Karimova, A., A. Amanova, A. Sadykova, N. Kuzembaev, A. Makisheva, G. Zh. Kurmangazina and J. Sakenov, 2016. Theoretical model of professional competence development in dual-specialty students (On the example of the “History, Religious Studies” specialty). *International Journal of Environmental & Science Education*, 11(17): 10683-10693.

17 Kramsch, C., 2006. From Communicative Competence to Symbolic Competence. *The Modern Language Journal*, 90(2): 249-252.

18 Makhshova, P., A. Meirmanov, Zh. Zhunusbekov, O. Makasheva, E. Mirzaliyeva, A. Ermuratova and J. Sakenov, 2016. On the Development of Professional Competence in Students of Creative Pedagogical Specialties. *International Journal of Environmental & Science Education*, 11(11): 4660-4668.

19 McClelland, D., 1973. Testing for Competence Rather than for «Intelligence». *American Psychologist*, 28(1): 1-14.

20 Mirza, N., 2014. Creative component of professional competence of a teacher.

International Journal Of Applied And Fundamental Research, 2. Date Views 19.12.2016
science-sd.com/455-24286.

21 Murzatayeva, A., 2014. Formation of professional competence of students oligophrenic-teachers. Life Science Journal, 11(11s): 499-502.

22 Omarov, Y., D. Toktarbayev, I. Rybin, A. Saliyeva, F. Zhumabekova, F. Hamzina, N. Baitlessova and J. Sakenov, 2016. Methods of Forming Professional Competence of Students as Future Teachers. International Journal of Environmental & Science Education, 11(14): 6651-6662.

23 Omarov Y.B., Toktarbayev, D. G.-S., Rybin, I.V., Saliyeva, A.Zh., Zhumabekova, F.N., Hamzina, Sh., Baitlessova, N., Sakenov, J. (2016). Methods of Forming Professional Competence of Students as Future Teachers. International Journal of Environmental & Science Education, 11(14), pp. 6651-6662.

24 Rakhimbekova, G., Z. Baigozhina, A. Abdrakhmanova, A. Samatanova, R. Orazakova, Z. Nurtayeva and J. Sakenov, 2015. Development of professional competence in students of creative pedagogical specialties (professionally-oriented aspect). Life Science Journal, 12(1s): 24-28.

25 Sakenov, D., Y. Kushnir, Y. Shnaider and D. Abdulkhamidova, 2012. Preparation of Students of Higher Education Institution for Professional Activity in the Course of Studying of Pedagogical Disciplines. World Applied Sciences Journal, 19(10): 1431-1436.

26 Saliyeva, A., F. Zhumabekova, B. Bayzhuman, G. Kashkynbay, D. Tauasarova, D. Toktarbaev and J. Sakenov, 2016. On the Students' Ability to Use Digital Educational Resources. International Journal of Environmental & Science Education, 11(11): 4669-4679.

27 Sundburg, L., 2001. A holistic approach to competence development. Systems Res. and Behav. Sci., 18: 103 – 114.

28 White, R., 1959. Motivation Reconsidered: The Concept of Competence. Psychological Review, 66: 297-333.

29 Zhaparova, B., Z. Schavaliyeva, M. Kenenbaeva, A. Tleulesova, B. Soltanbaeva, J. Sakenov and N. Baitlessova, 2016. On Training Future Teachers for Use of Multimedia Training Tools. Global Media Journal, S2(24): 1-5.

30 Zhaparova, B., A. Tleulesova, B. Sarsenbayeva and D. Sakenov, 2013. The Development of the Catalog of Elective Subjects as a Means of Professional Training of Students. Life Science Journal, 10(11s): 282-285.

Научные статьи, представляемые в редакцию журнала «ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК КАЗАХСТАНА», должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартам по оформлению статей в соответствии с ГОСТ 7.5–98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», пристатейных библиографических списков в соответствии с ГОСТ 7.1–2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». Настоящие правила для авторов составлены с учетом опыта ведущих журналов из списка ККСОН (Вестник КазНПУ им. Абая, Вестник ПГУ им. С. Торайгырова и других).

Статьи должны быть оформлены в строгом соответствии
со следующими правилами:

– Тематическая направленность журнала «ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК КАЗАХСТАНА»: педагогические, гуманитарные, социальные науки, образование. Периодичность: 4 номера в год. Язык публикуемых статей: казахский, русский, английский.

– В журнал «ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК КАЗАХСТАНА» принимаются статьи в одном экземпляре, набранные на компьютере, напечатанные на одной стороне листа с полями 30 мм со всех сторон листа, электронный носитель со всеми материалами в текстовом редакторе «Microsoft Office Word (97, 2000, 2007, 2010) для WINDOWS».

– Общий объем статьи, включая аннотации, литературу, таблицы, рисунки и математические формулы, не должен превышать 13 страниц печатного текста. Текст статьи: кегль – 14 пунктов, гарнитура – Times New Roman (для русского, английского языков), KZ Times New Roman (для казахского языка). Минимальный объем рукописи должен составлять 6 стр.

Статья должна содержать:

1 МРНТИ (Межгосударственный рубрикатор научной технической информации);

2 Инициалы и фамилия(-и) автора(-ов) – на казахском, русском и английском языках (прописными буквами, жирным шрифтом, абзац 1 см по левому краю, см. образец);

3 Ученую степень, ученое звание;

4 Аффiliation (факультет или иное структурное подразделение, организация (место работы (учебы)), город, область, страна, почтовый индекс) – на казахском, русском и английском языках;

5 E-mail;

6 Название статьи должно отражать содержание статьи, тематику и результаты проведенного научного исследования. В название статьи необходимо вложить информативность, привлекательность и уникальность (не более 12 слов, заглавными прописными буквами, жирным шрифтом, абзац 1 см по левому краю, на трех языках: русский, казахский, английский, см. образец);

7 Аннотация – краткая характеристика назначения, содержания, вида, формы и других особенностей статьи. Должна отражать основные и ценные, по мнению автора, этапы, объекты, их признаки и выводы проведенного исследования. Дается на казахском, русском и английском языках (рекомендуемый объем аннотации – не менее 100 слов, прописными буквами, нежирным шрифтом 12 кегль, абзацный отступ слева и справа 1 см, см. образец);

8 Ключевые слова – набор слов, отражающих содержание текста в терминах объекта, научной отрасли и методов исследования (оформляются на казахском, русском и английском языках: кегль – 12 пунктов, курсив, отступ слева-справа – 3 см). Рекомендуемое количество ключевых слов – 5–8, количество слов внутри ключевой фразы – не более 3. Задаются в порядке их значимости, т. е. самое важное ключевое слово статьи должно быть первым в списке (см. образец);

9 Основной текст статьи излагается в определенной последовательности его частей, включает в себя:

– слово **ВВЕДЕНИЕ / КІРІСПЕ / INTRODUCTION** (нежирными заглавными буквами, шрифт 14 кегль, в центре см. образец). Необходимо отразить результаты предшествующих работ ученых, что им удалось, что требует дальнейшего изучения, какие есть альтернативы (если нет предшествующих работ – указать приоритеты или смежные исследования). Освещение библиографии позволит отгородиться от признаков заимствования и присвоения чужих трудов. Любое научное изыскание опирается на предыдущие (смежные) открытия ученых, поэтому обязательно ссылаться на источники, из которых берется информация. Также можно описать методы исследования, процедуры, оборудование, параметры измерения и т.д. (не более 1 страницы).

– слова **ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ / НЕГІЗГІ БӨЛІМ / MAIN PART** (нежирными заглавными буквами, шрифт 14 кегль, в центре).

Это отражение процесса исследования или последовательность рассуждений, в результате которых получены теоретические выводы. В научно-практической статье описываются стадии и этапы экспериментов или опытов, промежуточные результаты и обоснование общего вывода в виде математического, физического или статистического объяснения. При необходимости можно изложить данные об опытах с отрицательным результатом. Затраченные усилия исключают проведение аналогичных испытаний в дальнейшем и сокращают путь для следующих ученых. Следует описать все виды и количество отрицательных результатов, условия их получения и методы его устранения при необходимости. Проводимые исследования предоставляются в наглядной форме, не только экспериментальные, но и теоретические. Это могут быть таблицы, схемы, графические модели, графики, диаграммы и т. п. Формулы, уравнения, рисунки, фотографии и таблицы должны иметь подписи или заголовки (не более 8 страниц).

– слово **ВЫВОДЫ / ҚОРЫТЫНДЫ / CONCLUSION** (нежирными заглавными буквами, шрифт 14 кегль, в центре).

Собираются тезисы основных достижений проведенного исследования. Они могут быть представлены как в письменной форме, так и в виде таблиц, графиков, чисел и статистических показателей, характеризующих основные выявленные закономерности. Выводы должны быть представлены без интерпретации авторами, что дает другим ученым возможность оценить качество самих данных и позволит дать свою интерпретацию результатов (не более 1 страницы).

10 Список использованных источников включает в себя:

слово **СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ / ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ / REFERENCES** (Нежирными заглавными буквами, шрифт 14 кегль, в центре).

Очередность источников определяется следующим образом: сначала последовательные ссылки, т. е. источники, на которые вы ссылаетесь по очередности в самой статье. Затем дополнительные источники, на которых нет ссылок, т. е. источники, которые не имели место в статье, но рекомендованы вами для кругозора читателям, как смежные работы, проводимые параллельно. Рекомендуемый объем не менее, чем из 20 наименований (ссылки и примечания в статье обозначаются сквозной нумерацией и заключаются в квадратные скобки). Статья и список литературы должны быть оформлены в соответствии с ГОСТ 7.5–98; ГОСТ 7.1–2003 (см. образец).

11 Иллюстрации, перечень рисунков и подрисуночные надписи к ним представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi. Математические формулы должны быть набраны в Microsoft Equation Editor (каждая формула – один объект).

На отдельной странице (после статьи)
в бумажном и электронном вариантах приводятся
полные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, e-mail
(для связи редакции с авторами, не публикуются).

Информация для авторов

Все статьи должны сопровождаться **двумя рецензиями** доктора или кандидата наук для всех авторов. **Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи.**

При необходимости статья возвращается автору на доработку.

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов.

За содержание статьи и достоверность несет ответственность автор.

Мнение авторов публикаций не всегда совпадает с мнением редакции.

Статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и возвращаются авторам.

Датой поступления статьи считается дата получения редакцией ее окончательного варианта.

Статьи публикуются по мере поступления.

Периодичность издания журналов – четыре раза в год (ежеквартально).

При использовании материалов журнала ссылка на «Педагогический вестник Казахстана» обязательна.

Статью (бумажная, электронная версии, оригиналы рецензий и квитанции об оплате) следует направлять по адресу:

140002, Казахстан, г. Павлодар, ул. Мира, 60,

Павлодарский государственный педагогический университет

Тел. 8 (7182) 32-48-04, 8-707-729-06-99

Факс: 8 (7182) 34-42-22.

E-mail: aigul_ahmuldinova@mail.ru

Ответственный секретарь журнала Айгуль Насыровна Ахмульдинова

Оплата за публикацию в научном журнале составляет **2000 (две тысячи) тенге.**

Наши реквизиты:

РГП на ПХВ «Павлодарский государствен-
ный педагогический университет» МОН РК

БИН 040340005741

РНН 451500220232

ИИК KZ109260501163654000

АО «Казкоммерцбанк»

БИК KZKOKZKX

ОКПО 40200973

КБЕ 16

КНП 861

РГП на ПХВ «Павлодарский государствен-
ный педагогический университет» МОН РК

БИН 040340005741

РНН 451500220232

ИИК KZ609650000061536309

АО «Forte Bank»

БИК IRTYKZKA

ОКПО 40200973

КБЕ 16

КНП 861

Образец к оформлению статей:

МРНТИ 14.35.07

Ж. Ж. Жылкыбаев¹

Факультет педагогики и спорта,

¹Павлодарский государственный педагогический университет,
г. Павлодар, Павлодарская область, Республика Казахстан, 140002

e-mail: Zhylkibayevn@mail.ru

МОДЕЛЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО ФОРМИРОВАНИЮ КЛЮЧЕВЫХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЭЛЕКТИВНЫХ ДИСЦИПЛИН

Аннотация

В статье разработана модель деятельности по формированию ключевых профессиональных компетенций студентов при изучении элективных дисциплин. Доказана эффективность модели деятельности по формированию ключевых профессиональных компетенций студентов при изучении элективных дисциплин. Раскрыты содержание и структура модели деятельности по формированию ключевых профессиональных компетенций студентов при изучении элективных дисциплин. В модели деятельности по формированию ключевых профессиональных компетенций студентов при изучении элективных дисциплин показаны структурные связи, основные модули и условия процесса по формированию ключевых профессиональных компетенций студентов при изучении элективных дисциплин. В модели деятельности по формированию ключевых профессиональных компетенций студентов при изучении элективных дисциплин заложены перспективы по формированию ключевых профессиональных компетенций студентов при изучении элективных дисциплин. Модель деятельности по формированию ключевых профессиональных компетенций студентов при изучении элективных дисциплин рекомендуется для университетов.

Ключевые слова: модель, деятельность, формирование, профессиональные компетенции, студент, элективный, дисциплина.

ВВЕДЕНИЕ

Широкий спектр ключевых профессиональных компетенций: информационной, деятельностной – позволяет формировать их...

Продолжение текста

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Профессиональная компетенция включает совокупность взаимосвязанных

качеств личности (знаний, умений, навыков, способов деятельности), задаваемых по отношению к...

Продолжение текста публикуемого материала

ВЫВОДЫ

В результате проведенного исследования нами обосновано...

Продолжение текста

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Day, Ch.** (1994). Personal development planning: a different kind of competency. British journal of in-service education, 20(3), pp. 287–302.

2 **Brown-Rice, K.A., Furr, S.** (2013). Preservice Counselors' Knowledge of Classmates' Problems of Professional Competency. Journal of Counseling & Development, 91(2), pp. 224-233.

3 **Omarov Y.B., Toktarbayev, D. G.-S., Rybin, I.V., Saliyeva, A.Zh., Zhumabekova, F.N., Hamzina, Sh., Baitlessova, N., Sakenov, J.** (2016). Methods of Forming Professional Competence of Students as Future Teachers. International Journal of Environmental & Science Education, 11(14), pp. 6651–6662.

4 **Rakhimbekova, G.O., Baigozhina, Z.M., Abdrakhmanova, A.Y., Samatanova, A.R., Orazakova, R.K., Nurtayeva, Z.Z., Sakenov, J.Z.** (2015). Development of professional competence in students of creative pedagogical specialties (professionally-oriented aspect). Life Sci J, 12(1s), pp. 24–28.

5 **Asenova, N.S., Zhumabaeva, Z.E., Kenenbaeva, M.A., Sakenov, D.Zh., Toktarbaev, D.G.** (2013). About preparation of students of higher education institution for professional activity in the course of studying of elective disciplines. Life Sci J, 10(10s), pp. 96–100.

6 **Makhashova, P., Meirmanov, A., Zhunusbekov, Zh., Makasheva, O., Mirzaliyeva, E., Ermuratova, A., Sakenov, J.** (2016). On the Development of Professional Competence in Students of Creative Pedagogical Specialties. International Journal of Environmental & Science Education, 11(11), pp. 4660–4668.

7 **Mirza N.V.** (2013). Creative component of professional competence of a teacher. International Journal Of Applied And Fundamental Research. 2 – URL: www.science-sd.com/455-24286.

Ж.Ж. Жылқыбаев¹

Элективті пәндерді оқып үйренуге студенттердің негізгі кәсіби құзыретін қалыптастыру бойынша іс-әрекет моделі

¹ Педагогика және спорт факультеті,
Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті,
Павлодар қ., Павлодар облысы, Қазақстан Республикасы.

J.Zh. Zhylybaev¹

The model of the activity on forming the key professional competencies of students in the study of elective subjects

¹ Faculty of Pedagogy and Sports,
Pavlodar State Pedagogical University,
Pavlodar, Pavlodar region, Republic of Kazakhstan.

Аңдатпа

Мақалада элективті пәндерді оқып үйренуге студенттердің негізгі кәсіби құзыретін қалыптастыру бойынша іс-әрекет үлгісі әзірленді. Элективті пәндерді оқып үйренуге студенттердің негізгі кәсіби құзыретін қалыптастыру бойынша іс-әрекет үлгісінің тиімділігі дәлелденген. Элективті пәндерді оқып-үйренуге студенттердің негізгі кәсіби құзыретін қалыптастыру бойынша іс-әрекет үлгісінің мазмұны мен құрылымы анықталды. Элективті пәндерді оқып-үйренуге студенттердің негізгі кәсіби құзыретін қалыптастыру бойынша іс-әрекет үлгісінде құрылымдық байланыстар, негізгі модульдер және Элективті пәндерді оқып-үйренуге студенттердің негізгі кәсіби құзыретін қалыптастыру үдерісінің шарттары көрсетіледі. Элективті пәндерді оқып-үйренуге студенттердің негізгі кәсіби құзыретін қалыптастыру бойынша іс-әрекет үлгісінде Элективті пәндерді оқып-үйренуге студенттердің негізгі кәсіби құзыретін қалыптастыру зор келешегі қаланды. Элективті пәндерді оқып үйренуге студенттердің негізгі кәсіби құзыретін қалыптастыру бойынша іс-әрекет үлгісі университеттер үшін ұсынылады.

Тірек сөздер: модель, белсенділік, білім, кәсіби құзыреттілік, студент, элективтік, пән.

Summary

In the article the Model of activity on formation of key professional competences of students in the study of elective subjects is developed. The effectiveness of the Model of activity on forming the key professional competencies of students in the study of elective subjects is proved. The content and structure of the Model of activity on forming the key professional competencies of students in the study of elective disciplines is disclosed. In the Model of activity on formation of key professional competencies of students in the study of elective disciplines, structural connections, main modules and process conditions for forming key professional competencies of students in the study of elective disciplines are shown. In the Model of activity on the formation of key professional competencies of students in the study of elective disciplines, the prospects for the formation of key professional competencies of students in the study of elective disciplines are laid. The model of activities for the formation of key professional competencies of students in the study of elective subjects is recommended for universities.

Keywords: model, activity, formation, professional competence, student, elective, discipline encies of students in the study of elective subjects is recommended for universities.

Компьютерде терген: С. Пилипенко
Басуға 24.12.2020 ж. қол қойылды.
Форматы 70×100 1/16. Кітап-журнал қағазы.
Көлемі 7,6 шартты б.т. Таралымы 300 дана.
Бағасы келісім бойынша.
Тапсырыс № 1337.

Компьютерная верстка: С. Пилипенко
Подписано в печать 24.12.2020 г.
Формат 70×100 1/16. Бумага книжно-журнальная.
Объем 7,6 уч.-изд. л. Тираж 300 экз.
Цена договорная.
Заказ № 1337.

Редакционно-издательский отдел
Павлодарского педагогического университета
140002, г. Павлодар, ул. Мира, 60.
E-mail: aigul_ahmuldinova@mail.ru